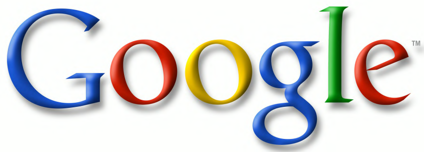
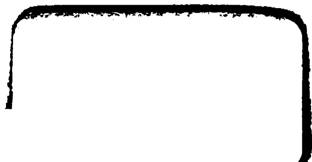
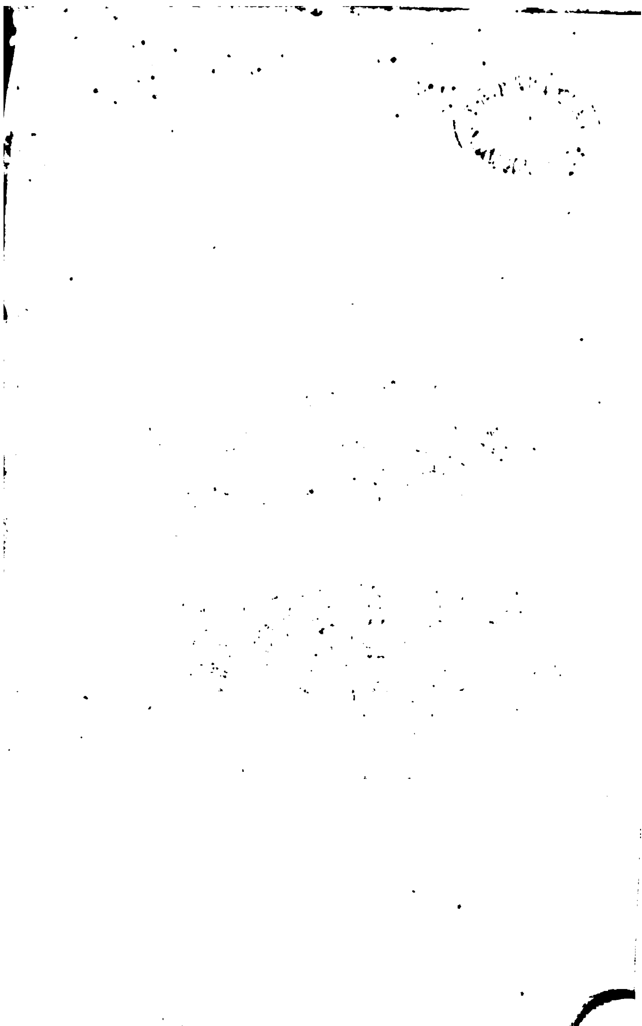
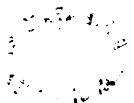

ԻՐԱՒՈՒՆՔ

ԱԶԳԱՑ

ԻՐԱՒՈՒՆՔ ԱԶԳԱՑ

ՀԵՂԻՆԱԿ

ՄԿՐՏԻՉ Գ. Գ. ՏԷՏԵԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ

ՄԱՆՈՒԷԼ Բ. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Թ. ՏԻՎԻՃԵԱՆ

1864

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

PRÉFACE.

Nous vivons dans un temps où les peuples comprennent la nécessité de l'instruction; ce sera certainement pour le XIXme. siècle un titre de gloire que ce besoin de s'instruire si généralement répandu parmi les masses.

Déjà on a pu constater le succès obtenu par l'enseignement public, organisé dans ces dernières années, par les Arméniens à Constantinople et encouragé par la haute sollicitude de Sa Majesté le Sultan. C'était la meilleure réponse qu'ils pussent faire à ceux qui les accusent de s'abandonner exclusivement aux préoccupations mercantiles et à l'amour du gain; ils savent que si l'on peut faire fortune dans un comptoir de banque, il faut autre chose pour développer l'intelligence et pour élever les idées.

Nous signalons avec bonheur ce réveil litteraire, mais nous sommes frappés en même temps d'une lacune regrettable: une science qui figure à juste titre parmi les plus utiles et les plus dignes d'occuper un esprit sérieux, la SCIENCE DU DROIT semble avoir été négligée jusqu'à présent. Je crois donc rendre service à mes chers compatriotes en publiant ce petit volume sur le Droit des gens. Ce n'est ici ni une spéculation de gain, ni une spéculation d'amour propre: si cet opuscule se vend, le produit de la vente sera abandonné à la

Société ANZNANEVER des Arméniens à Constantinople. Quant à l'auteur, il n'éprouve aucun embarras à déclarer combien sa part est faible dans la rédaction de ce travail; il a cherché à être utile et non point à se faire valoir. Les études qu'il poursuit à Paris l'ont mis à même de résumer sous cette forme abrégée des ouvrages plus détaillés. On trouvera ici des souvenirs de Martins et de plusieurs publicistes plus modernes; nous avons souvent eu recours à l'histoire qui sera toujours le meilleur commentaire pour éclaircir les questions du droit des gens; c'est ainsi que pour tout ce qui se rapporte aux questions si importantes et si délicates du droit maritime nous avons largement puisé dans l'histoire du Consulat et de l'Empire de Mr. Thiers.

Mais l'étude du droit ne vaut que suivant l'esprit dans le quel elle est faite; le Droit œuvre des hommes doit tendre à le rapprocher de la morale divine. Cette haute et salutaire pensée doit dominer les études des légistes; seule elles les rendent véritablement fécondes. Ses inspirations généreuses noblement exprimées, sont le grand attrait d'un enseignement qui se poursuit depuis plusieurs années, avec un juste succès au Collège Impérial de France: j'ai nommé le cours du DROIT DES GENS professé par Monsieur Adolphe Franck, membre de l'Institut, savant aussi distingué que laborieux et en qui le pub-

lic apprécie tout à la fois le professeur et l'écrivain. Ses travaux philosophiques le rangent dans cette école spiritualiste qui combat avec tout de vigueur les doctrines désolantes du materialisme: il a soutenu cette lutte avec un ardeur infatigable dans le grand DICTIONNAIRE DES SCIENCES PHILOSOPHIQUES, publié sous sa direction et dont il fut un des principaux rédacteurs. Aussi je ne fais que remplir un devoir en lui dédiant ce petit ouvrage qui en maints endroit ne fait que reproduire sous une forme abrégée plusieurs de ces leçons éloquentes que l'on applaudit au Collège Impérial de France.

Quant à moi je n'ai recherché ici d'autre mérite que celui de l'exactitude et de la clarté. D'autres front mieux que moi; et ce sera, j'espère, la récompense de mes faibles efforts de voir un jour mes chers compatriotes prendre plus de goût à l'étude du Droit.

Paris, le 1 Avril 1864.

Au Prince Mekerdich Dadian.

Prince,

Rien ne pouvait me flatter ni me touchcr autant que la dédicace d'un livre signé de Votre nom et destiné à propager parmi vos concitoyens une science à laquelle j'ai consacré la meilleure partie de ma vie. Je voudrais avoir mérité cet honneur par quelques œuvres capables de seconder votre pensée patriotique et civilisatrice. Mais à défaut d'un concours plus efficace, je puis du moins vous offrir les vœux ardents d'un cœur dévoué. Ce que je connais de votre antique et noble nation m'a inspiré pour elle un irrésistible attrait une sympathie fraternelle qui prend son origine non seulement dans ses vertus et ses malheurs, mais dans de mystérieuses affinités. J'ai la ferme conviction que son histoire n'est pas close et qu'elle est appelée à jouer

encore, dans la civilisation renaissante de l'Orient, un rôle digne de sa constance, de son intelligence, de son énergie, j'oserais presque dire de la beauté de son sang. Mais il est nécessaire que, sans tarder, elle s'y prépare par le travail et par l'étude. Il faut que la fleur de la jeunesse vienne recueillir dans les grandes capitales de l'Europe, principalement dans notre cher Paris, si hospitalier à l'étranger, ces découvertes des sciences naturelles qui assurent à l'homme un empire presque absolu sur la nature, et ces connaissances morales qui lui apprennent à quelles conditions on gouverne la société et soi-même.

Ce sera, pour la race Arménienne, la source d'une puissance plus certaine et plus élevée que celle qu'elle peut attendre de la richesse. Vous lui donnez, Prince, un noble exemple, qui ne manquera pas d'être suivi; ce fruit de vos veilles sera une précieuse imi-

tation à la glorieuse carrière qui l'attend.

Veuillez agréer, Prince, avec mes remercîments et mes félicitations, l'hommage de ma haute considération et de mon entier dévouement.

Ad. Franck.

Paris, le 3 Mai, 1864.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

Այնպիսի ժամանակի մէջ կապրինք, յորում բոլոր ազգերը կհասկընան կրթութեան օգտակարութիւնը։ Անշուշտ կրթուելու այս պէտոյքն բոլոր մարդոց մէջ ընդհանրապէս այսպէս տարածուիլը տասնեւիններորդ դարուս փառքը պիտ՛ ըլլայ։ Արդէն հասարակաց կրթութեամբ ստացուած յաջողութիւնը տեսնուած է, որ այս վերջին տարիներուս մէջ Կ. Պոլիս բընակող Հայերէ հաստատուած և քաջալերեալ է Նորին վեհափառութեան Սուլթանին խնամօքը։ Այս էր ընելիք ամենէն ընտիր պատասխան, անոնց, որ զանոնք կդատապարտեն ինքզինքնին մէկ միայն վաճառականական զբաղմանց անձնատուր ընել և շահասէր ըլլալ։ Գիտնալու են անոնք, որ եթէ ռամկայի գրասենեակ մը մարդս

կ'հարստացնէ, ուրիշ բան պէտք է իմացականութիւնը տարածելու և միտքերը բարձրացնելու համար:

Երջանկաբար կնշմարենք գրաւորական այս զարթումը, բայց կ'գըտնենք նաև ցաւալի պակաս մը, գիտութիւն մը, որ իրաւամբ ամենաօգտակարներէն և ուսման ամենէն արժանիներէն մէկն է ԻՐԱՒՈՒՆՔ ԱԶԳԱՑը, որ մինչև հիմա կարծես թէ զանց առնուած է: Ուրեմն կկարծեմ թէ մեր սիրելի հայրենակցաց ծառայութիւն մը ըրած պիտ' ըլլամ՝ հըրատարակելով այս գործս:

Այս ըրածնիս ոչ շահասիրութիւն մ'է և ոչ անձնասիրութիւն: Ինչոր այս մատենիկը ծախուի՝ արդիւնքը Կ. Պօլսոյ Հայոց ԱՆՁՆԱՆՈՒԷՐ ընկերութեան պիտի յանձնըւուի: Հեղինակն առանց շփոթելու կրնայ յայտնել թէ այս աշխատութեան մէջ իր մասն որչափ տկար է. անիկայ փափաքած է օգտակար ըլլալ

և ոչ թէ ինքզինք պարծեցնել ։ Փա-րիզի մէջ իւր ուսմանց ընթացքը զանի յարմար ըրին աւելի ընդարձակ գոր-ծերէն այս ձեւով համառօտել ։ Այս հատորին մէջ պիտի գտնուի Մ՛առ-թէնի և աւելի նոր բազմաթիւ հեղի-նակաց յիշատակները ։ Շատ անգամ պատմութեան դիմեցինք , որ պիտ՛ ըլ-լայ միշտ Ազգաց իրաւանց վերաբե-րեալ խնդիրները պարզելու . Նոյնպէս և ծովային իրաւագիտութեան վերա-բերեալ ամենակարևոր և ամենափա-փուկ խնդիրն ալ Պ. Օրթոլանի հիւպա-տոսութեան և կառավարութեան պատ-մութենէն աղատօրէն քաղեցինք ։

Բայց իրաւագիտութեան ուս-մունքն իր կոչման և նպատակին համե-մատ պէտք է ըլլայ ։ Մ՛արդոց գործն ու իրաւունքը պէտք է երկնային բա-րոյականութեան մօտենայ ։ Այս բար-ձր և առողջարար խորհուրդը կպար-տաւորի տալ օրէնսգրաց ուսմունքները . Նա՛ միայն զանոնք՝ ճշմարտապէս բեր-

րի կրնէ։ Անհամեմատաբար ճոխացած այս առատասիրտ թելադրութիւնները բազմաթիւ տարիներէ ի վեր Գաղղիոյ արքունի վարժարանին մէջ արդարացի յաջողութեամբ շարունակուած ուսուման մը մեծ նշանն են։

Անուանեցի Իրաւունք Ազգաց դասը, վարդապետեալ Պ. Ադոլֆ Ֆրանքէ անդամ գիտութեան և արուեստից ուսումնարանին. որչափ գիտուն՝ այնչափ ալ աշխատասէր, որուն վրայ կնայի Հասարակութիւնը դասատու և միանգամայն գրագէտ։ Իւր փիլիսոփայական աշխատութիւնները զանի այս հոգեկան դպրոցին մէջ կդասեն, որ բաւական սաստկութեամբ նիւթական փիլիսոփայից վհատիչ դրութեանցը դէմ կպատերազմի. այս մաքառումը մանաւանդ պաշտպանեց իր անխոնջ աշխուժութեամբն ու անօրինութեամբը Հրատարակեալ փիլիսոփայական գիտութեանց մեծ բառարանին մէջ, և որուն գլխաւոր խմբագիրներէն մէկն

եղաւ ։ Այսպէս ուրիշ բան ըրած չեմ ըլլար , այլ պարտուք մը կատարած՝ այս փոքրիկ գործն անոր նուիրելով , որուն մէջ շատ տեղեր Գաղղիոյ արքունի վարժարանէն ծախահարուած Ճարտար դասերու համառօտութիւնն եղած է ։

Իսկ ինծի համար ուրիշ արժանաւորութիւն չփնտռեցի , այլ միայն ճըշգրութիւն և պարզութիւն ։ Ուրիշներն ինէ աղէկ պիտի ընեն , և նա պիտի ըլլայ , կյուսամ , իմ տկար ջանիցս փոխարէն՝ տեսնել օր մը մեր սիրելի Հայրենակիցներն՝ իրաւագիտութեան ուսման համար աւելի ճաշակ առած ։

Փարիզ . 1 Ապրիլ . 1864 ։

Առ
Իշխան Մկրտիչ Տատեան :

Իշխա՛ն

Բան մը զիս չէր կրնար այնչափ ոչ շողոքորթել և ոչ սիրտս շարժել, որչափ Ձեր անուամբն ստորագրեալ և կենացս մեծագոյն մասը զոհ ըրած գիտութիւն մը Ձեր Հայրենակցացը 'մէջ տարածելու յատկացեալ գրքի մը նուիրումը : Կփափաքէի այս պատուոյն արժանանալ Ձեր հայրենասիրական և կրթիչ խորհուրդը մէկ քանի յարմար գործերով երկրորդել. բայցաւելն զօրաւոր օժանդակութեան մը պակասութեան աղագաւ գոնէ անձնանուէր սըրտի մը հրակէզ աշերոնները Ձեզ կընուիրեմ: Ինչ որ Ձեր վեհանձն և հին Ազգին վըրայ կճանաչեմ, ինձ թելադրած է անոր համար անհակառակելի հրապուրանք մը, եղբայրական համակրութիւն մը, որ ծնունդ կառնու ոչ միայն իւր առաքինու-

թեանցն ու թշուառութեանցը, այլ հրաշալի մերձաւորութեանց մէջ: Եւ համոզուած եմ որ իր պատմութիւնը գոցուած չէ և Արևելեան լուսաւորութեան մէջ իր իմացականութեամբը, իւր զօրութեամբն ու հաստատամտութեամբը, կհամարձակիմ ըսել՝ իր արևան գեղեցկութեամբը կոչուած է արժանի պաշտօն մը վարելու: Բայց պէտք է որ առանց ուշանալու աշխատութեամբ և կրթութեամբ պատրաստուի: Պէտք է որ իւր երիտասարդութեան ծաղիկը գայ հաւաքել Եւրոպիոյ մեծ մայրաքաղաքներուն, գլխաւորաբար մեր սիրելի, օտարաց հիւրընկալու Փարիզի մէջ, բնական գիտութեանց այն գիւտերն, որոնք կապահովցընեն մարդուս, բնութեան վրայ գրեթէ բացարձակ պետութիւն մը, և բարոյական այն ճանաչումներն, որուն կսովրեցընեն թէ ինչ հանգամանքներով կառավարուին ընկերութիւնն ու իր անձը:

Այս պիտ՝ ըլլայ Հայկազնեան սերնդին համար նիւթական հարստութեամբ ձեռք բերուածէն աւելի հաստատ զօրութեան մը աղբիւրը ։ Դուք , Իշխան , կուտաք անոր ամենազնիւ օրինակ մը , որ իւր յաջորդները պիտ՝ ունենան ։ Ձեր ազնուութեանց այս պտուղն անոր սպասած փառաւոր ասպարէզին մէկ թանկագին նմանութիւնը պիտ՝ ըլլայ ։

Հաճեցէք , ընդունել Իշխան , շնորհակալութիւններովս և շնորհաւորութիւններովս , իմ բարձր ակնածութեան և կատարեալ անձնանուիրութեանս մեծարանքն ։

ԱՏ . ՖՐԱՆՔ ։

Փարիզ . 3 Մայիս . 1864 .

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

Աւելորդ կհամարիմ հոս խօսիլ երկայ գործոյս, Հայրենասէր հեղինակին և այն տաղանդին վրայ, որուն նուիրուած է այս. որովհետեւ համոզուած եմ որ ամեն ընթերցող դիւրաւ պիտի հասկնայ գործոյս կարեւորութիւնն ու օգտակարութիւնը։

Փարիզի մէջ այս գրքին թարգմանութեանն զբաղած ատենս մեծ էր ուրախութիւնս՝ մէկ քանի իրաւացի պատճառներով։ Ա. այսպիսի գիտութիւն մը մեր սիրելի Ազգին մէջ տարածելու համար վեհանձն Հեղինակին ունեցած ամենայնիւ կամքն։ Բ. զանի հրատարակել տալէ զկնի՝ անկէց գոյացած նիւթական արդիւնքը Կ. Պոլսոյ Անձնանուէր ընկերութեան օգտին ծառայեցընելու որոշումն. այն ընկերութեան՝ որ արդարև մեծ է իր կոչմամբը. իսկ թշուառ իր աղքատութեամբը։

Ուստի կ՚յուսամ որ ազգայինք նաև այս առթիս մէջ իրենց ազգասիրական եռանդը պիտի յայտնեն՝ քաջ ուշադրութիւն ընելով գործոյս կըրկին գեղեցիկ նպատակներուն ։

Ապահով եմ որ մեծաշուք Հեղինակն իր այս ամենազնիւ կամքն ուրիշ այսպիսի կարեւոր գործոց մէջ ալ ի գործ բերել պիտի ջանայ տեսնելով ազգայնոց փափաքն ու ընդունելութիւնը ։ Իսկ աղքատ Թարգմանչին մեծ մխիթարութիւն պիտ՚ ըլլայ՝ երբ տեսնէ որ իւր աշխատութիւնը կրկնակի ծառայութիւն ըրած պիտ՚ ըլլայ իր սիրելի Ազգին, որուն ըստ ամենայնի յառաջադիմութեանն համար ի սրտէ աղօթող և ցանկացող ըլլալէն զատ՝ բանական տարիէ ի վեր անձնուիրութեամբ կծառայէ, և ուխտած է ծառայել մինչև վերջին շունչը ։

Մ. Բ. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

Փարիզ. 25 Մայիս 1864 ։

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Իրաւունք Ազգաց կկոչուին այն օրէնքներն, որ ժողովրդոց իրարու ունեցած յարաբերութիւնները կկանոնաւորեն։

Ինչպէս ժողովրդոց՝ այնպէս ալ մարդոց համար խումբ մը օրէնքներ կան. և ինչպէս որ քաղաքական օրէնքէն զատ յառաջագոյն իրաւունք մը կայ, որ այս վերջինին պէտք է նմանիլ, նոյնպէս ալ ամէն տեսակ դաշնադրութենէ զատ ազգաց համար պարտք և իրաւունք կայ։ Բայց վիճակի մը քաղաքակիցները իրենց վէճերուն մէջ իրենց օրէնսգիտաց և դատաւորաց որոշմանը կվստահին. սակայն ազգերը քիչ անգամ յանձնառու կըլլան հաշտութեան այս տեսակ միջոցներու և նախապատիւ կհամարին իրենց որոշումները զօրութեան միջոցաւ մաքրել։ Արդէն ինչ-

պէս որ անկարելի է հաստատել թէ իրաւունքը զգայութեններէն յառաջ կու-գայ, նոյնպէս պէտք է միաբանիլ որ զօրութեան գործածութեններէն յառաջ թէ իրաւունք և թէ պարտաւորութիւնք կային ։ Այս իրաւունքներն ու պարտաւորութիւններն են որ քաղաքացիներն ազգաց իրաւունքը կամ միջնորդական իրաւունքը ։

Մոնթէսքիէօ ըսած է թէ ,

« Ազգաց իրաւունքը բնականաբար սա սկզբան վրայ հիմնեալ է թէ պատերազմի ազգք կը պարտաւորին խաղաղութեան ատեն աղէկութիւն ընել , և պատերազմի մէջ ալ կարելի եղածին չափ քիչ գէշութիւն * „ ։

Ասկէց կ'հետևի թէ պէտք է

---

* Զօրօրինակ . քաղաքի մը ռմբակոծութիւնը սոսկալի միջոց մ' է , զոր ամենէն վերջը գործածելու է ։ Սաքսոնի դուքսը 1792 ին Լիլի վրայ Հրացեց ռումբեր արձակելովը՝ Ազգաց Իրաւունքը բռնաբարած եղաւ ։

ընտանեան ազգաց իրաւունքը պահպանու-
նել իրանեան ազգաց իրաւունքն ։

Անշուշտ փափաքելի է որ անձն քաղաքացիութեան վիճակին միջոցաւն ազգաց իրաւանց վերաբերեալ օրէնքներ հաստատելու, և զանոնք ի գործ դնելու միջոցներ սահմանելու համար ։ Այն ժամանակը պիտի ըլլայ ազգաց է-րանաւէտ օրինաց մտանելու մը, բայց ազգաց համար իրական և սահմանադրական ըլլալով. բայց այս ձեռնարկութիւնը միշտ մեծ դժուարութեանց պիտի հանդիպի ։ 1856 ի ապրիլ ամսոյն մէջ այս դէմ կանխող չեղան բոլոր լուսաւորեալ անգղիայ ընդդիմներ սոսկ անշահանաց քննչումը ։ Ինչ պիտի ըլլայ ապրեսն ։ երբ ձեռնեցիք միջնորդական իրաւանց վերաբերեալ օրինաց ժամանակն մեր վըրայ կայանայ ։

Սակայն մարդկութեան եւ յառաջադիմութեան բարեկամներն յուսահատ ըլլալու չէ վհատիլ ։ Ազգաց Մտաւոր ընդհանուրը միայն ամելի ժամանակներին ,

մանաւանդ Գաղղիոյ Հասարակապետութենէն ի վեր․ Օրինակի համար յառաջ կը բերեմ միայն Ֆլօրէնսի, Պարմայի և Մոտէնի դքսութեանց համար Իտալիոյ մէջ սա վերջին տատեններս անցածներն․ Գաղղիոյ կառավարութիւնը գահէ զրկուած երկու գերագոյն իշխանութեանց վերականգման փափաքելոյն հանդերձ յայտնեց թէ հրաման չպիտի տայ որ այս նորոգումը բռնութեամբ ըլլայ․ Ըսել կուզէ թէ ազգի մը հրամայուած չէ ուրիշ ազգ մը ստիպել՝ ազգային կամքը իր աքսորուած տէրը նորէն ընդունել։ և այս սկզբունքն ալ այսօր Եւրոպիոյ շատ տէրութիւնք ընդունած են․ սակայն և այնպէս բոլոր տէրութիւնք միաբանեցան Գաղղիոյ դէմ, իշխանութենէ անկեալ տէրութիւն* մը վերստին հաստատելու․

Արժանիք դիտել նաև թէ՝ ազգաց

---

* Պուրպօնեան տէրութիւնը․

իրաւունքի այն ինչ օհզըունքն , որոնք Եւրոպա երբեմն չէր ընդունած , այսօր երկու Ամերիկայից մէջ ալ ճանչցըուած են ։ Եւ թէ՝ Նախնի ժողովուրդք այս՝ օրէնքն՝ ամէն լուսաւորեալ ազգերէ ընդունուած մարդկութեան խորհուրդները՝ չէին ճանաչեր ։ Պղատոն և Արիստոտէլ , Յունաստանի ամենէն երեւելի տաղանդներին . օտարականի մը ընչից և ստացուածոց վրայ և անոր ազատութեան զրկուելն անիրաւ չէին դատեր , որովհետեւ անոնց համար թշնամի համարուած էր օտարականը ։

Հռովմայ մէջ յաղթեալ թշնամին կմեռցընէին ։ Քրիստոնէութիւն իրեն յաղթողներուն իշխանութիւնը տակ իջնալով ցուրտ բանտի մը մէջ դրուեցաւ , ուր զանի ձգեցին անօթութենէ մեռնելու ։

Մեր օրերն ալ Եւրոպա — խաչ — -Բ[illegible] նախ Ամերիկայի [illegible] մէջ [illegible] , և [illegible] թեան [illegible] Պուրքի

վերջը — Նաբոլէոնի շնորհիւ ազատե-ցաւ :

Անկէ մօտերս անհոգկիւղ կեանք մ՚ալ՝ որ անձնուիրաբար արիութեամբ Աւստրիոյ զինուց դէմ ելեաւ , մարտա-կան մէջ մեռաւ : Այս եղբօրը գերին Անգղիա տարուեցաւ , ուր երեն շար-ժանք պատուով նպաստեցաւ :

Այսպէս իրաւունք ըրած յառաջա-դիմութեան կարեւ մէկ ապացոյց մ՚ալ կը պատմենք թէ ինչ բանուեցաւ 1856 ի արքայաժողովին ապրիլ 14 ի նիստին մէջ :

Հրամանատարներն յառաջ բե-րին սիրոյ այն սկզբունքը , եթէ ազգա-ցային մէջ անհրաժեշտ մէջ ծանր երկպառակութիւն մը ծագի , պատե-րազմի ձեռնարկին չյանձնելէ վիճակին մը բա-րութեան համար , պատերազմէ յա-ռաջ բարեկամութիւն չերդած՝ այս ուխտին դի-մեն : Անգլիոյ զօրաւոր յորդոր ալ յայտ-նեցին թէ արքայաժողովն նախկին չերդող անդամութիւնը ալ այս ուխտին

յղացող խորհուրդին կենդանան* ։

Ուրեմն Եւրոպայի է ըսել թէ Իրաւունք Ազգաց կոչուած գիտութիւնը յառաջադիմութեան մէջ է, որչափ որ այլ դեռ ափեղցփեղ ընդունուած օրինաց մատեանի ձեւ մ'առած չէ ։

---

* Արդէն այս խորհուրդը Գաղղիոյ ամենաերեւելի իշխաններէն մէկուն ուշադրութիւնը գրաւած էր. Հենրիկոս Դ. ի համար կըսեն, որ կփափաքէր թէ բոլոր իշխանութիւնք Եւրոպիոյ գերագոյն դատաստանարանը մէկ ըլլային ժողովին, և միջնորդէին ամեն անգամ երբ երկու տէրութեանց մէջ պատահացող վէճ մը տեղի ունենայ ։ Գիտէ նաև ամեն մարդ որ Նաբոլէոն Գ. ալ 1863 ին այս խորհուրդը դարձեալ յառաջ բերաւ ։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԴԱՇՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Որովհետեւ միջազգային իրաւագիտութիւնը, մեծագոյն մասամբ դաշնագրութեանց վրայ հիմնուած է, կանոնայս նախ և յառաջ այս խնդրոյն վրայ դնել կուզեմ ։

Իր կարողութեան յանկայեալ է յանուն Եգիպտի դաշնագրութիւններ ընել։

Ամեն միծանկի իւր մասնաւոր սահմանադրութիւնն է, որ այս կէտս կորոշէ։

Բացարձակ միապետութեանց մէջ գերագոյն տէրն է, որ կնքէ դաշնագրութիւնները. գործելով այն է նաեւ սահմանադրական միապետութեանց մէջ՝ միջնորդութեամբ Ազգը ներկայացնող ժողովոյն։ Միացեալ Նահանգաց հասարակապետութեան մէջ նախագահն է։ Բայց դաշնագրութիւնն այն ժամանակ ընդունելի է երբ

ծերակոյտն ալ իր յօժարութիւնը տայ Գաղղիոյ մէջ դաշնագրութիւններ ընելը բացարձակապէս կայսեր կվերաբերի ըստ Դ. յօդուածոյ սահմանադրութեան 1852 թուականի ։

Շատ քիչ անգամ կպատահի որ ազգաց գլուխներն, ինչպէս թագաւոր, կայսր, նախագահ, իւրենին դաշնագրութիւններ ընեն ։ Սովորաբար դաշնագրութեան մը խմբագրութեան և ստորագրութեան համար մէկ կամ մէկ քանի գործակալներ կներկայացնեն ։ այնպէս որ, առաջին պայման՝ դաշնագրութեան մը պէս վաւերականութեան ըլլալուն ; այն է թէ գործակալք ներկայացընող ազգերէն կամ թագաւորներէն ճանչցուած ըլլալու են, ուսկից ծնունդ առած է իրենց կարողութիւնները փոխադարձաբար մէկ մէկու հաղորդելու սովորութիւնը ։ Առջևալ դաշնագրութիւնն ալ պէտք է վաւերանայ չվաւերացեալ դաշնագրութիւն մը ընդունելի չհամարուիր. և

կրնան այնպիսի դէպքեր վրայ հասնիլ, որոնք դաշնադրութեան վաւերացումն ետ կթողուն։

Զորօրինակ Գաղղիա և Անգղիա խաղաղութիւն կընեն. այս հաշտութիւնն երկու գործակալներէ վաւերացեալ ըլլայ, ընդունուած է որ պատերազմող տէրութիւնք ալ իրենց յաղթութիւնները փոխադարձաբար հատուցանեն։ Այս դաշնադրութիւնն ալ փարիզ ըրկուած է վաւերացնելու համար։ Բայց այս միջոցին մէջ լուր կառնուի որ անգղիական նաւատորմիղ մը, որուն հրամանատարը դաշնադրութեան որոշումն դեռ չգիտցած ըլլալով Գաղղիոյ քաղքներէն մէկը կոխէ, օրինակ՝ Կուատըլուբը*, և մեծ կորուստ ըրած ըլլայ։ Գաղղիոյ

*Գաղղիական փոքրիկ Անթիլ կոչուած կղզիներէն մէկը, որ կը գտնուի Ատլանտեան Ովկիանոսի մէջ, 127574 բնակչօք, որոնց 96322 ը սև են։

կատարելագործութիւնք դեռ դաշնագրութիւնը չկատարելագործուած, այս հարուածոց դէմ կենալ տուգանք կնքել:

Դաշնագրութիւն մը փոխերական համարուելու համար երկիրը պայման, պէտք է որ հաճութիւնն իրաք ծանուցանի: Այս յայտարարութեանց յառաջ եղած ամեն գործառնութիւնք պարզ խօսակցութիւններ կհամարուին առանց պարտական կացուցանելու: Աերջապէս սովորութիւն է որոշեալ կամ միաբանեալ կէտերը գրով հաստատել:

Անհնաւորութեամբ եղած դաշնադրութիւն մը դաշնադրաց համար ստիպողական կըլլայ: Այսպէս եթէ ազգ մը երկու ուրիշ ազգաց հետ երկու դաշնադրութիւններ ըրած ատեն, պատահի որ այս դաշնադրութիւնք իրարու հակառակին, ամենէն հինը, պէտք է, նախապատիւ համարուի, բայց ի տուգանք վճարել տալէ միւս ազգին:

Ինչպէս Տանկաստան, 1774 ին

եղած դաշնադրութեամբ Ռուսիոյ խոստացաւ իր պաշտօնեային, Գերմանիոյ կայսեր՝ յետոյ ամփոփմանը շնորհել ։ Սակայն արդէն այս պատիւն **1673** և **1740** թուականներուն դաշնադրութիւններովը Գաղղիոյ շնորհուած էր ։ Մայիսի պարագայի մէջ, ինչպէս վերն ըսինք, ամենէն հինը կը գերազանցէ ։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԿԻՑԱԿԱՑ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԴԱՇՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ԻՐԵՆՑ ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏ։

1. Ի՞նչ է Ներքին կառավարութիւնը։

Ընդունուած է բոլոր սկզբանց Իրաւանց Ազգաց թէ ամէն վիճակ, տըկար կամ զօրաւոր, բոլոր ինքեան իր անկախ ըլլալու է, և ունենալու է ՆԵՐՔԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ կազմելու։ Այսպէս ազգ մը իւր սահմանադրութիւնը կառավարութեան եղանակը փոխելու իրաւունք ունի; և որոնց ընդմիջելով Համկատարելու իրաւունք չունին. ուրիշ ազգերը։

2. Մէջամտութիւնն օրինաւոր ընդդաշձանները։

Սակայն կան այնպիսի պարագա-

ներ, որ միջազգայնութեան իրաւունքը կյաղթէ։ Նոյն ինքն Անգղիան, ուրուն պաշտօնեաներին ընդհանրապէս անընդմիջութեան գրեթէ բացարձակ սկզբունքը կքարոզեն, մեծ քանի մը խոտորումներ ընդունած է։ Արդարև կրնայ ըլլալ որ որևիցէ ազգի մը իր սահմանադրութեան և կառավարութեան մէջ ըրած փոփոխութիւններն ուրիշ ազգի մը շահերուն վնասեն, այս պարագային մէջ միջամտութիւնն օրինաւոր կհամարուի։ Օրինակի. ենթադրենք թէ այսօր ապստամբութիւն ժողովուրդը թագաւորական ընտանեաց իշխանութիւնը տապալելէ ետքը դաշնակցի իշխան մը ընտրէ դաշնակալութեան, իբրև ժառանգորդ, որ միանգամայն Գաղղիոյ գահին ալ եղելու վիճակին մէջ գտնուի։ Յայտնի է թէ Եւրոպիոյ միւս տէրութիւններն իրաւունք կունենան ընդմիջելու, նոյն իշխանին Սպանիոյ գահն ելնելն արգիլելու համար, որովհետեւ միևնոյն

Թագաւորի մը իշխանութեամբն եղած Գաղղիոյ և Սպանիոյ միութիւնը միւս մեծակններու համար վտանգաւոր կըլլայ։

Նոյն այսպիսի պարագաներու մէջ եղած իրաւացի միջամտութիւնը խոտորմունք համարելու է. իսկ կանոնն այն է թէ ամեն ժողովուրդք ըստ ին-քեան իրենց տէրն ըլլալու են։

Յ. Ներքին իշխանութիւնն ու օրէնքը։

Ներքին իշխանութեան այս ի-րաւունքն ուրիշ խնդիր մ'ալ կ'ծնի թէ ազգի մը իր վիճակին մէջ ապրող օտարականաց վրայ ունեցած իրաւունք-ներն որոնք են։

Նախ նշմարենք թէ ազգ մը երկ-րին իշխանն ըլլալով, իրաւունք ունի օ-տարաց համար իր դուռը գոցել. կրնայ պահանջել որ իւր հողին վրայէն անց-նելու, հոն մտնելու և կենալու համար իւր հրամանը խնդրուի։ Սակայն և այնպէս կան այնպիսի կէտեր, որ օտա-

թական մը ստիպուի առանց հրամանքի մտնելու, ինչպէս փոթորկի ատեն ։

Կրնայ պատահիլ նաև որ վիճակի մը աշխարհագրութեան դրութեան պատճառաւ, անոր բնակիչները դըրացի վիճակէն անպատճառ անցնելու պէտք ունենան ։ Եթէ վիճակի մը հրամայուած ըլլար, որուն մէջ ուրիշ մը փակուած գտնուի, այս վերջինին բնակչաց անցքն արգելուի, աշխարհիս հետ ամէն վաճառականութիւն մերժել կըլլար. այն ատեն պարզապէս կամ յայտ յանդիման անիրաւութիւն մ'եղած կըլլար ։ Բայց և ոչ մէկ պարագայի մէջ, օտարական մը ուրիշ վիճակի մէջ հաստատուելու և կալուածոց տէր ըլլալու իրաւունքը չկրնար ունենալ առանց հրամանի ։

Նոյնպէս ամէն տէրութիւն իրաւունք ունի ։

Ա. Իր վիճակին մէջ մտնող օտարականաց արհեստն ու անունն հասկընալ, որոնց համար հնարուած են ան-

ցագրերն (բառ — բառ.) ։

Բ. Այն կապակցել եղողները ներս մտնելէ արգիլել կամ դուրս հանել ։

Մի լեզուի մէջ մէկ ընդունուած օտարականը նոյն լեզուին կառավարութեանն ու օրինացը հնազանդել պարտաւորի ։

Արդարացի է նաև թէ տարականաց անշարժ ստացուածներն ազգայնոց անշարժ ստացուածոց նման մի և նոյն հարկերու հնազանդ ըլլան . իսկ անձին կամ կալ կարասեաց վրայ հաստացուած հարկերուն գալով՝ տարականներէն զանոնք պահանջելը անիրաւութիւն է , երբ իրենց ներկայութիւնը մշտնջենաւորապէս կենալու նշանները կառնու ։

Դ. Օտարականներ մը ընդհ. դատաստանական իրաւունքը ։

Առաջներ , վերջերս մը մէջ հաստատեալ տարականաց պայմանը խիստ սաստիկ օրինաց ենթակայ էր ,

որով շատ դարեր՝ պանդուխտներու մէջ ընդհա-
նուր ժառանգութեան իրաւունք կոչուածը կար ։
Մեծ իշխանը կամ Թագաւորը կժառան-
գէր իւր հողին մէջ մեռնող օտարա-
կանի մը ինչքին ու ստացուածքը ։ Երբ
անիկա նոյն հողին մէջ ապրող ժա-
ռանգորդ չունենար ։

Լուսաւորութեան յառաջադի-
մութիւնն Եւրոպայի մէջ այս իրա-
ւունքը ջնջեց ։ Գաղղիա այս կէտին
համար 1760ին Թագաւորութեան Սպանիոյ ,
երկու Սիկիլիոյ եւ Սարտենիոյ հետ
դաշնադրութիւններ ունեցաւ ։

1766 ին Բաւարիոյ հետ ․
1768 ին Տոսկանայի հետ ։
1772 ին Զուիցերիոյ հետ ։
1772 ին Տանիմարքայի հետ ․
1773 ին Հոլանտայի հետ ․
1777 ին Պոլոնիոյ հետ ․
1778 ին Պորթուգալի հետ ․
1778 ին Միացեալ Նահանգաց
հետ ․
1787 ին Ռուսիոյ հետ ․

Յեղափոխութեան Գաղղիոյ մէջ այս խորհուրդը ջնջուեցաւ ամենայն խորհրդածութեան ազգաց և փոխադարձաբանու- թեան (վճիռ Ազգ. Ժողովոյն. 1790 Օգոստոս)։

5. Պատերազմական հարստահարութեան բառ- նալը։ — Պատերազմողներ իրարու կեանքին խնա- յել պարտին.

Պատերազմական զօրութեան օ- տարականին թէ անձին և թէ ստաց- ուածոցը վրայ կատարածի. ինչպէս որ ընդհանրապէս Եւրոպական քաղաքակրթութեան այս կանոնը մէջ Դ. դարերաշրջանին ի- րենց հաւանութիւնը տուին։ Բ. անոնք որ մեծամասնութեան և քաղաքակրթութեան քրիստ. են որ իրենց պարագաներն իրենց ձեռքա- յացնել կ՚ուզեն (Հիւսիսային Ամերիկայի, Ասիա, Լայն) դաշտութիւն։

Արդեամբ ըլլալ նաև որ քաղաքի մը մէջ հասարակաց օտարական մը իր գո- րութենէն բողոքում կամ խնդրում. այս վճռոյն որ յատկութիւն մնայ իր

տէրութեան կանոնաւորուած յան-
ցաւորը կամ եղեռնագործը ։

Այս կանոնը բացարձակապէս բո-
ղոքելի դատապարտելի է, կամ յիրաւի սահմանա-
կութիւն մը պէտք է, տէրութեան մը
բողոքած անձն ուրիշ տէրութեան
ուզած ատենն յանձնելու ։ — Այս
խնդրոյն վրայ համաձայնութիւն չկայ,
սակայն և այնպէս Եւրոպիոյ զանազան
տէրութեանց մէջ այս կէտին համար
բազմաթիւ դաշնագրութիւնք եղած
են ։ Ասոց ճշմարիտ է թէ և ոչ մէկ
գեղեցիկ մը մէջ վճռական մը իրաւունք
չունի ստոյգ եղելէ մը որ և փախչէ անձ մը
պահանջելու ։ Անցեալ 1804 թուականին
Աւստրիոյ միջնակէն Անգլիան զօրքին
առանձին Ռուզաց Սրբազանեայ ...
դատ ընդունելութեան մը համարուած է մէջը ։

6. Օտարականաց փախստական ոճրագոր-
ծներու մէջ ընդունելութեան ։ — Պատերազմաց
համաձայն ։

Օտարականաց բաղդատական պայմա-

ազնուերու մէջ ընդունուելը կամ համ-
ուելը անոնց ազգի կամքէն կախում
ունի. բայց մեր կողմանէ ալ անոնց
ազգ կենաց արգելուլ իր հայրենակից-
ներն, զատ խառնամուսնութենէ մը ու-
զելէ, պատճառ կամ պաշտօն ընդունելէն
Սակայն և այլազգեաց խնամ ընէ կարգառ-
հի որ պապական արգելքներն անոնց ա-
նենան խաղաղութեան առնել. Սրբոյն
Կլաուզեւի մէջ ասանց հաստատութեան
կառավարութեան հրաման չկայ ասոր
պատճառաւորներ կերել (Սեպտ.
1853 ի).

Արհապատուաւ թէ մեծերու մէջ
քանի սասը ընթացութիւնը Սէնթ—Լէւ-
լէնի պատմաբանութը կրնայ արգիլել են
իրենց ազգայինաց.

7. Աստուածաբանութեանց իրենց գործարանն
դարբնարանաց ամենայն դարբնագործութեան-
ներն:

Արդին իշխանութեան կրօ-
նականներէն մէկն ալ սրահներուն ար-

ժէքն որոշելն է ։ Տեսնենք թէ այս խնդիրն ինչպէս միջնորդ դժուարութիւններ կրնայ ծագել ։ Նշմարեցինք թէ Աւստրիոյ մէջ Հաստատեալ գաղղիացի մը ազգային փոխ մը սակարկած ըլլայ ․ նոյն միջոցին մէջ աւստրիական կառավարութիւնը ստակը փոխէ ։ Եւ վճարումն ժամանակին իր պարտատիրոջ սակարկուած ստակէն պակաս արժէք ունեցող ստակ մը տայ ։ Գաղղիացին բողոքելու իրաւունք ունի՞ եւ կրնա՞յ իր կառավարութեան պաշտպանութիւնը խնդրել ։ Աւստրիական կառավարութիւնը չկրնա՞ր պատասխանել, ըսելով թէ գաղղիացին հետ դաշնադրութիւն ունի իբրեւ իր հպատակներուն — Ո՛չ․ վասն զի եթէ աւստրիացիք հանդուրժութեամբ յանձն կառնուն կողոպտուիլը, պատճառ մը չէ որ օտարականն ալ յանձն առնու եղածը ։

Քաղաքի մը կառավարութեան ձեռքին մէջ եղած կամ թագաւորին անձնական փոփոխումը նոյն քաղաքին

տարրական պահպանութեանց տրուած մուր-հակները չփոխեր ։ Որ կառավարու-թիւնն իր նախորդին պարտականութիւն-ները պատուելու պարտաւորեալ է ։

Տ. Խնդրանքներ ։

Ժողովրդապետութեան հաստատութիւնն ալ ներքին կառավարութեան կիլերա-կերին, Նայց բարեզարդեալ կառավարու-թիւն մը ամեն երկիրներէ եկած նա-մակաց գաղտնիքը պահել կայսերա-ւորի ։

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ԱԶԳԱՑ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ՄԷՋ ՈՒ-ՆԵՑԱԾ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ․

Առաջին գլխոյն մէջ դաշնադրութեանց եզրակացութիւնն ընկերացընող ձեւերն ու դաշնադրութիւնները փաստական ըլլող պայմանները քննեցինք ։

Երկրորդ գլխոյն մէջ նոյնպէս հաւասարութեան վերաբերեալ խնդրոյն վրայ խօսեցանք ։

Իսկ այս երրորդ գլխոյն մէջ զանազան ազգաց մէկ մէկու հետ ունեցած սովորական յարաբերութիւնները պիտի քննենք․ այսինքն՝ զանազան ազգաց արտաքին գործոց մէջ իրարու հետ ունեցած իրաւունքն ։

1․ Ազգաց իրարու հետ ունեցած հաւասարութեան և անկախութեան իրաւունքին ։

Ընդհանրապէս, վիճակ մը ու-

զատ է իր վստահութեանն համար օգտակար գտնուած պաշտպանութեան ամէն տեսակ պատրաստութիւններն ընել իր երկրին մէջ. բերդեր շինել, զօրաց և պատերազմական նաւուց թիւն աւելցընել: Սակայն այս զէնքերն ուրիշ վիճակներն անհանգիստ ընելուն համար, իրաւացի է որ այս պատրաստութիւններն տեսնող կառավարութիւնն ուրիշի հետ պատերազմ ընելու դիտաւորութիւն չունենալն ապահովցընէ. Այս վիճակներն իրաւունք ունին. այն մասին մեկնութիւններ խնդրելու: Այսպիսի հարցում մը վիճակի մը ոչ անկախութեանը և ոչ խոհեմութեանը կը վնասէ:

Բայց եթէ վիճակի մը իւր զօրութիւններն աւելցընելուն նպատակին ուրիշներուն անկախութեանը սպառնալ է, այն իրաւունք ունին արգելք ընելու այս ոտնձգութեան մինչեւ անդամ պատերազմաւ, որ ինքնեց զօրութիւններէն համեմատաբար խիստ աւե-

չէ չըրբայ ։ Ուրիշ խօսքով՝ իրենց ունեցած
ունէին զօրութեանց համապատասխանու-
թիւնը պահեր․ Անդրադառնանք․ այսօր
Ընդդիմադիր իրաւունքն ունի Հայրենիքի
Պառլամենտ, ժողովրդի զօրութիւններն
անհամեմատ, հաւասարութեան եւ թէեւ
ունեն մեկնաբանութիւններն Ընդդիմութեան չա-
պահպանողականները, կոնսերվատորական ծա-
գէլ։

Ինչ դրութիւն կ՚յարգէ նա-
և ազգակցութեան։

Երբ մի՛ինչ մէջ, երկու կամք
մէկ քանի միճակում մէջ եղած կամ
բնական մտածութիւններով ազատ-
նացեալ է Հայաստանի, նոյն միջնակն ի-
րաւունք ունի մեկնութիւններ իրենց-
քելու։

Զ. Պնդում է ... ...
... ...
... ...

Որքան որ ազգերը մէկ և նոյն քննական
իրաւունքներն ունենան ; այնու ամենայն-
նիւ Եւրոպայի մէջ երկայն ժամանակ

ի մէջ օտարին տէրութեանց. Ներկայա-
ցուցիչներուն տարբեր պատիւներով
վարուեցաւ սովորութիւնը մնաց ; ու ա-
կնկոց նորանոր տալին ՕՏԱՐԱԿԱՆ ԱՌՈ-
ՂՋՈՒԹԵԱՆՑ վերաբերեալ խնդիր-
ները.

Նախաշատ միծամինեկուս մէջ ա-
ռնքը իրենց կարեւորութիւնը կորսնցու-
ցին. սակայն և այնպէս այս՝ կէտին
վրայ այլ մեծ բանի խօսք ընելիքս. օգ-
տակար է, որովհետև մինաքի մէջ
պատերին՝ օտարութեան մէջ անոր ներ-
կայացուցչաց ինչ եղանակաւ պատ-
ուելէն կախուած ։

ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹԵԱՆ իրաւունքն
է, բարեկամիթիւ տեղերէն ամենէն պատ-
ուաւոր ծանուցուածն ընկենալու. իրա-
ւունքը՝ Յախտոզահութեան վերաբե-
րեալ խնդիրները շատ անգամ չկրթու-
թեանց և վէճերու առիթ տուած են,
մանաւանդ դաշնադրութեանց՝ ստո-
րագրութեան ատեն ։

1814 Թուականին Վիեննայի

դեսպանաժողովին՝ քուէն յարմար գտնեցին ։

Տէրութիւններէն ոմանք ազատութիւն ունին դաշնադրութեանց խմբագրութեան մէջ այնպիսի կերպ մը գործածել, որ դաշնադրութեան ամեն մէկ օրինակին մէջ տէրութեանց ամեն մէկին ալ առաջին կոչուած ըլլան ։

Սովորաբար իբրև կանոն ստորագրութեանց Գաղղիերէն այբուբենից կարգն ալ ընտրուած է, կամ թէ ամեն մէկ պաշտօնեային տեղն որոշուած է վիճակահանութեան ներկայացման թուականին նայելով ։ Մարտոզութեանց մէջ նախագահութիւնը Պապին շնորհուելու առաջնութիւն եղած է, բայց Ռուսիա և բողոքական տէրութիւնները զանի պարզապէս Հռովմայ Մայր եպիսկոպոսին ճանչելով, ինչպէս նաև իրաւական մէկ քանի դաշնաւոր իշխանք, այս նախագահութիւնը չեն ընդունիր ։

Խաղաղութեան դեսպանաժողովներուն մէջ ; նախագահութիւնը

միշտ միջնորդող տէրութեան պաշտպա-նէին ճնշուելու ամբողջութիւն ե-ղած է ։

Նոյնը այս խնդրոյ վրայ, տէ-րութեանց կարգն որոշող ընդունուե-լու անհնապարդ սկզբունքն ինքնակաց բնակիչներուն թիւն բազում էր ։

3. Աղէտք [illegible] մէջ ամենայն քաղա-քականութեան խառնուածն ։ — Ընդհանուր Հնդկաստանութեան ։

Այսօր Եւրոպիոյ վիճակաց մէջ վաճառականութիւնն ազատ է խաղա-ղութեան ժամանակ. սակայն մէկ քա-նի վիճակաց մէջ այս ազատութիւնը, զոր այժմ ունինք, սեղմումներու ենթակայ եղած է ։

Բայց դեռ այս խնդրոյն վրայ ձեռնած Հետեւեալ դիտողութիւնները օգտակար է ։ Պէտք չէ շփոթել վաճա-ռականութեան ազատութիւնն քա-մէկնութեան տնտեսական դիտութեան, այսինքն՝ օտար վաճառք, պարէնք

գտար Հանելով. և նեղութիւններու այ-
զատութեան Հետ, որ կենսունց անձին
ստարականայ Հաստատուն, և երկրին
իրրև ընդհիւ այդպիսին դիւրութիւննե-
րուն ու օրինաքը կառավարութեան
ընթերցի Եւրոպին, Գերմանիոյ մէջ կառա-
ռականական պետութիւնը տնտեսա-
գիտաց, այլ քաղաքն տալով. Միւթու-
թեանքը չէ. այսինքն՝ անհատ ծնողական
իրրև դաղղիացի տուանց կառավարա-
ծութեան պայմանք կենաց կանոնակա-
նութիւն ընել. Օրէնսդրական, անհա-
բաղարձակ ազատութիւն, ժողովուրդ և
բողոքակին գաղղիացւոց կենսական, ա-
սոնք ալ քաղաքացւոց նման գաղղիա-
կան առեւտրութեան, հրապարակութեան և
գրելոյ հաստատելու են:

Այս կէտին Համեմատ Խորհուրդ
զանազան Եւրոպայի մէջ կառավարութեան-
կան ազատութեան ընդարձակութիւններ
եղած են, և ազատ մամուլ գործունէու-
թեանց պայմանները Հետեւեալ կերպ
կէտերուն կեդրոնն է.

Ս ամենակատարելութեան՝ խաղաղութեան անձն.

Նրաւունք չեղոք կանխատեսութեան.

Պայման վաճառականութեան պատերազմի պահեն.

Նրաւունք չիւպատոսաց.

4. Ս աճառաչանութեան խաղաղութեան համանակ.

Օտար վաճառականաց պայմանը սովորաբար դաշնադրութեամբք որոշուած է։ Նորքեմն գոհ կըլլան մշտնջենաւոր թէ ,ԾՄՆՆԷՆ ԱՒԵԼԻ ՊԱՇՏՊԱՆԵԱԼ ԱԶԳԻ ՄԸ ՆՄԱՆ ՊԻՏԻ ՆԸԿԱՏԻՆ. բայց շատ անգամ դաշնադրութիւնք ամենափափուկ մանրամասնութեանց մէջ կմտնեն ; Եւ դաշանց մէջ կդնեն խղճի ազատութիւնը, առանձնաշնորհ մեն որ իրենց լեզուաւը թաղելու իրաւունք, հաւատար տունք, ներս մտանելու եւ դուրս հանելու կամ այն ինչ վաճառքներու ժառանգութեան ։

իրաւունքներին, եւայլն, եւայլն :

5. Չեզոք վաճառականութեան :

Չեզոք վաճառականութեան վերաբերեալ կարեւոր և բազմաթիւ խնդիրներու վրայ ՉԵԶՈՔՈՒԹԵԱՆ գլխոյն մէջ պիտի խօսիմք :

6. Պատերազմի ատեն վաճառականութեան պայմանք :

Երկայն ժամանակէ ի վեր սովորութիւն էր թշնամական գործեր ընել պատերազմի յայտարարութիւնն ընելէն անմիջապէս յետոյ : Կը պատահէր նաև որ այս չարութիւններն յայտարարութենէն յառաջ ըլլային : Օրինակ · ինչպէս ըրաւ Անգղիան 1755 ին եօթնամեայ պատերազմէն յառաջ* .

* 1854 էն սկսած Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ գտնուած գաղղիացի և անգղիացի բնակչաց մէջ թշնամութիւնք այն միջոցին մէջ, որ պատերազմի յայտարարութիւն եղաւ, 1756 ին, անգղիական ծովային զօրութիւնը 300 են աւելի գաղղիացի նաւեր նուաճած էր :

բայց վաճառականութեան վերաբերեալ ամեն ան որ դաշնագրութեանց մէջ սովորաբար պայման եղած է թէ դաշնագրեալ ազգաց մէջ պատերազմի յայտարարութիւն եղած ատեն քիչ շատ յապաղում կամ միջոց պիտի շնորհուի վաճառականաց, իրենց հարստութեամբն հայրենիքնին դառնալու ։ Երբեմն ալ, մինչեւ անգամ պատերազմի ատեն իրենց գործը շարունակելու թոյլտուութիւն կըլլայ ։

7. Հիւպատոսաց իրաւունքը ։

Հիւպատոսաց հաստատութեան նպատակն է օտար տէրութեանց մէջ իւր ազգայնոց նաւարկութիւնն ու վաճառականութիւնը պաշտպանել. վարել անոնց վրայ քաղաքական և դատաստանական օրէնքներն. և վաճառականութեան ընթացքին ու վիճակին վրայ իրենց տէրութեանը գրով տեղեկագիր տալ ։

Հիւպատոսներն իրենց տէրու-
թիւններէն ընտրեալ և Հաստատեալ
պաշտօնով, քաղաքական նշան մ'առած
են. ինչպէս անձերնին, նոյնպէս նաև
իրենց օթեւանը պէտք է պատուըրութ-
եան, սակայն և այնպէս դեսպանաց ունե-
ցած ամէն տեսակ արտօնութիւններն
չունին. այնպէս որ ընտանիք կամ տան-
նական գործոց համար դատուած ատե-
ղերնուն Հասարակ ատեաններուն առ-
ջև կրնան դատուիլ.

Հիւպատոսներն՝ իրենց պաշտօն-
ները վարելու համար երկրին կառա-
վարութեններէն կվաւերանան։ Նոցա
Հաստատութեան, արտօնութեան և
պաշտօնութեան խնդրոյն համար զանա-
զան կառավարութեանց մէջ դաշնա-
թիւ դաշնադրութիւններ եղած են,
որոնցմէ կհետևի թէ հիւպատոսաց
գլխաւոր գործն է հսկել վաճառակա-
նութեան և նաւարկութեան միջոց կա-
տարման իրենց և պաշտօն փորձ մը
ձանկին կողմէն. Ո փոխթութեան սանի,

ղանի Հանրապետութիւններու: Հաւանօր՝ պէտք եղած միջոցներն ի գործ դնելով, որքան եղած և խնդրուած ատեն, իրենց ազա-գէն եղող վտանգաւորութեան· և նաւա-տեաց նպաստել ու օգնել:

Կարող են, բառ դաշնադրու-թեանց, ստորագրեալ դաշնադրութեան-ներ խնդրել, իրենց ազգային նաւե-րը ձգող նաւաստիներին իրենց յանձ-նելու համար: Իրենց ազգէն եղող հպատակաց մէջ ծագած վէճերու հա-մար կրնան միջնորդել, նոյնպէս ընել դատաստանաւ և իրենց մէջ եղած ա-տեն:

Իրենց Հիւպատոսութեանց մանաւանդ յետոյ անոնց ստորագրածը պաշտե-ու կըզեկեն:

Մի երկրամասին դաշնաւոր վիճակին երկի-րին մէջ իրենց ազգային վաճառակա-նութեան շահուն և երկրագործին մե-րաբերելով ամեն եղածներին յատուկ տեղեկագրութիւն իրենց կառավարութեան կըմանդեն:

Արեւելեան և բարբարոս վիճակներու մէջ խաւրուած Հիւպատոսներուն արտօնութիւններն աւելի ընդարձակ են. ասոր համար է որ սովորաբար արտօնութիւն կըսուի ասոնց, գացած երկիրներուն մէջ գտնուած իրենց ազգայինները պատժելու իշխանութեան իրաւունքը։

Այս արտօնութիւնները կանոնաւորող դաշնագրութեանց ԴԱՇՆԱԳԻՐ կամ ՊԱՅՄԱՆՔ կըսուի. ինչպէս են Բ. Դրան 1675ին Անգղիոյ, և 1740ին Գաղղիոյ հետ ըրած պայմանները։

Գաղղիոյ մէջ հիւպատոսական մարմինը կբաղկանայ ընդհանուր, առաջին և երկրորդ կարգի, և աշակերտ հիւպատոսներէ, որոնք կանուանէ կայսրը՝ արտաքին գործոց պաշտօնէին ներկայացմամբը կամ միջնորդութեամբը. Ասոնցմէ զատ կան նաև հիւպատոսի քարտուղար, արեւելեան լեզուաց համար գրագէտներ, թարգմաններ։

8. Մոնրոյան դաշնադրութեան ջնջումը.

Վերջին դարէն ի վեր շատ վիճակներ զբաղած են այս ատելի վաճառականութիւնը ջնջելու, որ մարդկութեան անարգանք մ՚ է։

1815 Թուականին Վիեննայի դեսպանաժողովէն մասնաժողով մ՚ ընտրուեցաւ այս դաշնադրութեան տիեզերաբար ջնջմանը համար։ Այն դաշնադրութիւնն ստորագրող տէրութիւնք ամեն ոյժերնին թափեցին, քընութեան և կրօնից օրէնօք անարգելով այս դաժան և ստրկային վաճառականութեան բոլորովին և վերջնական ջնջմանը համար։

Այս նպատակաւ բազմաթիւ դաշնադրութիւնք եղան Անգղիայէն՝ Իսպանիոյ, Տորրին — Աշխարհաց, Շուէտի, Գաղղիոյ, Ամերիկայի միացեալ նահանգաց հետ, ևայլն։

Դաշնադրութեան ջնջումն և ջնջող տէրութեանց կողմանէ Ամերիկէի եզերաց վրայ պէտք եղած պահպանու-

թիւնը, վաճառականն նաւերն աչքէ անցընել հեռուցուց։ Բայց հսկողութեան այս դրութիւնը չփոթութեանց պատճառ տուաւ։ Կաղզիա, որ 1833 ին Անգղիոյ հետ ըրած դաշնադրութեամբը փոխադարձ այցելութեան յանձնառու եղած էր, մերժեց զանի 1845 ին ըրած դաշնագրութեամբը։ Ուրիշ պետականներ այս օրէնքը պահեցին, բայց և այնպէս և ոչ. մէկ անգամ պատերազմական նաւերու այցելութեան թշնամութիւն եղաւ։

9. Ռուսաց ծովու վրայ ունեցած իրաւունքը։ — Նաւարինական ճակատամարտն։

Ծովերու ազատութեան խնդիրը՝ ուրիշ խօսքով՝ այն խնդրոյն ճանաչումը թէ ծովային պետութիւնը միայն մէկ ազգի մը կը պատկանայ, երկայն ժամանակէ ի վեր. թէ՛ փիլիսոփաներէ և թէ գրագէտներէ վիճուած է։

Չորեքտասաներորդ դարուն՝ Սպանիա և Պորթուգալ Նոր աշխարհի ծովերուն տիրապետութիւնն իրենց յառաջացուցին, փոխարէն իրենց յաղթութեան և գիտակից, որ և իրենց շնորհուեցաւ Աղեքսանդր Զ. Պապին քահանայապետական կոնդակաւ :

Քիչ մը յետոյ Անգղիա իր չուրջը պատող ծովերուն տէր և պետն ըլլալ ուզեց կամ կարծեց. Անգղիացի օրէնսգէտ մը, Ժան Սէլտըն, Մարէ — Քլաուզում վերնագրով գիրք մը հրատարակեց, որուն մէջ ջանաց Գըռոթիուս անուն Հոլանտացւոյն հետ կվիճէ, որ իր Մարէ — Լիպերում անուն գրքովը կարգիլէր ազատ նաւարկութեան, ծովերու մէջ ձկնորսութեան և վաճառականութեան իրաւունքը :

Ոչ միայն Սպանիա, Պորթուգալ և Անգղիա ծովերու տէրութեան այսպէս կարծեցեալ իրաւունք ունեցան, այլ նաև Վենետիկ Ջեն-

րիական ծովուն, և Տաճկաստան Սև ծովուն տէր եղան։ Այսօր այս տեսակ կարծեցեալ իրաւունքներ չեն ընդունուիր. ուսկից նաև սա հետևեալ երեք կէտերն անվիճելի եղած են. ինչպէս,

Ա. Ծովը ազատ է, և ոչ մէկ պարագայի մէջ ազգի մը յատկութիւն կրնայ ըլլալ։

Բ. Նաւարկութեան, վաճառականութեան և ձկնորսութեան համար ծովի գործածութիւնը բոլոր ժողովըրդոց կվերաբերի։

Գ. Այս կանոնէն պէտք է խոտորին գաւառային և փակեալ ծովերը։

10. Իրաւունք ծովեզերաց։

Այն՝ որ ծովեզը ունի, իր ծովեզերը գոցող ծովին տէր կոչուած կամ ճանչցուած է։ Մէկ քանի դաշնագրութեանց մէջ այս կողման իբրև սահման ընդունուած է, երեք մղոնի

տարածութիւնը։ Ուրիշ դաշնադրութեանց մէջ ալ, ծովեզրին վրայ դրուած Թնդանօթի կողմն *։

Ծովափնեայ իրաւունք ըսելով կհասկցուին. Ա. ծովային որսորդութեան (ձուկ, բուստ, մարգարիտ, և այլն) և բնական բերքերու հաւաքման, զոր ծովը եզերքները կնետէ. ինչպէս սաթ, այնպէս որ օտարականք չեն կրնար ժողովել. Բ. նաւարկութեան և օթեւանի արգելիչ իրաւունքը։ Մ՝իայն սա դիտելու է թէ՝ այսօրուան լուսաւորեալ ազգաց մէջ եղած վաճառականութեան ազատութիւնն այս իրաւունքին գործադրութիւնը կարգելու։ Գ. մաքսատանց և նաւահանգիստներէ ու ծովէ անցից համար բաժեր և տուրք հաստատելու իրաւունքը, որովհետեւ լապտերները և ժայռերը ցուցընելու համար ջուրց

* Տարբերութիւն մ'ալ կծագի Թնդանօթի տեսակէն։

երեսը գրուած նշանները, Լայն, ծախքի կկարօտին ։ Արդարացի է նաև թէ անոնք որ այս բաներով կօգտուին, պէտք է ծախքն ալ Հոգան միայն թէ Ազգաց Իրաւանց դէմ է, երբ նոյն ծովեզերեայ տէրութիւնն անցքի դար-ձի Համար չափազանց բաժ կպաՀանջէ ։ Այս առթիւ, 1857ին Տանիմարքայէն իր Հետ Հաղորդակցութիւն ունեցող տէրութեանց մէջ եղած դաշնադրութիւնը կընանք յառաջ բերել, որ Սունտի (նեղուց Տանիմարքայի) անցից տուրքը ջնջեց 86 միլիոն տալով ։ Այսու ամենայնիւ Հանկնալու չէ թէ այս դաշնադրութիւնը մարսատանց և նաւաՀանգստի Հասարակ իրաւունքն ալ ջնջեց ։

11. Նաւարկութեան իրաւունքը ։

Խաղաղական ժամանակ, Նաւարկութեան իրաւունք կոչուած քաղաքաւորու ազատութիւն մը կայ Եւրոպայի մէջ ։

ծովեզերեայ իշխանը փոթորիկով իր եզերքն ինկած ապրանքներն ու ալէկոծեալ նաւերը կգրաւէր : Երբեմն նաւուն մէջ գտնուող անձինքն ալ գերի կառնէր : Շատ իշխաններ ալ սուտ նշաններ կհանէին, և խաբող լապտերներ կվառէին նաւերն իրենց կողմը բերելու համար :

Այս բարբարոս սովորութիւնը հետզհետէ բոլոր քաղաքներէն անհետացաւ. այսօր, փոթորկաւ ցամաքը ինկող ինչ, ազատուածք, նա և ապրանք իրենց տիրոջը կյանձնուին երբ անոնք տարի մը և մէկ օր միջոցի մէջ խնդրուին, ազատելու՝ պահելու և այլևայլ ծախքերը վճարելու պայմանաւ : Երկու հարիւր տարիներէ ի վեր նաւարկութեան և վաճառականութեան համար եղած դաշնագրութիւնք, նաւաբեկութեանց ցամաքն ինկող նաւերուն ազատութեանն յատկացեալ զանազան պայմաններ կը պարունակեն : Ընդհանրապէս նաւ մը

ազատելու հսկողութիւնը նոյն ազգէն եղող հիւպատոսին կվերաբերի : Բայց պատերազմի ժամանակ այս դաշնագրութիւնք ազդեցութիւն չունին . փոթորկաւ և պատերազմով տէրութեանց եզերքէն ինկող թշնամի նաւերը կըբռնուին :

12. Ծովային արարողութիւնք :

Ողջոյնք կըսուին այն արարողութիւններն՝ որ զանազան ազգաց պատերազմական նաւերն իրարու ընել կպարտաւորին ծովուն վրայ, նաւահանգիստներուն մէջ, օտար բերդերու առջև, նաւահանգիստ մտնելու կամ ելնելու ատեններն : Նոյնպէս այն ողջոյններն՝ որ վաճառականաց նաւերը պատերազմական նաւուց կըպարտաւորին : Օ իրար կողմունեն դըրօշակով, առագաստով կամ թնդանօթով :

Ութևտասներորդ դարուն մէջ ծովային արարողութեան զանազան ե-

ղանակներն ոչ միայն քաղաքակրթութեան գործք կհամարուէին, այլ նաև իրար ողջունող տէրութեանց մէկմէկէ սորվին ըլլալնին ալ կցուցնէին։ Բայց այսօրուան զանազան ազգաց իրարու մէջ եղած ստորնութեան կամ մեծութեան ամէն տեսակ կարծիքները անհետացած են։ Պատերազմական նաւու մը, ծովային տեղերէ և բերդերու առջևէ անցած ատեն ինչան ողջունի նետած թնդանօթներուն թիւը միշտ միևնոյն ըլլալու է, որովհետեւ երկուքն ալ հաւասարապէս իշխան ըլլալնուն՝ միևնոյն իրաւունքները ունին։

Ազատ ծովուն, կամ թէ երրորդական տէրութեան մը ծովային վիճակին վրայ, բնաւ ստիպում չկայ իրարու պատահող նաւուց՝ զիրար ողջունելու։ Սակայն սովորութիւն է թէ պաշտօնատար մ'ունեցող պատերազմական նաւ մը, աւելի սորվին աստիճանի նաւապետ ունեցող ամէն

պատահող նաւերէն ինքն յառաջ ող-
ջունում . նոյնպէս առանձին գացող
նաւ մը նաւատորմիղի մը հանդպելու
ատենն ինքն կպարտաւորի նախ ող-
ջունել :

Գաղղիա իւր նաւարկութեան
համար բոլոր այս խնդիրները կանո-
նադրած է 1851 օգոստոս 15 ի
վճռովը :

ԳԻՐՔ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԴԵՍՊԱՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԴԵՍՊԱՆՔ

Միջնակաց երարու մէջ ունեցած յարաբերութիւնն ընդհանրապէս արքունի ներկայացուցիչներով ըլլալուն, մասնաւորապէս այս գիտութեան և դեսպանաց վերաբերեալ խնդիրները պիտի քննենք։

1. Դիւանագիտական ոճ։

Այս ոճին վերաբերեալ կանոններն սորվիլ են բաւ դիւրին։ Ինչ որ պէտք է ըսել կարգաւ ըսել, և ոչ ուրիշ բան. այս է ահա քաղաքինի մը մեծ արհեստը։ Պէտք է միացնել մտաց պարզութիւնն ոճի համառօտութեան և քանաւերու յստակութեան հետ։ Անորոշ կամ՝ [illegible] բառերն ի բաց հանելու է բազմաբացատրական գրութեանց մէջէն։ [illegible] դիւանագէտն կէտերն ընդարձակել

կամ աւելի պարզել ըստ պիտոյից և կարեւորութեան ։ Կախադրութիւններն աստիճանաբար դնելու է համոզումն աւելի հաստատելու համար ։

2. Լեզու ·

Յայտնի է թէ ամեն վիճակ իր լեզուն գործածելու իրաւունքն ունի՝ ուրիշի մը հետ յարաբերելու ատեն ։ Սակայն երկար ժամանակ սովորութիւնը նախապատիւ համարեցաւ քրիստոնեայ ազգաց մէջ, լատինական լեզուն գործածել · տասնեւեօթներորդ դարուն դաշնադրութիւններն ալ լատիներէն խմբագրեալ են ։

Տասնեւիններորդ դարէն ի վեր է որ գաղղիարէնը նախադասուեցաւ · Գաղղերէն են 1815 ի Վիեննայի դեսպանաժողովին արձանագրութիւնները, և 1833 և 1856 ի դաշնադրութիւնք ։

Սակայն և այնպէս 1815 ին դաշնադրութեան 120 դ. յօդուածը

[illegible] ԱՊԱԳԱՅԻՆ ՄԷՋ Ա-
ՌԱՆՑ [illegible] ՑԵՂԻՆ ։

[illegible]

[illegible]

3. [illegible]

[illegible] նուն կընդունի ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ ։

կայսերը կամ Թագաւորը՝ ՍՐԲԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԻՒՆ, որ յառաջները միայն Գերմանից յառաջացեալ էր · իսկ երբ տանց գրովի կամ խօսքի՝ ՏԷՐ պատուանունը կընդունին ։

Մեր Սուլթանն ալ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԻՒՆ պատուանունն ընդունեց 1856 ի դաշնագրութեանց մէջ · Պապը և իշխանք՝ ՊԵՐՃԱՊԱՏԻՒ ՎՍԵՄՈՒԹԻՒՆՔ. պատիւն ալ այսպէս ընծայեցան 1818ին՝ Էքս—Լաշապելի ժողովականաց ողջոյնին մէջ ։

Եւրոպացիք զատ ուրիշ մասնաւոր պատուանուններ ալ ունին Թագաւորներ կան · ինչպէս՝ յառաջինները Գաղղիոյ Թագաւորները կկոչուէին նաև Քրիստոնեայ Թագաւոր — քրիստոնեայ · Սպանիայինը՝ ուղղափառ Թագաւոր · Պորթուգալինը՝ Թագաւոր մեծ հաւատարիմ · Հունկրուայինը՝ Թագաւոր առաքելական ։

Գերմանական դաշնակցութիւնը ՊԵՐՃԱՊԱՑՈՒԹԻՒՆ պատուանուն ունի ։

4. Դեսպանք։ — Մ'չայտեքիր։

Դեսպան մը, դայած քաղաքին վիճակէն կամ Թագաւորէն ընդունուելու համար վկայագիր ունենալու է, որ կպարունակէ իր պաշտօնին նըպատակը․ դեսպանական մարմնոյն յատկութիւնն ու անունը, և զինքը ղրկող Թագաւորին անուամբն ամեն ըրածին հաւատք ընծայելու խնդիրքն։ Նաագրէն զատ սովորաբար օրինակ մ'ալ կունենայ վիճակին քարտուղարին տալու, կայսեր ներկայանալու հրամանը խնդրելու։

Տաճկաստան ղրկուող պաշտօնեայները Սուլթանին յատկացեալ վկայագրէն զատ ունենալու են նաև մեծ Եպարքոսին և գաւառային արտաքին գործոց պաշտօնէին։

5. Պաշտօնէից երաշխաւորք։ — Ընտր... ջոաֆիան։

Պաշտօնէից անպարտաւորութեան սկզբունքն այնքան [illegible] է ...

կաց արտաքին յարաբերութեանց նը-կատմամբ , որ բոլոր ժողովուրդներէն ընդունուած է ; և խոտորմունքն ալ խիստ քիչ են ։

Դեսպանական մարմնոց անարա-տութեան սկզբունքէն կհետևի ա-մէնկ կառավարութեանց համար ստի-պում մը , թէ երբոր օտար արտաքին պաշտօնեայ մը կընդունի , ոչ միայն նոյն պաշտօնէին անարատութեան դէմ բան մը չընել , այլ նաև իր անձին և պատուոյն եղած ամէն հարում խը-տիւ սանձել կպարտաւորի ։ Արտա-քին պաշտօնէի մը եղած նախատինքը զանի ներկայացընող կառավարութեան եղած կհամարուի ․ չկրնար արդարա-նալ , քանի որ պաշտօնէին կառավա-րութիւնն այս տեսակ պակասութեան օրինակ մը ինքն ալ չտար ։ Պատմու-թիւնը բազմաթիւ օրինակներ կպա-րունակէ դեսպաններուն անարգու-թեան եղած և այս միջոցին կառավա-րութեան կողմանէ [illegible]

բռնուած ըլլալուն ։ Պրնանցը յառաջ բերել նաև մէկ քանի տարի յառաջ Անգղիոյ և Պորտուգալիոյ մէջ անցածն Պ. Մառունի պատճառաւ ։ 1803 ին Ալժերիոյ Պէյին Իտալիոյ Հիւպատոսութեան եղած անարգանքը գաղղիական զինուոր Ալժերիի (Ճէզայիր) յաղթուելուն պատճառ եղաւ ։ 1799 ին Ռաստատի դաշնադրութեան մէջ գաղղիացի Հրամանակալներն աւստրիացիներէն սպանուեցան ։

6. [illegible] ։

Այս պատերազմը [illegible] [illegible], որոնք դ[illegible] [illegible] միջև ։ Անոնք [illegible] [illegible] [illegible] ձգող ։ [illegible] ։

Այսպէս է որ Անգլիոյ [illegible], [illegible] [illegible] ։ [illegible] [illegible] մը [illegible] [illegible] [illegible] ։ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ընելու գացած քաղաքին դատաստանական կամ քաղաքական օրինաց մէջ պէտք եղած պաշտպանութիւնը չըգըտնեն ։ Ասոր համար ընդունուած է երբեմն սկզբունք մի ազգաց իրաւանց՝ անձին, բնակարանի, ծառայից և կահ կարասեաց ազատութիւնը. անօգուտ չէ անձին ազատութեան օգտակարութեան վրայ զգոյշ ըլլալը, որովհետև ակներև է թէ դեսպանական մարմնոյն անձնական ազատութիւն և կատարեալ ապահովութիւն պէտք է ։ Իսկ բնակարանին, ծառայից և կահ կարասեաց ազատութեան օգտակարութիւնն այլ հաստատելու համար հետեւեալը բաւական է ։ Դիցուք թէ դեսպան մը կարևոր գործ մ'ունենայ, և զօրաւոր մարդիկ շահ ունեցած ըլլան այս գործոյն փաստերին իմանալու. չկրնար ըլլալ որ անոնց երեւակայելի միջոցներով ի գործ դրուին դեսպաններուն թուղթերն յափշտակելու. չկրնար ըլլալ որ նպատակնուն հա-

Ներքու Հիւմար ; այցելութեան գացած ատեններնիս և կամ թէ դեսպաննին մեր բարեբերալ և ծառայից մատուցներին մաքուր անցընելու ատեններին ձեռք անցընէին ։

7. Պօղոսեանին անգլի ազատութիւնը քաղաքական պաշտպանններէն ։

Այս սկզբունքն անաչառութեան հետեւութիւններէն մէկն է, որ կը-հրահէ դեսպանական մարմնոց ։ Պաղղիոյ մէջ անձին ազատութիւնը նուիրուած է ազգային միութեան վճռով մը ։ (Պաղղիոյ սահմանադրութեան ատարին).

“ Ազգային դաշնադրութիւնն ամէն լուսաւորեալ տէրութեան կարգինէ, ստար կառավարութեանց դեսպաններուն անձն որ և իցէ կերպիւ վիրաւորող ըլլալու ։ Ինչպէս Համար եղած գանգատներն ուղղակի Համառօտեալ բանկաց տեսչութեան ատեաննին ներկայացուցիչ պէտք են, որ միայն իրաւունք ունին անոնց իշխելու ։

Այս ակնարկներն ընդհանրապէս ամէն լուսաւորեալ, զինուորներէ ընդունուած է: Սակայն պէտք է նշմարել թէ քրիստոնէական օրինաց մտաւանը, կերպով թէ ուսուցական հաւատարիմ դեսպանք քաղաքին դատաստանական ատեաններու մէջ կոչուելոց ատեննին, Պէրլինի խորհրդարանին մէջ, քրիստոնէական միձակայ իրաւասութեան տակ կինային ընդունեցան:

Բայց կրօնական այնպիսի իրաւազեղծներ որ պատահեց դէշ: Հետեւանքի այս ազատութեան բոլորովին ընդունելոց կարելիութիւնը կցուցընեն:

Ընկեր ազատութիւնը պահող կայանալ մինչդեռ դեսպանական մաքանաց վերադարձելով պետութեան մէջ պաշտօնական ձեւով: Նոյն թէ գեղպայծն երկդարձութիւն, ամենապահականութիւն, նայելու ըսել՝ սոյն աղօտութիւնը կկատարեցանէ: Այս ամենապա-

կանոնութեան, վերաբերեալ՝ ապրանք-ները և երկրագործութեանը ուղղեցած պարտքերը պաշտօնական կերպարանօք և դեսպանական աղաղութեան ձեռքհին բնաւ չեն պաշտպանուիր։

Պորտուգալիայի պատասխանն մը Պ. Տալէօղ կհապցյեն թէ, դեսպանատան ծառայելով կամ կարգալիքը դեռ չըվճարուած, երբ դեսպանները պաշտօնէ զաղդի; ապրանքը կենայ էր առնել՝ վնասուականը. և կրկնակի դնել ընելով թէ դեսպանութիւն հրամատարականը կամ կարծուեցաւ եւ առնուել արբանգալ մը՝ եթէ որ Իրգարը դեսպանութեան իրաւունքներուն (ին) պաշտօնէին. Հետ միանգամայն չեն ընդունիր. Պաշտօնէ կըղագարի՝ երբ հրամատարականն ընդունուի և կամ իրաւունքները ճանաչուին երբ քաղաքը թողու։

Անգլիական Հետ գանոնաւոր անձնելով՝ բաղդատելով դատաստաննե-րու՝ ազատութիւնը կը դնէն. այսինք-

քըն՝ իրենց ընտանիքին, գրասեղաններին, թարգմանները ու ծառայները, որոնց վրայ ունէր մանկավարժական պիտակ խօսքը։

8. Գեղարուեստական դաստիարակութեան էութեան ազդեցութիւնը։

Գեղարուեստին անտարբերութեան ըն-կղզեան. Համեմատ զանազան երկրին. դաստիարակչական իրականութիւնն ազատ է, բայց արուեստիւնը խոստովանելին ունի։ Ֆրանսիական դպրոցական մը անձին տեսակ յանցանքներու Համար անտարակոյս ամօթ ընդունելի չէ, թէ զանազան միջնակին գոյութեան ու ապահովութեան, և թէ մեծամասնութեան։ Այս պարագային մէջ, արդեամբ և պաշտպանութեան իրաւունքը գեղարուեստական արուեստթեանց խիստ օրէնքները կայ թէ։ Գեղարուեստն իր անձն պաշտպանութեանց մէջ պաշտպանութիւն ընկնով, իր իրաւունքներու կողմն։ Այն կեանքին մէջ ի գործ դրուած միջոցներ-

րը վնասեալ վիճակին կողմէն են ։ Թէ որ եղանակներն այնքան կարեւորութիւն չունենան , պաշտօնեայն բարեկամական ազդարարութիւն մը կըլլայ , կամ բողոք մը իւր կառավարութեան ։ Եթէ ծանր ըլլան՝ դեսպանը կպարտաւորի յետս կոչում մ' ընել , ներողութիւն ընդունելու ։ Եթէ ոչ՝ նոյն վիճակն իրաւունք ունի յանցաւոր պաշտօնեայն հեռացընել և որոշեալ միջոցէ մը զանի երկիրը ձգելու ստիպել ։ Վերջապէս եթէ Թագաւորին անձին կամ կառավարութեան ապահովութեան դէմ ոճրագործութիւն մը կայ , պաշտօնեայն կրնայ բռնուիլ , և մինչև հաշտութիւն չեղած՝ ազատ չթողուիլ ։ Ինչպէս 1717 ին Սէլամառ Կոմս , Սպանիոյ Թագաւոր՝ Փիլիպ հինգերորդի դեսպանը , գաղղիոյ կառավարութեան փոխանորդութեան դէմ ապստամբեցաւ , փոխանորդութիւնը Լուդովիկոս ԺԵ-դ. անուամբ իր տիրոջը յանձնել տալու

համար։ Տիւպուա կարդինալ, փոխանորդութեան պաշտօնեայն մերահասու ըլլալով եղած ապստամբութեան վաւերական ապացոյցներով հաստատելով, դեսպանը բերել տըւաւ և դեսպանատան մէջ ամենափափուկ քննութիւններ ընելով, Սէլամառ Կոմս պատժուեցաւ, նոյն ինքն Ազգաց Իրաւունքը պղծելուն համար։

9. Ապաստանարանի իրաւունքը։

Ժամանակաւ այս խնդիրը բազմաթիւ վէճերու առիթ եղաւ։ Արտաքին պաշտօնեայի մը անարատութեան մէջ կհասկցուի նաև իր օթեւանը, բայց նա, առաջուան պէս յանցաւոր մարդոց իբրև ապաստանարան չկրնար ծառայել և իրենց քաղաքին արդարութեան ատեանէն ազատ պահել։ Եթէ արտաքին պաշտօնեայն ուզէր չարագործներն անպատիժ պահել, զանոնք իր օթեւա-

նքին մէջ պտտապարելով . եւ թէեւ չարագործները պաՀանջուեցան տանն մերժեց յանձնել , կառավարութիւնն խրախուսանք կուտենար օթեւանը պաշտել տալ :

Ոչ է որ պաշտօնէից օթեւանները , ապաստանարանի իրաւունք չունին , ուրեմն Հաւանութեամբ նաղջբանը բոլորովին ջնջուած է :

Այնպէս Հիմա մէկ քանի խօսք ալ ըն . Պորտին քով տրամադրին պաշտօնէից ունեցած , ամենաուր իրաւանց վըրայ ընել :

Ներքնական ազգութեանցն (Օսմանեան տէրութեան) բաղադրեալ ազգաց ... ըլլալուն , ըստ որ եւ իրենց մէջ յանցանք գործելով որ եւ իցէ դատաստանութ մը զերծանին . կառավարութիւնը պաշտօնէից ազգութեանը չը-կրնար մտնել չարագործն ... կամ ...

Մոսկով , Անգլիա , Փրուսիա , Աւստրիա եւ Սարտինիա պաշ-

տօնեանները կառավարութեան Հաշ-ւոյը կընակին :

Նոյնպէս զատ դեսպանական մար-մինն ու իրենց մարդիկն (բաց ի օս-մանցի կամ օսմանեան հպատակ ծա-ռաներէ) ամեն տեսակ ուղղակի կամ անուղղակի հարկերէ ազատ են :

10. Պաշտօնէից ըստ կրօնից ունեցած իրաւունքները :

Կրօնական թոյլատուութիւնն այ-սօր զգալի յառաջադիմութիւն ը-րած է : Այս խնդիրն առաջուան նման կարեւորութիւն չունի : Միայն պէտք յիշենք թէ օսմանեան պաշտօ-նեայն իր օթեւանին մէջ իր կրօնական պարտաւորութիւնը կատարելու իրաւուն-քը միշտ ունի :

Ճանչցուած է թէ կառավարու-թիւն մը, իւր ազգայիններուն որեւի-ցէ դեսպանի մը մատուռին մէջ կրօ-նական արարողութեանց կատարման ժամանակ ներկայ գտնուիլն արգիլե-

քու խրատուներն, ունի՞ . այո՛ . բայց մի և նոյնը չէ օտարականաց համար . ասոնց ; դեռ պատանի մը մտածութը մտնելը կառավարութեան ։ կողմանէ. չկրնար արգիլուիլ ։

11․ Պաշտօնէից բոլոր օրերը ունեցած ազատութիւնը ։

Ամեն քաղաքներուն մէջ դեսպանական մարմիններ և իրենց ծառաներն անձնական ուղղակի տուրքէն բոլորովին ազատ են, գտնուած միջնակին հպատակ չըլլալնուն համար ։ Բայց միևնոյնը չէ անուղղակի տուրք համար (մաքս, կայլն) . կը պարտաւորին տալ ինչպէս որ պարտաւորինք ։

Ամոլթէնի կարծիքն այն է թէ, պաշտօնէին դէմ բան է իրեն հետ ունեցածները կամ բերել տուածները մաքսատան մէջ մանաւորապէս քննել ։ Իսկ ուրիշ իրաւաբաններ ալ կըսեն թէ պաշտօնէին խօսքը բաւ է ամեն տեսակ քննութեան համար ։

12. Դեսպանաց Առանձնաշնորհները.

Դեսպանին քարտուղարները, առենադպիրները, թարգմանները, և հետը գտնուած բոլոր մարդիկն Ազգաց Նորանց պաշտպանութեան տակ են, և ոչ թէ բնակած երկրին դատաստանական ատեանի և օրինաց, մինչև անգամ եթէ նոյն վիճակին քաղաքացի ըլլան։ Դեսպանատունք չեն հպատակ կոչուիր, բայց միայն վիճակը ներկայացուցիչ պաշտօնեայ են։ Դեսպանաց գլխաւոր վիճակաց օրէնսդրութիւնն այս դեսպանին խնդիրն է։

Բայց երբ մէկը դեսպանի ծառայութենէն ելնէ, անմիջապէս քաղաքին ատեան առնուի օրինաց տակ կիյնայ և կկորսնցնէ իւր բոլոր արտօնութիւնները։

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԱԶԳԵԱՑ ԻՐԵՐՈՒ ՄԷՋ ՄԻՆՉԵՒ ՑԱՅՍ Ի-ՐԱԻԱՆՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՊԱ-ՏԵՐԱԶՄ

1. [illegible]

Մ ինչեւ մէ, ուրիշ մեծամեծ վը-նասուելու առեն կայսրութեան իր վը-նասները պահանջել թէ վիճակը ներ-կայացընողներէն և թէ երրորդ մէ-րութեան մը միջնորդութեամբ. եթէ այս միջոցները չյաջողեցնէին, նոյն վիճակին խռովութիւնք ունին լաւ պատշա-ճի պէտք եղածը անօրինել։ Դիպուածք թէ կառավարութիւն մը, զօրօրինակ Ռուսիոյ գաղղիացի հիւպատոսաց անգ-լիացւոց նման միւնոյն գերազանցու-թիւնը չշնորհէր, Գաղղիոյ կառա-վարութիւնն ալ աւստրիական հատուցա-նելու միւնոյնը կընդ [illegible] 1793 օգոստոս 16 ին ազգային միութեան

վճիռ մը Դիւանին մէջ անփոփոխելինե-
րուն ստացուածքը կգրաւէ, Սպանի-
ոյ անկրօնութեան կնդմնմէ գանդիա-
ցւոց եղած ձախողութիւնը փի-
լսարիներու համար : Բայց ոմանք յի-
րաւաբանից այս եղանակը ճշմարտու-
թեան դէմ կգտնեն ; որովհետեւ
քաղաքացիք ալ յանցաւոր չեն հա-
մարուիր երբ անկրօնութիւն մը ուրիշի
դէմ թշնամութիւն ունի :

2. Պատերազմ :

Երկրաւորներ պէտք է ընդունիլ թէ
պատերազմը չէ մի անկարան վերջին մը
իր խոստմունքները կատարելու եւ
Ազգաց Իրաւունքը պահպանել ստի-
պելու համար միջոց է : Արդեն պա-
տերազմը կրնայ ճիշդ ըլլալ . բայց
[illegible]

ուրիշ իրաւունք չկայ, բայց միայն զօ-
րութեան։ Գիտցէք, որ ամեն ազգութեան
մէջ ամեն մէկ անհատի իրաւասութիւնե-
րը կանոնաւորելով և հաւասար պաշտպա-
կան ինքնավարութիւն մը կայ, այսպէս
ալ պէտք էր. քաղաքակրթութեան սահման
մը ամեն մէկ ազգ անհատի իրաւունքներին
հանեցու և ինքնուրոյնութեան։ Մենք ալ
կան հասարակաց դէպի կարծիքին ալ։

3. Պատերազմի յաղթականութեան։

Պատմութեան մէջ ամեն մէկ անհատ մը,
Թէպէտ ազգեր չեն ամենայն ժողովրդեան
առջև ազգային ապարանքներ ունի։ Թէպէտ
միայն, որիշ բնիկապես եմ։ Կորուսեր
ամենայն անհատ գործեր է, որ ամեն
բան մէջ կանգնած են որպէս յանձ-
կայն մեծ յաղթանակին։ Դուք մեզ պէտք
ժողովրդոց մէջ այս սովորութիւնը
գանազան ձևերով և կրօնական ա-
զատութիւններով վերապահուեր հա-
ւանց աշխարհաքաղաքական կեանք, ազատ

տերազմի ողբնաւոր և կանոնաւոր չէր Համարուեր. պատերազմի անդրդարա-րութիւն չերգած անձն տեսակ Թշնամութիւնք ստրկասակութիւն և դո-ղութիւն կհամարուէին ։ Ա՛րդէն դա-րու մէջ կըրկէ ազդարարութիւն՝ պա-տերազմի տանջանօք կուզարկէին . այս սովորութիւնը մինչև 17 դ. դարը տե-ւեց ։ Այս սովորութեան վերջին օ-րինակն եղաւ 1635 ին Սպանիոյ դէմ Պորտուգալիոյ տրուած ազդարարու-թիւնը * ։

Օրինակի Համար ալբելի պատահմունք Նաև 1859 ին Իտալիոյ մէջ պատահա-ծածն ։ Աւստրիականն բանակներն զօրա-

* 1635 ին Ռիշըլիէօ կարդինալն՝ որ Լուդովիկոս ԺԳ. ի անուամբը Գաղղիան կկառավարէր, Սպանիոյ դէմ պատերազմի յայտարարութիւն ընծայեն, Տառպս զաւառին սահմանագլխին վրայ աւետաւոր մը ղրկեց, այն առեն Սպանիոյ սառցուածքն ըղալուն. Հին ազդարարութիւնը կարդացուելէն յետոյ, "յարձակեցաւ [illegible]

պետը Պ. Քավուրին վերջին դաշինք մը ղրկեց թէ, եթէ Պիեմոնը երեք օրէն զինատուր չըլլայ, Աւստրիա պատերազմ կ՚հրատարակէ։ Միևնոյն միջոցին գաղղիական կառավարութիւնն ազդարարութիւն ըրած էր թէ, եթէ աւստրիական բանակը Թիչինէն սահմանագլուխն անցնի, այս յարձակումը Նափոլէոն Գ. է իբրև պատերազմի ազդարարութիւն պիտի ընդունուի։

Պատերազմի վիճակն անշուշտ դեսպանական յարաբերութիւնները կը դադրեցնէ։ Կառավարութիւն մը իրաւունք ունի նաև պատերազմ ընելու երկիրն մէջ գտնուած իր հպատակները կանչելու։ Այս ազդը փոխադարձական կամքով ալ կ՚ըլլայ։

4. Նաւերը նաւահանգիստներէն դուրս ելնելու արգելքը։

Այս կկայանայ վիճակի մը ներքին ծովեզերքը կամ նաւահանգիստա-

նեցուն մէջ գտնուած նաւերուն, նոյ-
նեցին առժամանակեայ կերպով՝ ար-
գիլելու վրայ։

Այս արգելքին երկրէն կառա-
վարութեան մը ներքին պաշտպանու-
թեան գործն է, որով բազմաթիւ
վերաբերեալ լուրերը օտարաց մէջ
հրատարակելը կարգիլուի։

Ինչ որ կը նայ ընդհանուրին,
մեծա արժանապատուութիւն մը
ընկալուն, պէտք է որ ամեն միջնակաց
քաղաքական խորհուրդին ընթանայ։ Հա-
ճելի է թէ ամեն պատերազմներու
ժամանակ որոշեալ միջոց մը տրուի
թշնամի ազգաց վաճառականներուն իրենց
հայրենիքը վերադառնալ՝ առանց բռ-
նելու։ Հետ նաւերին ալ պատշաճու-
թին։ Այս պայմանը քանի մը դաշ-
նադրութեանց մէջ կգտնուի, բայց
դեռ միջազգայնօրէն ընդունուած չէ։

5. Պատերազմի ժամանակ օրէնքները։

Պատերազմի ալ խաղաղութեան

նման իր օրէնքներին տակ ։ Ի դասաւոր–
ըեալ այդ երբ պատերազմին իրենց ան–
հրաժեշտ և սովորականն գերութիւն
մ՚ընդունած են ։ Բայց իր պաշտօնին
մէջ պատերազմին մարդկութեան պետա–
կան ընթանալու նպատակ չունի , և պէտք
չէ կարող է եղանակութիւն ընել ։ Երկու
միջնակայ զօրութիւն կարգաւորութիւններուն
մէջ եղած մարդկային օրինաւոր ըն–
թացք է . ինչպէս , փոխադարձ պաշտպանութեան ,
գիտութեան , պարտութեան , և այ–
լոց , նման տարրին և անցեալ միջոց–
ներ գործածելու չէ ։

Յաղթող մը , պատերազմէ դարձ
դառնալով թշնամին բանակներէն զատ
ուրիշ բան ընելու իրաւունք չունի ;
բայց և փախչելու անձնին , յորում
մահուան [illegible]
բարձրանալ գերութիւն այն տարրին
գերութեան [illegible] , որ [illegible]
մէջ յաղթողին [illegible]
և [illegible]
էր ։ Անոնք [illegible]

թշնամական ուղղութիւն գործ մ՚ ըրած է, կենդանատարկուէ :

Մեր թշնամին իւր հակառակոր-դին ձեռքէն խլելով թէ կամօք անձ-նատուր ըլլալով, և թէ զինուորակա-նութեամբ, զօրութիւնը կոր-կոր, որ է արգիլել զանի իր հայ-րենիքը գաղթելէ կամ նորէն պատե-րազմելէ, ուժովին կերպով աննպաստ կեանք մը վարել : Այսպէս օրէնք խօսիլ կը-հրամայեն քաղաքականութեան ամէն տեսակ ապահովութեանը և զանոնք չփախ-ցնելու համար ամէն միջոց ի գործ դնելու․ և եթէ քաղաքականութեան ի-րենց միջնակին չհնազանդին, քանու-թեամբ զօրեղու. արտօնութիւն կայ : Այսպէս՝ 1800 թուականին Հայաստ-ան գաղղիական զօրավարը Մենէվի մէջ․ անուղղելի պատժելով, զինուորական ապահովութիւն մ՚ը-րաւ․ Նաւը չափազանց էր ; գաղղիա-ցիք նեղութեան մէջ ինկան ; որչափ որ ժողովուրդն ալ աղաւաղիչ ; բանդ-

տարիկեաններն ։ Ոմանք ապստամբել ուզելնուն , Մեսինա զանոնք նաւա-հանգստին մէջ խարսխելով հին նաւու մը մէջ դրաւ ; նաւուն վրայ թնդանօթներ ուղղելով , և թնդանօթաձիգ զինուորներն ալ կրակոցներն պատրաստ , ազգ. դրուեցաւ բանտարկելոց որ եթէ անհնազանդութեան փոքրիկ նշան մը յայտնեն , իսկոյն կրակ պիտի արձակեն վրանին ։

Բարձրաստիճան պաշտօնատարներն ստորին պաշտօնատարներէն և զինուորներէն աւելի ազատութեան մէջ ձգելն ազատութիւն է . ասոնք խոստմամբ որոշեալ քաղաքի մը մէջ և իրենց ստակովն ապրելու պայմանաւ ազատ են ։ Իսկ ստորին պաշտօնատարք և զինուորք աւելի հսկողութեան տակ են , և իրենց աշխատութեան վարձքէն իրենց համար եղած ծախքը վար կդրուի ։ Այսպէս էր 1859 ին Իտալիոյ պատերազմին ժամանակ Գաղղիոյ մէջ աւստրիացի

բանտարկեալներուն պարկեշտ եղանակա-
կը ։ Ինչպէս Հռոմայեցիք չէին բանտարկեալ-
գիները զանազան կերպով տանջանք մէ-
ծամեծ բանտերը ... մէջ ... հասարակաց ...
լու ։

6. Թշնամւոյն, յաղթութենէն ետքը ըրած վա-
րմունքը մէջ ունեցած իրաւունքները ։

Թշնամւոյն ամբողջ կոտորած էին յետոյ եղած, գործերնակ, մարդա-սպանութիւն պաշտօնամիջը, և երբ կրո-կին այն ձեռքէ եղածը ձեռք ձգելն անկարելի կամ խիստ քիչ կարելի է, յաղթողը կրնայ յաղթած կառավարութիւնը փոխանակել և իշխանութիւն վարել մինչև հաշտութեան ժամանակ ։ Յաղթողն ուղղակի՝ վիճակին, և անուղղակի՝ մասնաւորաց վերաբերեալ ստացուածոց տէրը կըլլայ ։ Երգարեւ յաղթողը յաղթած կառավարութեան ամեն տեսակ եկամուտները կը յափշտակէ և քաղաքական տուրքերը կ'դնէ․ իսկ հասարակաց

անշարժ ստացուածքները միայն իրենց տիրոջը կմնան ։ Նոյնը պատանց վրայ ալ կարգէ դուքս տուրքեր կիման որոշել ․ սակայն այս մասին յաղթեալ ժողովուրդները պէտք չէ ներել պարագային Հանձման ամենատիրապետութեան պատուէրներէն զրկելով ։

7. Պատերազմական գործողութիւններ ։

Պատերազմի ոյժերը դէմ են պատերազմի դաշտին վրայ եղող զինուորեալներու անձին, և մնացեալները թաղելու արգելք ըլլայ ։ Պատերազմի դաշտին տէրն եղողին կպարտաւորի զինուորեալներն ու մնացեալները թաղանել ․ իսկ պատերազմի դաշտն որ կորսնցնէ վերադարձելու խնդրելն անորոշ է ․ եթէ ձեռնարկողապետերէն մէկ կամ երկուքն որ կորուսեն, յարում անէն կողմ իրեններն հաւնեն ։

Մէկուն կամ միւսին ինչ երկուց ըլլալ յանկարծակի, խորաբելով կամ

պաշտպանման․ և այս վերջինն ալ գա-
շամբ կամ բռնութեամբ ։

Պատերազմի օրէնքներր կհրամայեն, ըստ պարագայից սաստիկ միջոցներ գործածել, զԹշնամին դաշնադրութեան խոնարհեցընելու․ Ինչպէս՝ հրալից ռումբ արձակելով ։ Բայց ռմբաձգութիւնը չսկսած՝ գոնէ անգամ մը ծանուցանել հարկ է ։

Եթէ տեղը դաշնադրեալ չէ, և եթէ յարձակմամբ առնուած է, զօրաց Թիւն որոշեալ չէ, բայց և այնպէս միջոց մարդկութեան դէմ է աւար առնել Թողուլն ։

Խմբաց խրարու մէջ կամ Թէ պաշարող բանակի մը և պաշարեալ տեղի մը մէջ քիչ միջոցի համար եղած զինադադարութիւններէն զատ, երբեմն կորոշեն նաև Թէ ընդհանուր և Թէ մասնաւոր դադարում մը որոշեալ կամ անորոշ ժամանակի համար, ինչպէս որ Սեւաստոպոլի պատերազմէն յետոյ Նապոլէոն Գ․ Ա․

ւստրիոյ կայսեր հետ զինադադարու-թեան որոշեց մինչեւ օգոստոս 15 անուելու պայմանաւ :

Նոյն միջոցին երկու կայսերաց մէջ միջնորդութիւններ բացուելով Ս իլա — Պրեսպուրկի պայմանները ծը-նունդ առին :

Նոյն վերջին եղանակին մէջ պէտք է ազդ տալ թշնամւոյն՝ թըշ-նամեական գործեր չսկսած , ընդհան-րապէս քանի որ առաջ ազդ տալն ալ զինադադարը կորոշէ :

Ընդհանուր զինադադարութեան ո-րոշելու իշխանութիւնը զօրային կա-րողութեանց հրամանատարի հասարակ առանձնութիւններէն դուրս է : Նոյ-նպէս որոշում մը վաւերական ըլլալու համար վերջնակին կողմանէ հաստա-տութիւն կամ վկայութիւն մը պէտք է.

Ինչպէս որ պատերազմող տէ-, րութեանց մէջ ամեն հաղորդակցու-թիւն դադարած է ; պէտք է յանձ-նուց զինակցական միջոցներ որոշել , զի-

նագագարումն տուաքորկեց ուղղքին մեկը կամ միայն քիրաբու մօտենալ կարողանալու համար ։ Այս նպատակին համար զանազան նշաններ հնարած են, որոնք կյայտնեն բանագնացութիւն խնդրել և առժամանակեայ դադարումն թշնամագործութեանց ։ Այսպէս պաշարեալ ամրոց մը ճերմակ դրօշակ մը կանգնելով պաշտպանութեան մանելու փափաքն յայտնած կըլլայ ։ Թէեւ թշնամին այս նշանին պատասխանէ թնդանօթի ձայնով՝ առժամանակեայ դադարումն շնորհած ըլլալը կիմացնէ ։ Նմանապէս նաւեւ մարտի պատերազմի մը մէջ երբ նաւ մը իր դրօշակը համբերով ճերմակ դրօշակ մը կկանգնէ, անձնատուր ըլլալը կյայտնէ ։ Երբ նշան զինադադարութեան տեղեկութեան կերեւնայ, խնդրոյն յանձնելու եւ տեսակցելու կարգադրելու, զինադադարման առաջարկութիւնը ընդունելու կերեւնու համար ։

Երբեմն ժամանակին ի վեր սովոր-

պութիւն վար՝ երկու՝ պատերազմող միջակայ, մէջ եղած դաշնագրութեամբ մեղմէկու, նորոգած պատանդները դժուարութեամբ կատարեցին *:
Այս սովորութիւնն իրաւունքը շատ օրէնագէտներէ մերժուեցաւ: Այսպարէ պատանդներէ օգուտ չէր եղեր անիրաւ եւ քաղաքակրթական ըմբռնման:
Այժմ արդէ ինչ կկատարուի պատանդները պահպանել, քանի որ անձերը իրենց կառավարութեան անհրաժեշտութեանէն քաղաքացին անկախ են:

8. Պատերազմիկք եւ չէզոքական:

Երբ երկու տէրութեանց մէջ

* Այս կըլլար նաեւ 1748 թուականին Էքսլա — Շափէլի հաշտութեան դաշնագրութեանց ատեն, յորում Անգղիոյ մէկ քանի իշխանները փարիզ ղրկուեցան, Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ Պուրթօն նեղուցին մեծն բրիտանիայէն գաղղիոյ առջեւ յետս դարձումը հաստատելու համար:

պատերազմ կծագի, կրնայ ըլլալ որ երրորդ տէրութիւն մը դաշնակցեալ ըլլայ պատերազմելու, թէ դաշնադրութեանց պայմաններու և թէ քաղաքական պատճառներու աղագաւ։

Դաշնակցութեան պայմանները քիչ շատ տարբերեալ կհամարուին, և պէտք է որ այս պայմաններն խիստ ճշդութեամբ պայմանեալ տէրութեանց մէկմէկու փոխադարձ ընելիք օգնութեան սահմաններն որոշեն։ Այսպէս որ դաշնակցութիւն մը կրնայ ըլլալ թշնամական կամ պաշտպանողական, կամ թէ երկուքն ալ միանգամայն։ Շատ ատեն դաշնակցութեան նպատակն է միայն դրամական օգնութիւն ընել։ Ինչպէս որ 1680ին Ռիշըլիէօ կարդինալը Շըուէտի ծառայել ուզելով Ռուսիոյ հետ պատերազմելու, Կիւսթաֆ — Ատոլֆի հետ դաշնակցեցաւ, և խոստացաւ մեծ գումարով դրամական օգնութիւն ընել։

Այս՝ ատենին ; Հետեւելով իրենց դիրքը ծնունդ կուտայ թէ, եթէ օր մը Ռուսիան յաղթութիւն մը ընէ՝ դաշնակցին պաշտպանութեան համար, պատերազմին յառաջ եկած արդիւնքներու կրնայ ընդհանուր դաշնագրութեան դրութեան Թուրքիոյ համաձայն ըլլալ այդ այս պաշտպանողականութեան դէմ, եղող տէրութեան Թշնամի կրնայ հանդիպիլ. Պ. Մանթէօ այս Հարցումին, ոչ, կպատասխանէ: Բայց պատերազմէն յառաջ և ետքը եղած երկու տեսակ դաշնագրութեանց մէջ պայմանեալ այս որոշումն և ոչ մէկ իրաւունքի մը վրայ կկայանայ: Ընդդաջեւ այս կերպը պատերազմի եղածի դրութիւն մը [illegible] ըլլար զինք Թըշնամանողներէն պաշտպանելու, որովհետեւ կարելի է որ մեզի կարենալ բռածին չափ չընէ:

Բայց կըսեն թէ, պատերազմէն յառաջ եղած դաշնակցութիւնը, մեր Թշնամւոյն դաշնակիցը ընել ...

[illegible] ընկերաց [illegible] պա-
[illegible] — [illegible], [illegible]
[illegible], [illegible] մեծագոյն
[illegible] [illegible] [illegible], [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] մեր [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] : [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] է [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] :

[illegible]

[illegible]

1. [illegible]

Երբ [illegible] [illegible] [illegible] պատմագրագրի[illegible] [illegible] ; Երկրորդ [illegible] :

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] աղատութեան [illegible] [illegible], որ ըստ [illegible] Կորիւնայ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] : [illegible] [illegible] [illegible], և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] : [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], և [illegible] [illegible] [illegible]

մի բաղդին։ Յիշեմ նաև՝ Սահմանադրական-նութեան օրէնքներն՝ որ կհրամայեն անիրաւութեամբ ընկճեալ թշնամին պաշտպանել, անմեղին օգնութեան հասնիլ. Ազգայինք չեն մերժեր. Եւ և այս է նաև Ազգաց Իրաւանց մե-րոյ գրոց Վերևեցի Հեղինակաց մե-ծագոյն մասին կարծիքը. Ազգութե-անն ժողովուրդ չերկրպագեալ Կրա-ւորներուն, մինչև յանդգնագոյն պար-տերազմողներէն մէկ կրնայ [illegible] կան ըլլալու տարբեր*. Ասոյց և այլ-վեր եթէ մեծերը չէզօր մնալու [illegible]

* Այս ամենայն որ ծրագրեալ է այսօ-րը պատմենք. Անգղիոյ Թագին ժառան-գորդը 1862 ին ամուսնացած էր աղ-ջկանն Հետ ամուսնացաւ, որ այսօր Տանիմարքայի Թագաւորն է՝ Քրիստիան անուամբ. Այն որ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Անգղիա մինչև այսօր (1864 տարւոյն) Տանիմարքային օգնելու Համար [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

թանունք ունին, կրպատահի որ այսպի-
թանունքը չպահեն, թէ պատերազ-
մող տէրութեանց մէկուն հետ դա-
պող պայմաններ ունենային, և
թէ պատերազմի մասն առնելին ի-
րենց շահաւոր կարծելով: Թէպէտ
և չեզոքութիւնն ամեն մէկ ազգի
իւր ազատութեան և իմացականու-
թեան յատկացեալ բնական իրաւուն-
քը եղած ըլլայ, կրնայ նաև դաշ-
նադրութեանց մէջ մտնել: Ինչպէս
որ Զուիցցէրիոյ դաշնակցեալ նա-
հանգներուն և Կրաքովիի ազատ քա-
ղաքին* [illegible] չեզոքութիւնը
Վիեննայի դաշնադրութիւններովը հը-
րատարակուած է: 1830 ի Պէլճիքայի
յեղափոխութիւնը և Գաղղիոյ մէջ
պատնէշ մը պահելու քաղաքական
[illegible] մէկ կողմէն, և Գերմանի-
ան ալ [illegible] միւս կողմէն; ան-

[illegible]

* [illegible]
[illegible]

տէրութիւնները Պէլճիքայի մշտնջե-նական չէզոքութիւնը Հրատարակել որոշեցին։ (1831 նոյեմբեր 15ի դաշնագրութիւն)։

Զ. Չէզոք տէրութեանց պարտաւորու-թիւնները։

Չէզոքութիւնը, զանի վայելող ազգին կհրամայէ կատարեալ ան-կողմնակալութիւն պատերազմող տէ-րութեանց հետ ունեցած յարաբե-րութեանց մէջ։ Նոյնպէս որ, չէզոք վիճակը, պէտք չէ օգնէ պատերազ-մողներէն մէկուն, ոչ ուղղակի կեր-պով, և ոչ անուղղակի՝ կը Հպա-տակայն ազատութիւն տալով Թշնա-մական գործեր ընելու։ Չէզոք վի-ճակը պէտք չէ զինէ ոչ նաւ, ոչ զէնք, ոչ պարէն և ոչ դրամ։ Պէտք չէ տալ պատերազմող մէկ կողման՝ [illegible] անցք տալ [illegible] պատերազմի նաւահանգիստ մէջ . . . եւ ոչ մէկ . . . [illegible]

[illegible] 1859 [illegible] 1859 [illegible] 1846 [illegible] 1849 [illegible] 1828 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

30 [illegible] 2000

[illegible]

[illegible]

[illegible] 1859 [illegible]

[illegible]

[illegible] պէտք չէ շփոթել թշնա-
մւոյն յարձակման [illegible] պաշտպանողական
պատերազմին ։ [illegible] [illegible]
հետ ։ որ չէ [illegible] [illegible] մը սահմա-
նէն ներս կը մտնայ ։ Այս պարագային [illegible]
մը պէտք է . բայց [illegible] պաշ-
տպանել . միայն թէ հոն [illegible] ի-
վեր իր ազգին [illegible] [illegible] մա-
սին [illegible] [illegible] [illegible] , [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] -
[illegible] [illegible] կրկնակ և [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ։ Այս կեր-
պիւ [illegible] պատասխանատուութիւն-
ները թշնամի [illegible] պէտք եղած
[illegible] [illegible] [illegible] .

[illegible] [illegible] [illegible] ե-
թէ [illegible] [illegible] մը
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] ։ Այս
[illegible] [illegible] [illegible] . կը-
[illegible] թէ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
ընել [illegible] և [illegible] եղած [illegible]

ժամանակին ընկերը Համբերեն Ե. յա նորա-
նախագահ նայելով, այն մեզ զանոն Հեռանա-
զօտութեան է թէ, այն նաւերը, ընդ-
բաղձերեալ ազգին կամ վիճակին մէկ
մասն Համբարձում Ե. Պ. այլ չերգո-
քութեան մեծերոյն կարծուցին, եւ
թէ չնդգրկին զօրքերուն մէջ թշնա-
մական զօրքերը ընկելու յանդգնին։

Պատերազմին տեղութիւն մը չէ-
ւեր մինչանկ մը յանկարծ ոչ Թշնամի
ամէնքն և ոչ Թշնամեաց քաղաքն ու
ստացուածքը կրնաց աւերել. զօրքերն
փոխանակ արգելք ըլլալու չերգաց աւե-
րին պատճառ է։

Եւ չնայելով վիճակին մէջ զօրաւոր,
չերգացնելու, ստացուածքը պահելու
մեր անկարողութիւններն ալ ունէ. խոնա-
րհին, պատմեցին, և Թագաւորին
նախ թէ յաղթելու, բարեկամ մէջ
մանկունք, ստացուածքը, երկրագործու-
Համբան եղած, այն հոգւոյներ
ընդա ամրութ, ազգային մէջ այն
ազգային, երկրէ մեծ նոր

[illegible]

3. [illegible]

Մ[illegible] [illegible] մէջ [illegible]

[illegible] ... [illegible] թէ [illegible] ... [illegible] դէմ է. սակայն և այնպէս [illegible]

[illegible]

[illegible] 1881 [illegible] 1878 [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] մող և չերդոք ատերութեանց [illegible]

[illegible]

[illegible] (1853 — 1856) [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

իւր նուաճածը երրորդ տէրութեան մէջ նաւահանգստին մէջ տանելու ։ Խոլանդիոյ դատաստանական ատեանին ներկայացուած ատեն նուաճողն հոն հաստատել կպարտաւորի թէ առած ապրանքները պատերազմէ արգիլեալ ապրանքներ են ։ Այս պարագային մէջ , նուաճեալ ապրանքներն ՝ ըստ դատաստանի , ըստ օրինի հողովուած և գրաւեալ կկոչուին կամ վճռուին ։ Նաւապետն , որ ազատ է իր ճանապարհը շարունակելու , իրեն ապրանք յանձնողներուն դատաստանական ատեանին առած բողոքներովը կարգիլուի ։ Ամենէն երեւելի օրէնսգէտք , որ այս նիւթին վրայ բազմաթիւ գըրութիւններ ունին , չեն ընդունիր թէ պատերազմէ արգիլեալ ապրանք պարունակող նաւերն ալ գրաւելն իրաւունք է ։

6. Զօրային չէզոքութեան դաշնակցութեան սկիզբը ։ — 1780 ին յառաջ ելնելը ։

1780 ին Ռուսաստանական զանազան

տէրութեանց մէջ չերրորդ վաճառաշահու-
թիւնք պահպանութեամբ։ Հաւանիր և դասն
դասակարգութիւնք պարզին չերրորդու-
թեան անտուական ձեռնհասութեամբ է։

Կ'նշանակեն եր այս ճանապարհներ
յառաջ չերեր վաճառականութեան
պաշտօնին։ Այս նիւթին վրայ տեղե-
կութիւն տանելու ամենէն յարմար
ու հին գործն է ԾՈՎԱՅԻՆ ԺԱՄԱՆԱ-
ԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ, որ է ժողովածու մի-
ջերկրականեան ծովերուն ժողովրդոց։
Այս գործոյն մէջ պարունակեալ կա-
նոններէն մէկ կողմանէ թշնամեաց
ապրանքաց տէր ըլլալ, ինչ որ
ըլլայ նաւին պատկանութիւնն, և միւս
կողմանէ բացարձակ արգելում չերրորդ
տասնորդականներ պատուոյն, միջնորդ ան-
դամ թշնամի նաւին վրայ։

Բայց այս սկզբունքն Յունաստա-
նաւն մեծ տէրութիւններէն միշտ չը-
պաշտպանեցան, Մինչեւ Գաղղիոյ կա-
ռավարութիւնը 1681 թուականին
դաշնադրութեամբ, Հոլանտայի հետ.

1092 և 1704 թուականներուն, կը հրատարակէ թէ Թշնամեաց վերաբերեալ ապրանք պարտաւորական անմեղաները, նշմարեր գաղղիական Հպատակաց և չեզոքներուն ապրանքներուն միջև յափշտակուելու։ Այս անիրաւութէ չեզոք նաւու մը մէջ գտնուած Թշնամւոյն ապրանքներուն, զանոնք կրող նաւը Թշնամի կ'ընէն։

Ի միջոցին Լուդովիկոս ԺԶ.-ի տէրութեան ատեն, պատերազմի վրաժեշտ չեզոքը նաւերուն ազատութեան վերաբերեալ 1778 ին վճռոյ արդիւնք բազմաւթիւ գաղղիական դաշնագրեաց մէջ ընդունուած այս սկզբունք ակըրունքը գաղղիական օրէնսդրութեան մէջ մտցուց։

Յօդուած Ա. Ազատական նաւ չեզոք դրօշակը Թշնամւոյն ապրանքները կը չեզոքացընէ, ինչ որ ալ ըլլայ իրենց Թնունդի ու ապրանքներուն, բաց ի պատերազմի արգիլեալ ապրանքներէ։

Յօդուած Բ. Թշնամւոյն դրօշակը

չեզոք տարրանքը կթշնամացընէ. ուրիշ խօսքով՝ նաւ ազատ, տարրանք ազատ. նաւ թշնամի, տարրանք թըշնամի։ Երկնակի սկզբունք, ուսկից ի վեր պահուած է բաց ի առժամանակեայ խոտորումներէ մինչեւ 1856։

Իսկ տարրանքին տեսակը պատըրուակող դրօշակն ընդունել տուող դաշնագրութեանց թիւը շատ է, զորանք միատմի յառաջ բերելն երկար կըլլայ։ Յիշենք միայն թէ այս սկըզբունքը Գաղղիայէն ճանչցուեցաւ 24 դաշնագրութիւններով. Հոլանտա՝ 17. Սպանիա՝ 7. Անգղիա՝ 10. Միացեալ Նահանգները, Բորթուգալ, Տանիմարքա, Ռուսիա, Պրուսիա, երկու Սիկիլիա, Աւստրիա, Տաճկաստան, Մարոգ։ Կրնանք ուրեմն ըսել թէ 16դ դարէն սկսեալ և մանաւանդ 18դ դարուն վերջերն այս սկզբունքն ընդունելու մեծ հակամիտութիւն կար։

7. 1780ին Զինած ծովային չէզոքութիւնը :

1778ին Անգղիոյ և Գաղղիոյ մէջ պատերազմը ծագեցաւ, որ Ամերիկայի ապստամբներուն հետ դաշնադրութիւն ըրած էր : Թշնամական ձեռնարկութեանց սկսուելու ատեն Գաղղիոյ կառավարութիւնը չէզոքներուն իրաւանց յարմար ծովային կանոնադրութիւն մը հրատարակեց, որով արգիլուած էր Գաղղիայի պատերազմողաց չէզոք նաւերը բռնել, մինչեւ անգամ նաւահանգիստներէն ելնելու կամ մտնելու ատեն, բաց ի անոնցմէ, որոնք պատերազմէ արգիլեալ ապրանքներ պարունակող և պաշարեալ տեղերու օգնող են : Այն ատեն պատերազմէ արգիլեալ ապրանքները պէտք է յարքունիս գրաւել, բայց ոչ նոյն ինքն նաւն ալ, մինչեւ որ պարունակեալին երեք չորրորդ մասն ալ պատերազմէ արգիլեալ ապրանք ըլլայ, կամ եթէ ի

մէջը գտնուող թշնամի զօրավարին մէջ , եւ կամ եթէ ճամբորդաց երեք չոր-րորդ մասը թշնամիէն բաժանուած ըլ-լայ :

Ընդհակառակն , անզգուշացեր , նոյն ինքն իրենց զանազան դաշնա-կցութիւններովը ընդունած սկզբունք-ներն աղճատելով (այսինքն թէ փրօշան-ները կապաւորուակէ բաց ի պա-տերազմէ արգիլեալներէն) ծովային զօրութեան ծառայելիք ամէն տեսակ պարագաներէն պաշտպանելէն զատ , ռազմական վարձէն անդին Կարդղերջ համար վարձեալ բոլոր չէզոք նաւե-րը կալանէին , իբրեւ թէ պաշտպանեալ կողմերը վտանգաւորութեան կրնեն , ՈՐՈՎ ՀԵՏԵՒ ԴԱՇԽԱՅԻՑ ՆԵՒԹԱԿԱՆ-ԳԻՏՆԵՐԸ , ԲՆԱԿԵՐՏԱՐԱՆԻ ԱՆԳԼԻ-ԱՑ ԱՇԽԱՐՀԱԳԻՏՆԵՐՈՒՆ ՊԱՇԱՐ-ԵԱԼ ԵՆ .

Իսկոյց դէմ թշնամութիւնը կը-մենույ . Տանիմարքա , Շուէտն ու Պրուսիա մասնակցեցան . մանաւանդ

Ճշմարտասէր խնդրոյ դիմեցուց էր. Իսկ որ մեծ հանճարութիւն ցուցած էր Եւրոպի-այ, Վարդանեայ յառաջանալ. Նոյնպէս առաքինութիւնը պատմագրութեան արդիւնաւէտ աշխատելով նման ճանապարհի. Եւ ինչպէս կատարելագործութիւնը ճշգրտութեան զմա-զառանցքը լսելի անել շնորհ, միայն Մխիթարու Միաբանութեան եւ ի Թոփաղոյութեան միայն կարգեալ, որ անգղիական քաղաքականութեան մը-ուրիշ էր: Իսկ Վարդանեայ կատա-րելութիւնը հայկական վաճառա-կանութեան դէմ արձակ եղած խորհ-րդութիւններն ի գործ դնելով ար-տաքիններն մերժելով: Եւ մանաւանդ, Նոյնպէս եւ Ճշմարտութեան վաճառականութեան քաղաքաց շահերը յարգելով ծա-ռայելու հրաւէրից սկզբանց եւ անխոհեմ չեզոքութեան հակամիտեալ խոսե-ցան: Յեղափոխական միաբ, պաշտ-պանեալ գաղղիացի գնդապետ, Եւ Վ Ալեքսանդրոսէն, որ ընդդէմ Օսմանեան մեծութեան, առաքինեաց որա-

բռնակող կամ վաճառական նաւերը ծովայինն զօրութենէն պիտի պաշտպանուին ։ 1779 դեկտեմբեր 31 ին Հոլանտայի մէկ քանի պատերազմող նաւերէն պաշտպանեալ նաւ մը, անգղիական գումարտակ նաւէ մը բռնուեցաւ ։ Հոլանտայի նաւապետն անգղիացւոց ոյժն ու զօրութիւնը իմանալու համար անոնց վրայ կրակ տուաւ . իսկ յետոյ, պատերազմելու չափ զօրութիւն չունենալով, դրօշակ կանգնեց և գէպ ի Սպիթհետ* տարուեցաւ . անգղիացիներէ բռնուած վաճառականն նաւերու հետ ։ Այս նաւերն Անգղիոյ ծովակալութեան կողմանէ յափշտակուած հրատարակուեցան ։ Հոլանտայի մէջ հասարակաց դժգոհութիւնը մեծցաւ, նախքան

*Գեղեցիկ նաւահանգիստ Անգղիոյ ի Մանշ, Պօրթսմութի և Վայթ կղզւոյն մէջ տեղը ։ 1000 էն աւելի նաւ կը պարունակէ . կեդրոնատեղի անգղիական նաւատորմիղներու ։

և այնպէս Աթատուտը կարգը ե-ղաւ արգիլել որ անմիջապէս պատե-րազմ չհրատարակուի յԱնգղիա ։

Այս գործերուն վրայ, Կա-թերին Բ. Ռուսիոյ թագուհին իր առաջին պաշտօնէին խորհրդովը, ընդ-դէմ անգղիացւոց, պատերազմող տէրութեանց Պրուսիոյ և Տանիմար-քայի արքունեաց և յետոյ բոլոր միւս չէզոք տէրութեանց յայտարարութիւն մը ղրկեց, որուն մէջ Ռուսիոյ ըն-կրզքունքն էր ։

Ա. Չէզոք նաւերն իրաւունք ունին մէկ նաւահանգիստէն միւսը և պատերազմող ազգաց եզերց վրայ նաւարկելու ։

Բ. Պատերազմող տէրութեանց հպատակաց վերաբերեալ ապրանքներ-ը չէզոք նաւերու վրայ ազատ է պաշտ-պանել (նաւ ազատ, ապրանք ազատ)։

Գ. Օ՛ճէնք և պատերազմի վերա-բերեալ պարէններ միայն պատերազմէ-արգիլեալ ապրանքներ կհամարուին ։

Դ. Միայն պաշտպանել նաւա-հանգիստներն են, որոնց առջև թըշ-նամի նաւերին զօրութիւն մը անշարժ կկենայ: (1780 մարտ).

Ռուսիոյ այս յայտարարութեան իր Եւրոպայի տէրութեանց առըն-դունելի եղան: Պրուսիա փութա-ցաւ այս յայտարարութիւնն ընդու-նել, նոյն ձևով իր տէրութեանց ընդունելի: Նոյնպէս բրաւ նաև Սվե-դիա: Իսկ Հոլանտա և Տանիմարքա միացան այս յայտարարութեան յօդ-ուածները գէնքով պաշտպանելու, և Հիւսիսային երեք տէրութիւնք ալ այս նպատակաւ 35 նաւէ բաղկա-ցեալ նաւատորմիղ մը պատրաստեցին գոցելու Պալթիկը, պատերազմող վիճակաց պատերազմական նաւերու համար: Հոլանտա պատրաստակամ երևցաւ Հիւսիսոյ զինեալ չէզոքութեան հետ միանալ, բայց Անգլիա դեռ կարողութիւն ունեցաւ գործն երկա-ցընել ընդդէմ նոր անկարգութեան,՝ ու-

րով՝ Անգղիա եղաւ առաջինը՝ Հո-
լանտայի դէմ պատերազմ առաջար-
կող (1780 դեկտեմբեր)։ Այս մի-
ջոցին մէջ Հոլանտայի դեսպաններն
վերջապէս Ս. Պետերբուրգի մէջ զի-
նեալ չէզոքութիւնը կատարեցին։
Մինչեւ անգամ Բորթուգալ ջանք ը-
րաւ անգղիական բարեկամութենէն
ազատելու։ Անգղիացւոց ծովային հե-
ները Բորթուգալի նաւահանգիստնե-
րը կ՚ապաստանէին, չէզոքներուն և թըշ-
նամեաց վրայ ըրած յարձակութիւն-
ներէն Հոն առնել ծախելու համար։
Բորթուգալի կառավարութիւնը Լիզ-
պոնի նաւահանգիստը գոցեց, յարձա-
կողութիւն ընող պատերազմական
նաւուց, բայց Անգղիա սպառնացաւ
և Բորթուգալի թագաւորն իր կա-
նոնն ոչնչացուց։
Վերջապէս վերոյիշեալներէն կը-
նանք հետեւցընել թէ ծովային զօ-
րութիւնները, բաց ի Անգղիայէն,
1780 ին Ռուսիոյ յարաբերութեան

մէջ պարունակեալ սկզբունքներին ըն-դունեցին, և թէ յետ այնորիկ սա կանոնը "չեզոք դրօշակը թշնամի ապ-րանքը կչեզոքացընէ" տեղի ունեցաւ Ազգաց Իրաւանց մէջ: 1783 ին Վերսայլի դաշնադրութիւններին այս սկզբանց նոր հաստատութիւն մը տուին:

8. 1800 ին չէզոքներուն նոր դաշնա-դրութիւնը:

1793 ին երբ Անգղիա յառաջ-քուց Գաղղիոյ հետ միաբանեցաւ, և դարձեալ ծովային պատերազմը ծը-նունդ առաւ, գաղղիական կառավա-րութիւնը 1778 ին Լուդովիկոս ԺԶ. ի կանոնադրութիւնը պահելու հակա-միտեալ էր; և պաշտպանելու թէ վաճառականութիւնը, և թէ չեզոք նաւարկութիւնը. բայց Անգղիա տա-սընեհինգ տարի յառաջ պաշտպանած պայմանն յառաջ կբերէր. Թէ ԴՐՕ-ՇԱԿԸ ՉԾԱԾԿԵՐ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԸ ՊՅՏԸՐ-ԲԻԱԿԵԼ: Յեղափոխական կառավա-

բութիւնը պարտաւորեցաւ առժամանակեայ կերպիւ 1780ին սկզբունքները մերժել, գոնէ Անգղիոյ դէմ։ Բայց մէկ քանի տարի պատերազմելոյ յետոյ, և երբ Գաղղիոյ դէմ մէկ քանի միաբանեալ տէրութիւնք, հաշտութիւն ըրին և հասարակապետութիւնը ճանչցուեցաւ, 1780ի սկըզբունքները նորէն հրատարակուեցան։ Անգղիացիք միութենէն զատուող մէկ քանի վիճակաց դէմ գրգռեալ 1778 թուականին նման չեզոք վաճառականութեան դէմ ամեն չարութիւն ըրին։ Չէին ուզեր յանձնել թէ ռուսսիացիք, ամերիկացիք, դանիացիք, շուէտացիք հանգստութեամբ աշխարհիս բոլոր նաւահանգիստները յաճախէին, և գործակնին բանեն Գաղղիոյ վաճառականութեան և նորին դաշնակցին, Սպանիոյ։

Հոս պէտք է այս հակառակութեան կէտերն աղէկ որոշել, որուն մէջ Անգղիացին այնպիսի հրահանգ-

ներ յառաջ կբերէր, որ մեւս բոլոր ծովային զօրութիւնները պզտիկ կերնային. չէզոքները կպնդէին թէ պատերազմ, որ այն ինչ ազգերն իրարու մէջ ունէին, իրենց յատուկ վաճառականութեանն. արգելք ըլլալու չէ. մինչեւ անգամ իրաւունք ունէին նաեւ պատերազմող զօրութեանց կամօք հրամայեալ վաճառականութիւնն ալ ընելու: Հետեւաբար աշխարհիս բոլոր նաւահանգստաններն յանձնելի կուզէին, մինչեւ անգամ պատերազմող ազգաց նաւահանգիստներուն մէջ երթալ, զորօրինակ Պօրդուղալիայի Սպանիա Անգղիա. եւ Անգղիայէ ի Պորդուղիա եւ Սպանիա. կհրատարակէին նաեւ զաղղիական երկիրներէն միւս քաղաքներն երթալ, զորօրինակ Մեքսիկայէն Սպանիա, Թագաւորական մնացածները հոն բերելու, առանց արգելու էին Ինքնակալ Համբիլ. Ասպէտք էին թէ դրօշակն ապրանքները կպաշտպանէ (չէզոք դրօշակ, չէզոք

[illegible]) այսինքն թէ պատերազմի [illegible] [illegible] անկրութեան իրենց [illegible] ջանք , իրենց [illegible] [illegible] ապարանքը [illegible] , թէ այս [illegible] վրայ գաղղիական [illegible] [illegible] է , անգ- ղիացի ապարանքը գաղղիացւոց համար . [illegible] գաղղիական մը . Ֆրանսիոյ անկրութեան համար , [illegible] համար Սէն—Ժերմանի [illegible] [illegible] [illegible] . Չերքեզեան [illegible] [illegible] [illegible] , [illegible] պատերազմի [illegible] [illegible] ապարանքը . [illegible] թէ այս [illegible] [illegible] [illegible] միայն պատերազմի համար [illegible] [illegible] [illegible] համար թէ [illegible] , [illegible] . պատերազմական [illegible] . . . [illegible] , [illegible] [illegible] համար [illegible] միայն [illegible] [illegible] [illegible] համար [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ւորկութեան ազատութեան վերաքնե-քեալ խոստորում մը կընդունէին , այ-սինքն թէ պաշտպանել , և նուաճել կարող եղող նաւային զօրութեամբ պահեալ , կամ թէ զանոնք պաշա-րելով սովով անձնուելիք նաւահան-գիստները ։

Այս պարագային համար , կըն-դունէին թէ պաշարեալ նաւահան-գիստի մը մէջ մտնելն երկու ազգաց մէկն կը հրաւանց ազատութեան մէջ նեղել էր , յարձակմամբ կամ սովով իր թշնամւոյն սահմաններն անձնըլու-արգելք ըլլալով , որ բանել էր հե-տեւաբար թէ մէկին միւսին դէմ օգ-նել ։ Բայց կընդրէին որ պաշարու-մը որինաւոր ազդարարութիւններէ յետոյ ըլլայ , մանաւանդ բաւական զօրութեամբ եղած պաշարումէն ։ Այ-չէին ընդունէր թէ պաշարման պարզ յայտարարութիւն մը կարող է բաւ կամաց արգիլել , պարզ կեղծիքով մը այս կամ այն նաւահանգիստին մէջ

մտնելու, երբեմն ալ զանազան ամբողջ տարիներու մէջ ։

Մերձապէս, ինչպէս որ պէտք էր հաստատել թէ այն ինչ նաւ մը կվերաբերէր ստուգիւ կանգնած դրօշակին Ազգին, ապրանք ունէր կամ ոչ, կամ պատերազմէ արգիլեալ տեսակէն, չէզոքներն համամիտ էին աչքէ անցընել կամ պտըտիլ, բայց կուզէին թէ այս պտըտելը զանազան զգուշութեամբ ըլլայ, հաստատաբար և հաւատարմաբար; Մանաւանդ օգտակար կանոն կդատէին թէ պտըտելը չկրնար տեղի ունենալ, եթէ վաճառական նաւերը պատերազմական նաւէ մը հանախմբեալ ըլլան ։ Զօրային դրօշակը, կպարտաւորէր ըստ նոցա, այս արտօնութիւնն ունենալ խոստմնապահ ճանչցըուիլ, երբ իւր ազգային պաշտօնեայն վրայ կհաստատէր թէ՝ ուղեկից նաւերն իր ազգէն էին, և թէ՝ արգիլեալ և ոչ մէկ բան մ՝ ունին ։ Այսպէս 1800 ին չէզոքնե-

րուն ընդունած այս պայմաններն. սա չորս գլխաւոր կէտերուն կրնային վերածուիլ, որոնց երեքն արդէն 1780 ի յայտարարութեան մէջ կգտնըւէին։

Յօդուած Ա. Դրօշակն ապրանքը կպատրուակէ։

Յօդուած Բ. Միայն պատերազմէ արգիլեալ ապրանքներն ազատութիւն չունին։ Այս արգելքը միայն բանակաց գործածութեան համար յատկապէս շինուած նիւթոց կը վերաբերի. զորօրինակ՝ ցորեան և նաւային պարէնք այս կարգէն չեն։

Յօդուած Գ. Չկայ պաշարեալ նաւահանգիստ, բայց միայն անոնք, որոնց առջև բաւական զօրութիւն մը կիջևանին։

Յօդուած Դ. Այս չորրորդ յօդուածն՝ որ 1789 ին յայտարարութեան մէջ կգտնուէր, այն է Թէ ամէն ուղեկցեալ նաւ քննութեան տակ չիյնար։

Անգղիացիք այս սկզբան դէմ էին, որոնք կպնդէին թէ այս պայմաններով իւր թշնամեաց վաճառականութիւնն առանց արգելման չեզոքներու միջոցաւ պիտի շարունակուի։ Այս ճշմարիտ չէր, որովհետեւ այս վաճառականութիւնը չեզոքներու միջոցաւ անկարելի էր շարունակել, շահուն մեծագոյն մասն առանց ասոնց տալու, և ասով ազգային մեծ վնասի տեղի տալ։

Սակայն և այնպէս Անգղիա կը պնդէր։

Ա. Գաղղիական կամ սպանիական ապրանքը գրաւել առանց նաւու որոշման։

Բ. Սպառնացաւ թէ այն ինչ ապրանքներն ալ, առանց պատերազմի յատկացեալ ըլլալու, ինչպէս՝ ցորեան, նաւային պարէնք, պատերազմի ատեն ազգի մը մեծ օգնութիւններ կրնան ընել։

Գ. Կուզէր որ պաշարման յայ-

տարարութիւն մը բաւական համա-
րօտ, առանց նաւային զօրութեան
ներկայացման, այն ինչ եզերքները
մտնելն արգիլելու համար:

Դ. Նոյն վերջապէս թէ՝ չեզոք-
ներն ուղեկցեալ ըլլալովին պատե-
րազմող տէրութեանց քննութենէն
ազատ չեն կրնար ըլլալ:

Անգղիացիք ինչ շահ ունէին
այս պայմանները պաշտպանելու, ո-
րոնք պարզապէս հակառակ են Ազ-
գաց Իրաւանց: Ահա անգղիացին կու-
զէր արգելք ըլլալ որ Ամերիկայի
ոսկին ու արծաթը սպանիացւոց չը-
տարուի. գաղղիացւոց ալ շաքարն ու
խահվէն, որոնք առանց ասոնց չէին
կրնար ըլլալ: Մէկին ու միւսին փայտ,
կանեփ, հիւսիսային երկաթներն, ո-
րոնք խիստ պիտանի են ասոնց, ծո-
վային զօրութեան: Կուզէր որ պէտք
եղած ատեն զասոնք սովլու մէջ ձը-
գելու կարողանայ, գէշ հունձի ա-
տեն, ինչպէս ըրաւ 1792 թուական-

նին Վաղղիոյ համար ։ Կուզէր վերջապէս ամեն տեսակ արգելքներու և հարստահարութեանց զօրութեամբ բոլոր ազգաց վաճառականութիւնը ջնջել, այնպէս որ պատերազմն՝ որ վաճառական ժողովրդոց սնանկութեան վիճակ մ'է, անգղիացի վաճառականաց համար կարգէ դուրս յաջողութեան և մենավաճառութեան միջոց մ'ըլլայ, ինչպէս որ եղաւ ալ իրօք ։

Ամերիկացւոյ համար աւելի չար գիտաւորութիւն ունէին. Նաւաստիներն յափշտակել անգղիացի են ըսելով, լեզուաց նոյնութեան համար. դիւրութեամբ ըլլալիք շփոթութիւն* ։

Ահա այսպէս անգղիացին կը-

* Արդարեւ ամեն մարդ գիտէ թէ անգղիացի պաշտօնական հատուածներ են, որ ԺԷ դարուն տուներ հաստատեցին, որոնք յաջորդ դարուն Միացեալ Նահանգաց Հասարակապետութիւնը կազմեցին ։

պայմանաւ, 1800ին իր ուզածներուն վրայ հաստատ մնալու չէզոքներուն վերաբերեալ պայմանաւ։ Այն ժամանակուան չէզոքներն ամենէն աւելի վիրաւորող կէտն էր նաւերը պտըտելու իրաւունքը։ Բայց անգղիական ծովաշրջիկ նաւերու հարստահարութիւններէն ազատ մնալու համար դանիացիք և շուէտացիք իրենց վաճառականական նաւերն արքունի դրօշակ կրող նաւերու հետ ուղեկից կ'ընէին։ Պէտք է աւելցընել թէ միշտ իրենց դրօշակին պատիւը կպահէին և կզգուշանային կեղծ դանիացիք և կեղծ շուէտացիք ուղեկից ըլլալ կամ պատերազմէ արգիլեալ ապրանքները պատրուակել։ Ա՛լ անտանելի եղած հարստահարութիւններէ ազատ մնալ կմտածէին, բայց անգղիացիք մինչեւ անգամ ուղեկցեալ նաւերը պտըտելու իրաւունքն ունենալ կպահանջէին։ Ինչպէս՝ 1800 թուականին, որ պատերազմական գանիացի նաւ մը

խումբ մը վաճառական նաւերու հետ ուղեկցեալ, միջերկրականին մէջ Բէյթ անուն ծովապետին նաւովը բռնուեցաւ, նախ ուզեց դէմ կենալ, մինչեւ որ իրեն թնդանօթ արձըկուելով ինչուան Ճիպրիլթէրրա տարուեցաւ: Ասկէց զատ ուրիշ օրինակ մ՚ ալ կայ, բայց աւելի ծանր և անարգելի: Պառօրլօն նաւահանգստին մուտքին մէջ խարսխեալ սպանիական երկու արքունի նաւեր կային: Անգղիացիք զասոնք ձեռք ձգելու կերպը խորհեցան: Այս կէտիս մէջ չեզոքութեան խնդիր չկար, այլ պարզապէս խազ մը, առանց ճանչցուելու սպանիական նաւահանգստին մէջ մըտնելու: Առաջիններուն մօտ շուէտացի փոքր նաւ մը տեսնելովնին, իրենց աւազակութիւնն յառաջ տանելու համար ուզեցին զանի իբրև գործիք ծառայեցընել: Նաւակներով մօտեցան, շուէտացի նաւապետին կոկորդին վրայ հրացան դրած՝ ստիպեցին

ղանի առանց ձայն հանելու սպանիական արքունի երկու նաւերուն մօտենալու ։ Ասոնց մէջ գտնուողներն շուէտացի դրօշակէն չզգուշանալով, որովհետեւ չեզոք էր, թողուցին մօտենալ ։ Անգղիացիք յանկարծ յարձակելով ուզածնին ըրին, և իրենց կողոպուտովը Պաւսըլըն նաւահանգիստէն դուրս ելան ։ Այս դէպքը բոլոր Եւրոպիոյ մէջ ընդհանուր անպատուութիւն մը պատճառեց ։ Շըուէտ տուգանք խնդրեց, ինչպէս նաև Տանիմարքա ասկէց յառաջ խնդրած էր . և Ռուսիա, որ 1780ին եղած պայմանէն ի վեր պարտաւորեալ էր չեզոքներուն պաշտպանել, պատերազմի պատրաստութիւններ տեսանել սկսաւ ։ Անգղիական կառավարութիւնը բան մը չէր ըներ այս գրգռութիւնն հանդարտեցընելու . իրաւ է որ միջնորդ մը ղրկած էր Քօբէնհակ, բայց անոր ետևէն 16 նաւէ բաղկացեալ նաւատորմիղ մը հանեց, որոնք

Սունտի առջև կսպասէին : Այս նա-
ւատորմիղին ներկայութիւնը Պալթի-
կի բոլոր տէրութեանց մէջ մեծ ազ-
դեցութիւն ըրաւ : Ռուսիա անգամ
ոտք ելաւ, որովհետեւ անոր շահուն
ալ դէմ էր ծովերուն այսպէս ազատ
յաճախութիւնը :

1780 Թուականին զօրային չէ-
զոքութեան չորս ստորագրողներն անգ-
լիացւոց ծովային բարբարոսութեան
դէմ նոր պայման մ'ալ պատրաստել
կխորհէին : Լոնտոնի խորհրդարանն՝
որ կվախնար այնպիսի դէպքէ մը,
շատ ուզեց Քօբէնհակի մէջ գործը
լմնցընել, բայց փոխանակ ինքը նե-
րողութիւն խնդրելու՝ եզակի համար-
ձակութեամբ կուզէր որ բոլոր ու-
րիշներն իրմէ ներողութիւն խնդրեն :
Տանիմարքան վախցընելով կուզէր
զանի դուրս հանել նոր ըլլալիք պայ-
մանադրութենէն : Դժբաղդաբար
Տանիմարքա խաբուած ըլլալով, Սուն-
տը արգիլած չէր, և ոչ Քօբէնհա-

Կը յարձակման դէմ ապահովցուցած Պործերն այս վիճակին մէջ ըլլալու ատեն , պէտք եղաւ առժամանակեայ կերպիւ խոնարհել՝ ձմեռը վատըրկելու համար , յորում սառերը Պալթիկը կգոցեն , և ամեն չէզոքներ ժամանակ կունենան ինքզինքնին պատրաստելու : Տանիմարքա յանձն առաւ Անգղիոյ հետ պայման մը ստորագրելու (1800 օգոստոս) , որուն մէջ Ազգաց Իրաւանց խնդիրը դատաստանի , և միանգամայն Անգղիոյ հետ վերջին անգամ տեղի ունեցածն ուղղելու կկոչէին : Որոշուեցաւ թէ դանիացի արքունի նաւն Անգղիոյ նաւարանին մէջ նորոգուելով յետոյ պիտի դառնար , բայց դանիական կառավարութիւնը կուզէր որ առժամանակեայ կերպիւ վաճառականն նաւերն ուղեկցին : Այս պայմանը գործը չլռեցուց մանաւանդ որ Պօղոս Ա. կայսեր այս միջոցիս մէջ անգղիացւոց դէմ բռնած ընթացքը Տանիմարքան քաջա-

լերեւոյթ էր առժամանակեայ զիջումն ընելով, Պօղոս Ա. անգղիացի նաւապետներուն վրայ պատանդ դրաւ, Ռուսիոյ վաճառականութեան վնաս չհասցընելու ապահովութեան։ Այս դրութիւնը պիտի պահուէր, մինչեւ որ անգղիական կառավարութեան դիտաւորութիւնները պարզուէին։

Այս միջոցիս Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներն ալ Անգղիոյ կը մերձենային։ Այս հասարակապետութիւնը՝ մէկ քանի տարիներու մէջ, աւելի շահէ հրապուրեալ քան թէ երախտագիտութենէ, կարծես թէ առ Անգղիա ունեցած պարտաւորութիւնը բոլորովին մոռցած էր, որուն կպարտաւորէր իր գոյութիւնը, և որ զանի կստիպէր և ոչ մէկուն հետ միաբանելու վաճառականական այն դիւրութիւնները տալու համար, առանց Անգղիոյ հաճելի ըլլալու։ Ասիկայ ընդհակառակն Անգղիոյ շնորհեց մասնաւոր և յատուկ դիւրու-

թիւններ , ուսկից ի վեր եա թողուց այն սկզբունքը թէ “ դրօշակն ապրանքը կպատրուակէ ,, ։ Պաշտպանական կառավարութիւնն այս վարմունքէն գրգռեալ , քիչ մնաց Միացեալ — Նահանգաց հետ պատերազմէր ։ 1800 օգոստոս ամսոյն մէջ առաջին հիւպատոսը միջնորդութիւններ ըրաւ գործերուն այս ընթացքը դադրեցընելու համար ։ Աւելի գերազանց կհամարէր չեզոքութեան սկզբունքները քան թէ 1778ին դաշնադրութեան վաւերականութեան վերաբերեալ շահերը , և մանաւանդ Անգղիոյ հարստահարութեան դէմ այս սկզբունքները քննելու դաշնակցեալ տէրութեանց ցանկին մէջ մեծ ազդեցութիւն ունենալու համար ։ Օգոստոս ամսոյն Մօռֆօնթէնի մէջ դաշնադրութիւն մը ստորագրուեցաւ , որուն մէջ չէզօքներուն իրաւանց գլխաւոր յօդուածները կատարելապէս նշանակուեցան թէ ,

Ա. Դրօշակն ապրանքները կը-պատրուակէ ։

Բ. Պատերազմէ արգիլեալ վաճառականութեան ճիւղը ։

Գ. Իրական պաշարումը ։

Իսկ պտըտելու յատկացեալ իրաւունքն էր թէ չէզոքը պէտք է քննուի իր ճշմարիտ որպիսութիւնը հաստատելու, բայց պտըտողը զգուշանալու է թնդանօթ տանելէ. միայն նաւ մը երեք հոգիով ։ Եթէոր չէզոք նաւ մը պատերազմական նաւի մը հետ ուղեկցեալ է, չկրնար պտըտուիլ՝ զօրային դրօշակին ներկայութիւնն ամեն տեսակ խաբէութեանց ապահովութիւն մ'ըլլալով ։

Այս դաշնադրութեան ստորագրուելէն մէկ քանի ամիս յետոյ, Պօղոս Ա. Ռուսիոյ կայսրն Անգղիոյ դէմ գրգռեալ, որուն արգելք կըլլար Մալթայի կղզւոյն մէջ մտնելու, անգղիական նաւերը բռնելու և մինչեւ անգամ ընկղմեցընելու Հրաման

տուաւ, . անոնք որ Ռուսիոյ նաւահանգիստէն ազատել կուզէին։ Շըւէտի, Տանիմարքայի և Պրուսիոյ առաջարկեց 1780ին ծովային չեզոքութեան պայմանը նորոգելու։ Շուէտի թագաւորը Ս. Պետրսպուրկ հրաւիրեց իր հետը խօսակցելու։ Կուսթավ Դ. գնաց և փառաւորապէս ընդունուեցաւ։ 1800 դեկտեմբեր 26ին Ռուսիոյ, Շուէտի և Տանիմարքայի պաշտօնեաները յայտարարութիւնը ստորագրեցին, որով այս երեք ծովային տէրութիւնները միացած էին չեզոքներուն իրաւանց սկզբունքները պաշտպանելու, և մինչեւ անգամ զինուք, եթէ հարկը պահանջէ։ Տանիմարքա, որչափ որ ալ նախանձախնդիր էր չեզոքներուն շահուցը, սակայն չուզեց այնքան շուտ ձեռնարկել. բայց ինչպէս որ ձմեռը զինքը կպաշտպանէր, կյուսար թէ. գարունէն յառաջ Անգղիա կզինջանի, կամ գոնէ Պալթիկի չեզոքներուն

պատրաստութիւնները բաւական կըլ-
լան բրիտանիական նաւատորմիղը
Աունտի առջեւէն ելնելն արգիլելու,
ինչպէս որ ըրաւ օգոստոսի մէջ Անգ-
ղիա ։ Ռուսիա իսկ, որ այսքան կա-
նուխ ձեռնարկել չէր ուզեր, Տանի-
մարքային նման ըրաւ և միաբանեցաւ
Ս. Պետրսպուրկի դաշնադրութեան ։
Այս միջոցին Պիթի պաշտօնեայն
Պառլըմանի մէջ սաստկաբար յարձա-
կեցաւ ։ Հակառակ մասը զինքը կը-
յանդիմանէին, Անգղիոյ դէմ բո-
լոր Եւրոպան մղել Ազգաց Իրա-
ւանց վարդապետութիւններովը ։ Բայց
Պիթ կյայտնէր թէ այս խնդրոյն չը-
պիտի զիջանի ․ իսկ թէ որ Անգղիան,
կըսէր, չեզոք տէրութեանց հակա-
միտ, բոլոր աշխարհիս վաճառական-
նութիւնը յապահովութիւն ուղե-
կցելու ։ Անգղիա իւր թշնամեաց դաշ-
նակցութեան դէմ բան մ'ընելիք չու-
նի, այլ պէտք է որ մենք,, պօռաց,
մեր դրօշակին տակը ժողովենք և ծո-

վերուն տակը թաղուինք, քան թէ ազգաց ծովային իրաւանց այս սկըզբունքներն ընդունելու հաճութիւն տանք :

Ասոնց վրայ Պիթ հրաժարուեցաւ, բայց իւր յաջորդներն իր քաղաքականութեան հետեւեցան. անգղիացի զօրապետ Պառքըր, դէպ ի Պալթիկ ղրկուեցաւ 47 նաւերով, չեզոքներուն իրաւանց մեծ խնդիրը լուծելու : Յայտնի է թէ, Պալթիկ մտնելու համար Սունտէն անցնիլ պէտք էր, բայց Շուէտի եզերքն ամրացեալ չըլլալուն, դանիացիք ամեն ճիգերնին թափեցին դէմ կենալու, ոչ միայն Սունտի դէմ, այլ շատ վար, մինչեւ Գրօնէնհակի դէմ : Նոյն միջոցին մէջ միւս կողմանէ ալ Շուէտ եւ Ռուսիա կզինաւորէին : Մարտ 21 ին Անգղիոյ առաջին գործոց պաշտօնեայն դանիական կառավարութեան վերջին պայման մ'առաջարկեց : Անգղիա կպահանջէր որ դանի-

այդիք չնզոքներուն ծովային գաղթա-
գրութիւններէն դուրս եղեն, իրենց
նաւահանգիստներն անզգուշացող թա-
նան, և թէ նախորդ ամսոյն տաճա-
մանակներայ որոշումին կատարեն, ո-
րով խոստացեր էին իրենց վաճառա-
կան նաւերը բնաւ չվնասելու: Պա-
նիացի կառավարութիւնը այս խոր-
հուրդը մերժեց, և պատասխանեց
թէ Կանդիացւոց և իւր դաշնակիցք
պատերազմի յայտարարութիւն ըրած
չէին, այլ որոշած էին միայն ծովա-
յին զօրութեամբ ընդդիմանալ իրենց
[illegible] [illegible]. Թէ
Կանդիացւոց իւր թշնամութիւնները
չափէն անցեր, այլ միայն որոշած էր
պաշտպանութիւն զօրութեամբ մերժելու:
Անգլիոյ պատգամաւորն [illegible] [illegible]
հայրը [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] 2 [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

զինադադարում եղաւ՝ երբ Պօղոս Ա. Ս. Ինգրսպուրկի մէջ մարտ 23 էն 24 լուսնալու գիշերն սպաննուեցաւ։ Ռահլէն կոմսը դաւաճանութեան գլուխ էր, որ կուսակալ Ս. Ինգրսպուրկի, արտաքին գործոց պաշտօնեայ և Ռուսիոյ կառավարութեան ամենագլխաւորն էր, էր երկրին քաղաքանութեանը վրայ ունեցած կարծիքն որոշեալ էր։ Պաղղիոյ յեղափոխութեան խաչակիր կոչըն իրեն անիրաւ երեւցաւ, և Անգղիոյ դէմ այս նոր քաղի նախանձնալ՝ անքարեխառն։ Խոհեմ զգուշութիւն մը, իմաստուն չեզոքութիւն մը, Պաղղիոյ և Անգղիոյ մէջ եղած հակառակութեան առեն, Ռուսիոյ համար ամենէն շահաւոր քաղաքականութիւնը կկարծէր։ Ասոր համար էր որ արտաքին գործոց պաշտօնեայ Ռանինէ կոմսին հետ միաբանելով, կայսրը սպաննել տուաւ։ Սպանութիւնն կ-ղաւ, և Ալեքսանդր մեծ կոմսը կայ-

սըր անուանեցաւ : Ընկղերոզեր ան-
միջապէս պատեհ առիթ համարեցան
կղզւոյն փոփոխութիւնը Ռուսիոյ և
ուրիշ ծովային տէրութեանց հետ
պատուաւոր պայմանի մը մէջ մտնե-
լու : Ընդղեպական նաւահանգիստնե-
րուն մէջ չէզոքներուն կապուած նա-
ւերին ազատութեան : Մէլսոն, որ կո-
տավարութեան հրամանատար շարունա-
կեց Պալթիկէ անցնիլ, և հիւսիսայ-
յին արքունեաց ազդ ըրաւ թէ ըն-
նաւ թշնամութիւններ չպիտի ընեն,
եթէ նաւերնին անոնց նաւահանգիստ-
ներուն մէջ պահեն, բնաւ զանոնք
դանիական նաւատորմիղին միացընել,
և թէ ազատ պիտի թողուն վաճառա-
կան նաւերը :

Տանիմարքայի վրայ եղած այս
հարուածը գժբաղդաբար իր արդիւն-
քը ունեցաւ : Պրուսիացիք և շուէ-
տացիք զարհուրեցան : Ռուսիա՝ որ
Պօղոս Ա։ ի ազդեցութեամբը չէզոք-
ներուն պայմանին մէջ մտած էր, բո-

լուսովին հանգանակութեամբ էր հրատարա-
կուած, որովհետեւ առաջին նախատպագրու-
թիւն հաճարներն խաղաղութիւնը, քան թէ
իւր զգայից շահերը ։ Նման այսպէս
Միւղղերան, Նագորնոյ գէմ յառաջ այս
յարմարին տպարանեցան, որ գաղղիացին
ժողովրդին տարփայ բանիստն մինչ հինն
նման էր ։

Գ. 1801 ին Ուղղեց և Ռուսաստանի մէջ
եղած պետականութիւնը ։

Ծնանեալ տարին Ռուսիա
Սեգղեց հետ գաշնադրութիւն ըրաւ,
և այն միաբանութեան պայմաններն
եղան հետեւեալները ։

Ա. Ընդ գործերն ամենայն ազա-
տութեամբ Երկրագնդին բոլոր նա-
ւահանգիստներուն մէջ կրնային նա-
ւարկել ; Մ. Ե. Ռ. անգամ պատերազ-
մող ազգերութեանց նաւահանգիստներ-
րուն մէջ ։ Բ. Մեն նաւակ նաւրանք
կրնային հետ առնել ; բայց ի պատե-
րազմի պարկելով մտանելէ ։ Բ. Մեր
որոշեալ նաւ էր Ռուսաց հաւանի

[illegible]
յին նիւթը, ուսկից յառաջ [illegible]
[illegible] Հայոց, այս
[illegible]
[illegible]
կից կենդանին կանեփ, ձիւթ, երկաթ,
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Բ. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

շատ Ա. ի ժամանակին մեհեանն տեղւ-
րանը փլայ ։

Գ. Նաւահանգիստներու պա-
շարմանց աղաքաւ, երկաթ պղնձապատած
մեծ սկզբունքը խառնարար, Հաստատ-
ուած էր ։

Դ. Ս երկրային՝ պաշտպանութեան ի-
րաւունքը, պատերազմ այնքան հակառա-
կութեանց, զինուոր ամէն չկարծաց
վերջին պաշտպանութեան, չէ կայք դը-
րօշակի համար Թուրք քանդուած էր ։

Ե. Պատմագիր տարին դաշնագրու-
թիւն ընող համբերութիւն ընդու չու-
զելին ընդունել թէ պատմութիւն
նմանները, զինուորի նաւուն մը. ուղե-
կցեալ, որուն անկարգութիւնն անոնց
ծագումնութիւնը և պատմաբանդէ. որ-
պէսզի [illegible] անմտաց, ազդեցիկ
[illegible] Հակագծերը, երկու-
յթն [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] թէ
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

մը քննուելու ։ Ուսանողոյ խորհրդարանը դպրոցականին պատիւը պահել կարծեց խստութեամբ մը․ որոշուեցաւ թէ պարտաւորը, իրաւունքն, ուղեկցեալ փաստաբանական նաւուց Համար, առանց խստութեան անձնուն վրայ չգործադրուի․ այլ միայն, պատմաբանական նաւերով ։ Պարզ նաւ մը իրաւունք չունէր․ պատերազմական նաւով ուղեկցեալ նաւ մը կայմերցընել․ և քննել․ չէր այնպիսի պատուէրով իրաւունքը միայն երկու իրարու Համաձայն նաւուց՝ Համար կըլլար․

Անշուշտ այս միջոցաւ անփութութեան մէկ մասին դէմն առնուած էր, բայց սկզբան հիմը պահուած, և [illegible] անարատուած էր Ա․ Ինգղթերայի անկախութեան, քանի որ այս այն ջուր սկզբունքներէն էր, որոնք Համար Ֆրանսիա մէջ, չքանի [illegible] պատերազմներու, և նորան Գերմանիոյ Պրուսիոյ․ Եւ․․ ոսկերիչ Նաւորդման տակ Համել Անգլիոյ մեծի․

10. 1803 էն մինչև 1815 է մեր կառավարութեանց թիւրը։ — Ճանապարհորդին զա- րգացում։

Ամերիկա * 1809 Մարտ 27 ին Գաղղիոյ և Անգլիոյ մէջ եղած Հաշտութիւնը չեզոքութեան իրաւունք վերահաստատելու խնդրոյն վրայ բնաւ բան մը պարունակեր։

Առաջին անգամն չէր, բայց առ- ջինութեան, թէ պայմանաւոր յաղթու- թեանց մէջ եղած համաձայն դաշնա- դրութիւնք նորոգուած են, առաջին եւրոպ պատերազմը ղարձնել ձեռքե- ցաւ Գաղղիոյ և Անգլիոյ մէջ, և որ առնելով մինչև Նապոլէոն Ա. ի անկումն։

1806 էն սկզբնական պատերազմներ

* Տեսնելով այն երկար և արիւ- նոտ մրցումն, որ կենալ 1792 էն մին- չև 1814, մեր Գաղղիա և Անգ- լիոյ Հաշտութեան միայն այն զանազա- նութեանց բաժնը, որ 1803 էն առաջ լուսաւորեալ։

կենդանւոյ պաշտպանական ինչ ինչ յարմար բերան ։։

Պաղղիբել, և գաղղիացի քաննակ պատրաստական գերմանացի քաղաքներուն, Նոյնպէս և Հոլանդացի եղերքներուն վրայ ընդհանուր. Համար ամէն տեսակ վաճառականութիւն արգելեց (1806 մայիս)։ Նոյնպէս Ռուսաստանց այս պղծութիւնը Նապոլէոն Ա. ի պատճառը, առաւ անգղիական վաճառականութեան դէմ ամենախիստ և զօրաւոր միջոցներ գործածել ։ Այսդէն շատոնց ի վեր անգղիացւոց Համար ցամաքը գոցելու խորհուրդն ունէր. Իրենաց վրայ դարձ՝ այս խորհՀուրդը բոլորովին Հաստատուեցաւ, և որոց իւր եղբօրը Լուդովիկոսի, Թագաւոր Հոլանդայի։ Թէ, "Կերթամ զանգիտութեան Հոլլանդացիները ցամաքէն կտրել յարմարելու ...։

[illegible]

նոր դարձրին Գաղղիական , Անգղի-
ական և Սպանիական առածները .
Գրաւականութիւն տէրութիւնք միայն ; Անգ-
ղիոյ օգնականն ընդունում՝ չամենքն այլ
ձեռք առնել որոշեց , քրիստոնէական
քաղաքականութիւնն երաշխաւորելու ,
և դաշնագրութեան խօսակցան ակըզ-
բունքն առաջարկել թէ անոնցմէ ա-
ռանձինն ու ոչ մէկը յետս պիտի
դարձընէ , մինչև որ Անգղիա իր
ծովային յաղթութիւններն ետ չըն-
դարձընէ :

Այս դիւանագիտութեան մէջ , ԾՈ-
ՎԸ ՑԱՄԱՔԻՆ ՑԵՂ.ԹԵԼԸ , մեծն
Նաբօլէոնն իր բոլոր դաշնակիցներէն
զրկելով , և գաւառներին բոլոր նա-
ւահանգիստներէն անոր դէմ գոցելով
առևտրին ընելիքն էր կարգադրական բա-
նակներ , կանոնաւոր ; ծովափնեաներն այ-
գիլել : Ըստ էն Նիմեւ Մեքլենբ. և
Էլզենոր [illegible] Այս
յաղթութիւնք , [illegible]
[illegible] , [illegible]

Թուլթինք Թագաւորին բոլոր ի-
րաւունքները կընծայէ ; և մաս-
նաւորապէս նաւահանգիստները գո-
ցելու իրաւունքը և յաղթած երկ-
րին ճանապարհները խափանել ; ա-
ռանց որոյ , այսպիսի իշխանութիւն մը,
Ազգաց Եւրոպանց ազատութիւն մը կըր-
նայ հանդուրժել : Բայց Լոնտոն , Մե-
զեռի և Լըլլի մէջ միայն մտնելն
արգիլելը , Նափոլէոն Ա . ի մտացա-
ծին և նպատակին հասնելու համար
խիստ անբաւական էր : Որովհետեւ
եզերաց վրայ եղած ամենապզդու պահ-
պանութեան դէմ , անգղիական ապ-
րանքները պարտքուածկան Պէլճիքայի ,
Հոլանտայի և Համպուրկի մէջ կմըտ-
նէին : Նոյնպէս Լիոնի , Մեզեռի և
Լըլլի համար պատրուակելով փախստ-
մանելն անկարելի համարուելով ; Ո-
րովհետեւ Լիսպոնէ կոնտէին և
յետոյ Հիւսիսէն Հոլանտ կեղծե-
լին : Մանուրոյ այնօր ձգաւ և էր
անցք . խիստ Անգղիոյ վաճառելու

անգղիական տպարանքներում. գէմ և արշաւեց Նալբանդեան Ա. Ն. այլ. զանազան աղբր ձգող մարգ չէր։

1806 նոյեմբեր 21-ին Պետրովի երեւելի վճիռը տուաւ որ միայն Վաղարշապատի վերաբերեալ, այլ նաեւ իրեն հետ դաշնակցեալ (Կոստանդնուպոլսոյ, Աղւանից, Սիւնեաց և Գանձասարայ) պատմութիւններով զբաղեալ քահանայ։ Այս որոշման կանոններ են. Արտաքսեան կոչիք ՊԱՇՏՕՆԵԱՆ Ի ԽՕՍՔ մէջ են։ Կաշառքայ մեծամեծն հետեւութիւններն են։

Ա. Սինոդը, հետ. ամէն տեղայն կառավարական թեան, քաղաքացիական խափանեալ էր։

Բ. Սինոդական երկրէ և կը գործադրանէ հրամ. ատրանք յանձնունիս պիտի յղանալից. ոչ միայն ձեռմէջ ..., այլ՝ նաեւ քաղաքին մէջ վաճառականական բոլ. գանձատնակներ։

Գ. Սինոդական երկու կամ հոգի դատաստան ... ... ուրիշ կամ.

Ընդդիմայէն գրուած անուն Ցամաքի պետ-
ութեան մէջ մնալ և ապրիլ ։

Դ. Թէ Կղերը և թէ ասոր
քահանաները կանոնաւոր եկեղեցիներու մէջ
քարոզուած որ իրենց եկեղեցւոյն մէջ պաշ-
տօնավարական քանոնադրութեան Համաձայ-
նիլ ։

Ե. Միայն անդրանիկան երկրորդ
Համագամող կամ թէ Ընդդիմին նա-
ւաՀանգիստներուն մէջ մնալով անոնց
նու գաղղիականան և ապա Հետ միա-
ցած անկրութեան նաւաՀանգիստներու-
նէ չկրնար մտնել ։ Եւ թէ որ այս
մնալն ըլլայ յարատապարութեամբ [illegible],
քանակապետեան Համաձայնիլ ։

Զ. Ընդդիմութիւն ընդունել առա-
քանդրներուն կերպը պաշտօնեայ կամ
գանձապետեան վաճառականներ Համար-
ձակ ։ որը Ընդդիմին ապատեպեր
[illegible] ։

Է. Ընդդիմին Նաւապետը Ե. Ընդդ-
դիմին ծովու վրայ քանի Համաձայ-
նութիւնն [illegible] , կ

և նոյն հարստահարութիւնը կգործա-
ծէր ցամաքի վրայ ։ Կուզէր նա մա-
նաւանդ վախցնել անոնք որ անգղի-
ական վաճառականութեան միջնորդ-
դութիւն կընէին, և գլխաւորապէս
այն վաճառականները, որք ընդդէմ
պաշարման Լէյպի և Մեզերի գա-
ւառին բոլոր կողմերը արգիլեալ ապ-
րանք չկրցան լնել կնուսային ։

Նապոլէոն Ա. կըսէր թէ Ինգ-
ղիոյ չար խորհրդոց դէմ կեցած այս
մայրցամաքին բոլոր վաճառական ազգաց
դէմ էր, և թէ հետեւաբար նորա
կառավարութիւնը հալածելու այս օգ-
տակար կամ անհրաժեշտ եղած մա-
քառումին յառաջ եկած անպատե-
հութեանց, Թէպէտ և տարիք մը ետ-
քը ազգը, զինու զօրու, Հանսայական,
Պրէմի, Լէյպցիկի, Լմնթեկունի
վաճառականաց և բոլոր խաղաղասէրաց,
և ... ... բնաւ
...

...

գեցուԹիւնք մեծ եղաւ ։ Թէմանոյ ա-
պըստամբութեամբ տիրապետութեան
չափազանցութիւն , որմանք ալ խորին
քաղաքականութիւն մը գտան ։ Այսու-
գիւ այս բոլորովին կարգէ դուրս
գործ մ'էր Հսկայներուն ծագումն
Հետ համեմատելով , որոնք մեկնե-
կու դէմ ունէին ։ Ընդդիմա և
Պետղղիա առաջինը՝ ծովին տէր եղաւ ,
որ մինչեւ այն ատեն բոլոր աշ-
խարհ ընդհանուր ծանօթացած էր ։ Իբրեւ
Թեզեոսեան վաճառականութիւնը խմե-
փոխեցաւ ։ Երկրորդը՝ Դիոնիս ։ ցան
մարդիկ իջնել ։ Ծովը ցամաքէն գա-
ցելու հանճար ։

Հայերը Թէ պատմագրութիւնը
առօրացքուեցաւ , կարգէ դուրս Թըռ-
Թըռերուներ Հայկունիք , Աղանիկայ և
Խաղաղիայ տէրութեանց գաղթն ։ Անձե-
ռարկէօ գործադրութեան մեծացաւ ։

Պեղազգեայք Մ՝ոնթէն [illegible]
[illegible] , Հա-
[illegible]

զօրքերովն մեր ուղղութեամբ և ող-
ջմայն այն քաղաքները [illegible],
որք կան [illegible] և շրջա-
կայից՝ [illegible],
[illegible]

[illegible]

իրենց ։ Նաւահանգիստներ ․ Ընդդէմ
կռճառախնայից գոցեն ։

Ալեքսէի, խաղաղութենէն ․ ան-
միջապէս յետոյ Լազարէ Ս․ Թօրո-
կուզի կառավարութեան խնդիր տուաւ
թէ ․ Պետրէնի զարգացութեանց մե-
քենաները ի գործ դնելու է Ընդդէմ
գէմ և մանաւանդ պատերազմի որո-
շմնի յաջողութիւնն ընել ։ Այս
ղեկի կառավարութեան այս մորթ ու-
մը ։ Նորթուսթոյ նաւաձևան պատճառ
տուաւ ։ Նաւակեց Նիկոլայ (Թոռ-
քան) անգլիական վաճառականու-
թեան կեցորդատեղին եր ։ 4000 հո-
գի բաղկացեալ յանձանակ մը ․ Նեֆոռ-
նյան հանեցին ․ և Լազարէ Ս․ առ
եղբայրութիւնը Նիկոլայ Թագաւորին*
Տեր պարգևակեր հանէր ․ բաւական
համարեց յայտնել ․ Թէ ․ միայն ․ այս
դիմումը Նաւահանգիստներ Թագա-
ւորաց Ճեմարանին պատերազմներ ․ ամբողջ

* Մշակ ի լոյսին ․ կռիւ ․ կարգ-
լոս Դ․ Ի ։

հասնողն էր ։ Մինչեւ անգամ Ատլան-տիքին վրայ Բ. Հանրապետութեան մինձակին դաշտաններուն վրայ երեւալ ։ Ըսկեց ի վեր Ելեկտրիկին դաշնագրու-թեամբ , Ռուսիա Պողղլից առաւ Շօնիէն կղզիք եւ Թամազալիլի բե-րանները * ։

Չինսին մէջ , գաւառային պաշտօնութիւնը կատարելու ընելու հա-մար , պէտք էր Տանիմարքայի յա-րումը կամ կցորդութիւնը ։ Իսկ այս միութիւնը չեղաւ Մեռել կղզի-ներ Պաղղլոյ եւ Շուղղեր մէջ ։ Բայց այս երկուութեանց վրայ անգա-ղեակին պայմաններն դրուած էր ։ Բօ-[illegible] յանայլ անմուրի արշաւանք մ'ուղղակի կառավարութիւնը դրաւեցին ։ Այս ձեռնարկութիւնն օրգալնութեան հասար կրնէր ։ Եւ Նապոլէոն Գ. , [illegible] Տանիմար-քայի ծովային [illegible] յանձնա-

* Ամերիկայի հիւսիսային Տաղնաւորներ եղերքին վրայ ։

կերպն Էնկիւրիոյ հողմանեն օգնութեամբ զգուշութեան գործ մ՚էր ։

Էնկիւրիացի գործակալ մը , Պ․ Ճանքօղլու , Քաղենճեանի ուղղափառութեան , խնդրելու չգնուած էր կառավարութեան , Թէ Գիրուճենեանունի բերդն , որ Սուլթան կհրամայէ անգդէականն բանակին յանձնեն , նոյնպէս Քօթէնճեանի նաւահանգստով և վերջապէս բոլոր նաւատորմիղն ալ , խառնակարգով ասոնց անձնուոյ Տանիմարքայի Հաշնեցին հանձնը պատանդ պահել , մինչև որ գանձուք յանձնակէջօ վիճակն ընդէր ։ Գանխալի կառավարութեան մէջ ռուսին վրայ , Քօթէնճեանը , երեք որ երեք֊քննեց պաշարուեցաւ (1807 սեպտեմբեր) ։ 2000 ի մօտ անձինք , այր , կին , ծեր և տղայ կոտորեցան ։ Քաղաքին կէսը հրոյ ճարակ եղաւ ։ Նաւ , նաւամարդ ։ Սեպտեմբեր 7 ին կառավարութեան դաշնադրութեան մատ , որով Պերուօրճենցաւորին տիրոջը , Քօթէնճեանի

[illegible] և [illegible]։ [illegible] [illegible]
կյանձներ մեջ շարժվել [illegible]
[illegible] . [illegible] [illegible], [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] . և [illegible]
[illegible] [illegible] . [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] . [illegible],
Հայրենա[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]։ [illegible] մեջ
այս [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] եղաւ։

[illegible] մեջ [illegible] շատ բա-
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]
[illegible] դեմ [illegible] խօսե-
ցան։ [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
դեմ[illegible]; և այս [illegible] [illegible]
Հանգի [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; և-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] մեջ
[illegible] և [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] դեմ [illegible]

ռալու, անպատասխանատւութիւնը. Տնտեսակա-
քայլ կառավարութիւնն էր ; որ չեր
հաղորդ այս խորհրդին : Անգլիա-
Տաճկահայաստանի դէմ բռնած քաղա-
քին մէջ միջազգային անիրաւութիւն
և անխղճութեան կար : Այն ասեն զի
այս չեղաւ անզորութեան իրեն. Հեռ իր
նաւաստորմիղն, իր նաւահանգիստն ու
Կիպրոսն ու Եգիպտոսը ձեռքը ; ամեն
օգնել էր. Կովկասեան Ա. Ի. Ճգեթոյի
զանի, բանակցութիւններու :

Այդ արքունի միութեան պատմաբանաց-
մունքն և պատմագրականներու քաղհա-
դրութիւն մի առողջագրութեան, Տա-
նիմարքայի և Կաղզիւոյ մէջ դաշինք
դրուեցաւ, որ գաղղիականները խուս միե-
րը Վիոնիի և Մեքքայում եղբայրութեան
մէջ պիտոյք խաղաղութիւն ; Աւելին զո-
ցելու է: Ընկերն առնելու համար,
իրք մէջ։ Ռուսիացւոց գործողութիւն-
ները երկու դէմ Պրուսիայի դէմ սկը-
սեին :

Ա. Գերմանիական Ռուսաստանի կամ խաղա-

տացաւ Եղիսաբեթի քաղաքականութեան յաջիլ, Ատլանտիքի ծովուն եղերքներուն համար։

Սակայն Անգղիա քիչ քիչ հաւկըցաւ որ Պորդուգալ և անկէ կախումն ունեցող քաղաքաց եղերքներուն պաշտպանման գործութիւնը, նոյն ինքն Պորդուգալիայէն աւելի միայն իրեն կհայինէ։ Արդարեւ Անգղիա աւելի պէտք ունէր ծախելու, քան թէ գաւառն այնքան ծախու առնելու։ Պորդուգալանաց պարքէնները իր ամբարները կլեցնէին. այն առարկանք հասած էին նաեւ իր գործարաններէն ելած ապրանքներուն։ Այնթէ այս միճակին այսպէս շարունակէր, Պորդուգալիոյ յաջողութիւնը գէշ չէր, որովհետեւ Անգղիոյ տուած կապակցէններուն ամէնքն ալ ինքը կուտար. սար վրայ կառավարութիւնն այս դրութիւնը թողուց որ մէկ տարիէն աւելի կանեւէր, խորհեցաւ ընդհանուր վաճառականութիւնը զինուորցնել։

բայց պնդելով զանի բողոքումը Մեծն Բրիտանիէն անցնել ։ Հետեւաբար 1807 Նոյեմբեր ամսոյն Հրամաններովը որոշեց թէ, Ա. ամեն ազգի նաւ, որ Մեծն Բրիտանիոյ հետ պատերազմ չունի, կրնայ ամենայն ազատութեամբ Անգղիոյ կամ իր սահմաններուն մէջ մտնել, և յետոյ ուզած տեղն երթալ, սա պայմանաւ որ Անգղիոյ մէջ ապրանք առած ըլլայ կամ անկէ անցնէ հարիւրին 25 մաքս վճարէ ։ Բ. այն նաւն որ Մեծն Բրիտանիոյ նաւահանգիստները հանդպած չըլլայ և թէ Գաղղիոյ գործակալներէն վըկայագիր ունենայ, ազատ չպիտի թողուի, այլ գրաւուի, այնպէս որ վաճառական նաւերը նեղուած էին, որ քաղաքէ որ ելած ալ ըլլային կամ Անգղիոյ մէջ բռնուիլ տուրք վճարելու, կամ անգղիական ապրանք և պարէն առնելու համար ։ Ուրեմն ամեն վաճառականի պէտք էր անգղի-, ական նաւահանգիստներէն անցնիլ

ամեն տարիներ անկէց գալ կամ թէ տուրքը վճարելու համար ։ Այս նախադրութեանց շնորհիւ, անգղիացիք հաստատ միջոց կունենային իրենց գաղթական պարէնները գաղղիացւոց խափանելու ։ Արդարեւ չեզոք նաւերը թշնամեաց մէջ կհասնէին, զանոնք ղահվէով և շաքարով կլեցնէին, Գուադղէոյ կամ Հօլանտայի նաւահանգիստները կիջեցընէին կեղծ թուղթերով, և իբրեւ թէ ուղղակի Ամերիկայէ եկած, իբրեւ չեզոք կանցընէին ։

Միլանի մէջ անգղիական կառավարութեան հրամանները ընդունելով, Նաբօլէոն Ա. անմիջապէս ՄԻԼԱՆԻ ՎՃԻՌ անուամբ վճիռ մը երեւան հանեց, տուաքիններէն աւելի պաստիկ ։ Պէտքէնի վճռոյն մէջ սահմանեալ էր թէ ամէն Անգղիոյ հանդէպած նաւ կառավարութեան նաւահանգիստներէն արտաքսել ։ Այս անգամ աւելի յառաջ գնաց, և ազդ սա թէ

առանց այդքի խորութեան ամէն նաւ որ Անգղիոյ կամ այլոր սահմաններին հանդիպած են, քննելէ և կրաւանց ենթակայ ըլլալու համար առաջքը մը վճարել սաստիկ տանջանքներ. ընել որոշուեցաւ նաւապետաց դէմ, բայց այս սաստիկ միջոցներն այնքան մեծ անհանգստութիւն պատճառեցին Անգղիոյ, մանաւանդ երբ տեսաւ թէ Ամերիկա, Նաբոլէոն Ա. ի եղբօրը դէմ ապստամբեցաւ. այս ապստամբութիւնն իրեն մեծապէս վաճառական յաջողութիւնները կործանելով թերևակցութիւն գօտեները բանալով, և սպանիական գաղթականաց վաճառականութիւնն ընդարձակելու պատրաստելով, որոնց անկախութիւն ալ ձգտելոյին ուժովութեան դէմ ապստամբած էին. Անգղիան կը ջանար նաև յաւելու իր վաճառականութեանը համար մեծ ազատութիւն և ապահովական գաղթականներին յառաջադրունել յանկախութեան. «Մ՝ինչ —

Լահանգաց ապստամբութեան փա-
ռաւոր փոխարէն,, երբեմն պաշտ-
պանեալ Սպանիայէ։ Ո՛հա ինչպէս
Նափոլէոն Ա. նախ և յառաջ պատ-
ժուեցաւ Սպանիոյ համար ըրածէն,
թէ գաւառային պաշարումն անգղիա-
ցւոց համար. բնաւ ներողութիւն մը
չէր։ Սպանիոյ պատերազմը, Մի-
ջերկրականի դուռները իրեն համար
բացին, նոյնպէս և Հարաւային Ա-
մերիկայինը։

Երբ Նափոլէոն Ա. չորրորդ ան-
գամ Ռուսիոյ յաղթեց 1809 ին,
մտածեց նոյն ինքն Սպանիան նուաճել
և զանգղիացիս տապալել։ Միան-
գամայն գաւառային պաշարումն ան-
կէ սաստիկ ընել ուզեց, որ մինչև
այն ատեն միայն Գաղղիոյ նաւա-
հանգիստներուն համար խստութեամբ
եղած էր, իսկ յետոյ քիչ Պէլճիքայի
Հոլանտայի, Հանովրի վաճառա-
կան քաղաքաց և Տանիմարքայի մէջ։
Կորզը միայն գաւառէն անգղիական

ապրանքներին արտաքսելուն վրայ չէր կայանար, այլ եթէ Անգղիան ուզէր ներդել կուզէին, պէտք էր մանաւանդ գաղթական ապրանքները արգիլել (շաքար, քոհվէ, բամպակ, փայտ . . .) որովհետեւ անգղիացիք այս ապրանքներուն մեծագոյն մասն ոչ միայն իրենց երկիրներէն կբերէին, այլ և նուաճած գաղթականաց և հոլանտական երկիրներէն, նոյնպէս և սպանիական, որոնք իրենց վաճառականութեան մեծագոյն մասը կը-կազմէին։

Այս կերպով արգելմները գաւառին մէջ կմացընէին։ Լոնտոնի մեծ ամբարէն զատ, ուրիշներ ալ շինեցին Ըսօռի, Մալթայի, Հէլկօլանտի մէջ, ուր ահագին քանակութեամբ ապրանք կկրուէր, և ասկից մաք-սառունէ վաճառք փախցընողները կուգային առնել։

Այս կերպիւ ապրանք փախցընելը կըլլար նաև վաճառականաց քա-

ղեկքաց մէջ ։ Եւ նոյն Հոլանտայի մէջ, Բելգիկէմ Պաղղիոյ հետ ունեցած կապակցութեանց ։ Այս քաղաքաց ժողովուրդը զարգանալար միախառ-հուպրդ էին մաքսելաճանաց մասնակց-նողներուն հետ. և զանոնք կըցած են չափի կապիտալիզմանները ։ Թեր անկզամ աւ-անքանց հետ կղզեար ․ մայքանակերանները. ներքերու զենքերդինեն առնելով և բա-պանեւելով ։

Այնկեց ի զատ աւ կերպ չեղղա-նելը կայքն որ ազատարար զարգացմա-կան կամ դաշնակցեալ նաւահան-գիստներուն մէջ արգիլեալ ապրանք-ներ կմտցնէին, որոնց մտնութեան կարծա է ։

Ինդիլիոյ կայսերութեան և Վրաստանի հետ ի դաշնադրութեանց համաձայն չեզոք նաւորդները ազա-պետեալ էին ազգային նաւահանգիստա-ներէն անցնիլ ազատութեամբ նաւարկել կարգադրականաց համար ու նոյն գործին համար պատերազմներէն կարգաչտող

ուզեն ։ Ինչպէս Հռովմայեցիք , որ իրենց աստուածքին (Ժողովրդական) Համար Կապիտոլիոյ [illegible] ալ զանազան [illegible] , [illegible] [illegible] [illegible] երկրպագութիւն [illegible] [illegible] [illegible] ըրաւ։ Համար [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և Թէոդոր [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] , [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ։

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] , [illegible] [illegible] Թէ [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] ։ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Թէ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ։

Նորութիւն ։

Սակայն Ամերիկայի ապստամբա-ծած նաւապետները , որոնց կառավա-րութիւնէն աւելի զօրաւոր , վերոյի-շեալ օրէնքները լուծեցին : Որոնք ամենքն ալ Անգղիա կերթային , գաղ-թական պարէնները տանելով , որք Լոնտրայի ամբարներէն ալ դուրս կը-թափէին և զանոնք Հոլանտայի , Գերմանիոյ և մինչև Գաղղիոյ նա-ւահանգիստներուն մէջ կ'իջեցնէին : Բոլոր այս նաւահանգիստներուն մէջ իբրև չէզոք կառավարութիւն ; ամերի-կեան ըլլալով ; Անգղիոյ հետ հա-հաղորդակցութիւնները Հաստատելով . Հոլանտայի և Գերմանիոյ մէջ ա-ւելի դիւրութեամբ կ'ապրէին , քան-թէ Անգղիոյ , Հոլանտայի համար . Պատ-երազմին մէջ . Այսպէս հոն նաւեր շատ ան-գամ մինչեւ կզանէին որքունի մնաւա-կառավարութեան անզգուշութեան պատ-ճառաւ , որ չէր կրնար մերժել անոնց Անգղիոյ հետ հաղորդակցութիւն հաս-տատել :

Միջերկրականի մէջ, յոյնք, Մալթա երթալով չոքար և խաչ վե-րառնէին, ու կրերէին զանոնք Թիւրո-քիէստ, Սինեորիկ, Նաւարոյի, Ժենն և Մարսիլիա, իսկ Օսմանեան հպատակ ինքզինքնին ցուցնելով. ասոնց, նոյնպէս ամերիկացւոց համար, կեղծ ըլլալնին հաստատելը շատ դժ-ուար էր։

Նաւարոյէն Ա. այս դժուարու-թիւնն աղէկ հասկնալով, նոր խըր-տութիւններ աւելցուց արդէն ի գործ դրածներուն վրայ, և յետոյ չուզեց նաև ոչ օսմանցի և ոչ ամերի-կացի ընդունիլ դաշնական կամ դաշնակից նաւահանգիստներուն մէջ։ Որոշեց միայն առժամանակեայ կեր-պիւ օսմանցիներն ընդունիլ, բայց թուղթերնին փոխել խոստանալու պայ-մանաւ և մաքսատանց տնօրէնէն քըն-նըուելով. և ազատ տուրքին այսպիսի խիստ քննութենէ յետոյ։ Դաշնա-կան և դաշնակից նաւահանգիստներ

բու մէջ եկող յունաց գէշ նայուելու անպատշաճութիւնը մեծ չէր ։ փախնելի ։ Պետրոս զանոնք այնչափ չէր պաշտպաներ և միւս կողմանէ Պարթևներն Ա. ալ այն ատեն Օսմանեան կառավարութիւնը զգուշանալու պատճառ մ՚ ունենալ չէր կարծեր ։

Իսկ ամերիկացւոց մասին, վերջիններուն նման ասոնց հետ ալ նոյնպէս վարուիլը աւելի դժուար էր ։ Օ՜ն, նախ ոչ միայն Պաղղիա կուգային, այլ նաև Հոլանտա, Գերմանիա, Ռուսիա և այն քաղաքներուն մէջ, որ բնաւական չէր, զանոնք հնազանդեցընելու համար, միջայն հրամայելը ։

Նաև այս ամերիկացիք զօրաւոր անէրութեան մէջ քաղաքներուն, պէտք էր զգուշանալ ; որովհետև անոնք փոր զանի զգուշանալով քիչ ժամանակէն Միջագետի դեմ պատերազմ հրատարակելու ։

Նոյնպէս երբ Գաղղիոյ նաւահանգիստներուն մէջ, անգղիական ապրանք փախցընող ամերիկացի նաւերը կբռնուէին, Փարիզ գտնուող Միութեան ներկայացուցիչն հետ միջնորդութիւն ընելու եղաւ և յայտնեց թէ Պէռլինի և Միլանի իւր օրացումներ խստութիւն մ՚ էին, բայց խստութենէն յառաջ եկած խստութիւն մը։ Պնդեց թէ անգղիացւոց անզգամ ակնկալութեանց պատասխանելու ուրիշ միջոց չունէր, և յայտնեց նաև թէ պատրաստ է ամէն իր որոշումն ամերիկացիներէն խոտորել, սա պայմանաւ, որ իրենք ալ դէմ դնեն բրիտանիական հարստահարութեանց, և սակայն որ Գաղղիոյ խորհրդարանի 1807 ի հոչակաւոր որոշումներն յառաջ բերեն, կամ թէ պատերազմի յայտարարութիւն ընեն։ Նոյն ժամանակ, պատրաստ եմ, կըսէր, չէզոքներուն ամբողջ իրաւունքն ամերիկացւոց հաստատել։

Սակայն այս միջոցիս, Գերմանիոյ և մինչև Հոլանտայի մէջ ամերիկական նաւերը բռնելու մեծ դըժուարութիւն կըզգար: Իր եղբայրը՝ Լուդովիկոս թագաւոր, կմերժէր խըստամբար իւր հրամանները կատարելու: Նաբոլէոն Ա. դժուարութիւնը պակսեցուց (1810 յուլիս) Հոլանտան Գաղղիոյ միացեալ հրատարակելով: Նաբոլէոն Ա. մի և նոյն դժուարութիւններն ունէր Տանիմարքայի, Պըրուսիոյ և Ռուսիոյ հետ: Ալեքսանդր Ա. խիստ կիրարկէր Գաղղիոյ հետ չեզոք մնալ, որովհետև միակ միջոցն էր Տաճկաստանի հետ պատերազմն աւարտել, Մոլտավիան և Վալաքիան յափշտակելու: Յանձն կառնուր Նաբոլէոնին ըրածը, որ կուզէր հարաւային Եւրոպիոյ բոլոր եզերաց տիրել. բայց կուզէր որ իր սեպհական վիճակներուն մէջ Նաբոլէոն Ա. զգուշութիւն ընէ, և ամերիկացիները բռնելու համար եղած

խնդրոյն դէմ պատասխանեց թէ՝ ամերիկացիք ամենքն ալ խաբեբայ չեն , թէ՝ անոնց մէջ հաւատարիմներ կան՝ օրինաւոր վաճառականութիւն ընող , թէ՝ միայն անոնք իր նաւահանգիստներուն մէջ պիտի ընդունուին , և թէ՝ միւսներուն ամենն ալ զգուշաբար պիտի գրաւուին . և վերջապէս՝ Անգղիոյ վաճառականութենէն զըրկուելով , կուզէր Ամերիկան պահել : Սակայն Նափոլէոն Ա. նոյն ինքը կը հրամայէր Անգղիոյ հետ այն ինչ հաղորդակցութիւններ ընել . և ասով զինքը հակասութեան մէջ կդնէր : Անգղիացիք նաւային ապրանքներու այնքան պէտք ունէին , որ ամեն տեսակ նաւերու , մինչև անգամ թըշնամեաց հրաման տուած էին իրենց բերել դիպայտ , կանեփ , ձիւթ առանց մաքս վճարելու , վախնալով որ ծախու առնելիք ապրանքնին կորսնցնեն : Նափոլէոն Ա. տեսնելով որ Անգղիացիք պէտք ունէին վերոյիշեալ

ապրանքներուն , առիթ Համարեցաւ գաղղիական ապրանքներն ալ ընդունել տալ ։ և ազատ թողուց այն նաւերն ալ՝ որոնք փայտ , կանեփ , կերլէն յետոյ բեռնելնուն մէկ մասն ալ Մետաքսեայ կտաւէ , գինիէ , եայլն ։ կըազլկանայր ։ Այս տեսակ նաւերը Հըրաման անուամբ արտօնագրեր ունեցան ։ Բայց Նափոլէոն Ա. այս ընթացքը քանդելով ինքնին հակառաթեան մէջ կ՚իյնար . արդարեւ անտանելի մանաւանդ անոնց դէմ՝ որոնցմէ գաւառպին պաշտօնեան վերաբերեալ օրինաց խստագոյն վարմանք կպահանջէր . սակայն ինքն իր դրութեան դէմ ուրիշ օրինազանցութիւններ ալ ըրաւ ։ Ընդդէմ անձնական զգուշութեան մաքսատունէն ապրանք փախցընողին ընդդէմ չարաչար տանջանաց , մինչ անգղիական ապրանք և պարէն գաւառին մէջ կմտնէր ։ Այն ատեն Նափոլէոն Ա. Հետեւեալ որոշման վրայ Հաստատուեցաւ ։ Պաշ-

Թագական պարէնները նորա մնացեր է Հրամայեց Հարիւրին 50 վճարելով, իսկ անգղիական գործարաններէն նման ապրանաց Համար որոշեց թէ ձեր որ անօգնայ գտնուի, արգիլուելէն զատ Հասարակութեան առջին սխալի վնասուի (վճիռ. 5 օգոստոս 1800)։ Անկեց զատ որոշեց միանգամայն կատարուել թէ այն քաղաքայ մէջ որ կրնան Հնազանդեցընել, յանձնարարուած պարտիլ գաղթականական պարգևներուն գոյութիւնը Հաստատելու, և մաքս վճարել տալ, եթէ Հիւպատոսարանութեան խմաց տան. կամ գրաւել եթէ պատրաստուած ըլլան, այնպէս որ կուզէր զանոնքն ալ ձեռք ձգել, ուր որ այ պանէ, և գրաւել զանոնք իր զանձը կամ դաշնակցաց իմաց տրուած տանին կէսը, և ամէնը՝ եթէ խարբեւութեան եղած ըլլայ։ Հանկցուի թէ այսպիսի միջոց մը բոլոր գաւառին մէջ ի գործ դրուելով, տարած սխալ պատճառուէր անգղիական վաճառականութեան

հաղորդ եղողներուն ։

Նափոլէոն Ա. անմիջապէս սուրհանդակներ հանեց Եւրոպիոյ բոլոր վիճակներն. ոմանք ստիպելու, և ոմանք ալ այս նոր դրութեան հետևելու հրամայելու ։ Իսկ ինքն անմիջապէս պտըտիլ ստիպել տուաւ, բայց ամենէն օգտակարը չէ թէ տէրութեան մէջ էր, որովհետև գաղղիական մաքսերը չէին թողուցած, արգելեալ պարէն ներս մտցընելու ։ Գաղտնի մթերքը աւելի սահմանագլխի վրայ կգտնուէին . այն ատեն Նափոլէոն Ա. յայտարարութիւն ըրաւ թէ Գաղղիոյ սահմանագլուխներէն չորս օր հեռու գտնուած մթերքը իր հրամանները պղծելու դիտաւորութեամբ եղած են, և իրեն դէմ եղեռնագործութիւն համարուելուն, պատժելու իրաւունք ստացած է ։

Հետեւաբար, հրամայեց զօրապետաց, որոնք Սպանիոյ հիւսիսային կողմը կգտնուէին, թէ անմիջապէս

քննեն կասկածաւոր երեւցածներն Ֆրանքֆորթի մէջ Տավրութ մարաջախտի զինուորներով բռնել տուաւ, ուրկէց փախչիլ կուզէին: Պրէմի, Համպուրկի, Լիւպէկի մէջ ահագին մթերքներու գիւտն ըրաւ ու զանոնք գրաւեց առանց նկատելու քաղաքաց իշխանութիւնները: Միօրինակ վարուեցաւ Սթէթէնի և Քիւսթրէնի մէջ (քաղաքք բրուսիական), և Տանձիքի մէջ (քաղաք բողոքական): Բոլոր վիճակք բաց ի Ռուսիայէ օգոստոս 5 ի վճռոյն ենթակայ էին: Բայց Նաբոլէոն Ա. իր կողոպտիչ քաղաքականութեան մէջ չմնաց: Իր վճիռներուն կատարման վրայ աւելի հաստատ ըլլալու համար Աղեքսանդր Ա. կայսեր հօրեղբօրորդւոյն յատկացած Օլտէնպուրկի դքսութիւնը Հանովըրայի մէկ մասը, Պրէմի, Համպուրկի և Լիւպէկի երկիրները գաղղիական սահմաններու վերածեց: Աղեքսանդր Ա. արդէն գաղղիական

սահմանադրութեան դէպ ի Հիւսիս տա-րածուելուն վրայ անհամբեր են, ուժ-գին միջամտութեամբ Օլտենպուրգի դքսութեանն ալ գրկուելուն։ Պրուս-սիոյ դեսպանին գանգատներուն, որուն խիստ չոր պատասխան մը ղրկեց Նա-բոլէոն Ա. որ իւր դաշնակցին խիստ իրաւացի դժգոհութիւնը հանդարտե-ցնելու մտադիր չէր։

Պորձերն այս միջոցին մէջ ըն-լայնու ատեն յորում ռուսական վա-ճառականութիւնք մեծ նեղութեան մէջ էր, ռուս վաճառականք մտածե-ցին թէ այս դրութեան ընթացքին դարման մը կրնայ ըլլալ օտարէն եկած բամպակէն, մետաքսեայ կտաւներէ, չուխաներուն արգիլելով. որովհետեւ այս նշանակալ ռուսական արհեստք յառաջ բերին այս արգելքները։ Կառավարութեան մէջ վաճառական-ներէ բաղկացեալ յանձնաժողով մը կազմուեցաւ, և այնպիսի ձայներ ե-լան այս կէտին համար թէ Անգղի-

ատեանը Ա. շինքն ստիպեալ դատա հրովարտակ մը հանել, Աթուսիոյ արհեստից ծոխսանձան որ նկատուած, ինչպէս՝ չուխայ, Մետաքսեայ, և այլն, ապրանքներու յառաջ տանելու համար, բոլոր անգղիական և մէկ քանի տեսակ Գերմանիոյ և Պնաղղիոյ ապրանքներուն արգիլելու ։

Այս հրովարտակը բաւական խիստ մանրամասնութիւններ կարգադրուած էր, ինչպէս՝ Նաբոլէոն Ա. ի մաքսատանց օրինաց գիրն, ապրանքներն յափշտակել գըրաւել և այրել ։

Նաբոլէոն Ա. դեկտեմբեր 31ի հրովարտակին դէմ սաստկապար գանգատեցաւ, որուն Աղեքսանդր Ա. պատասխանեց թէ տէրութիւն մը շատ աղէկ իրաւունք ունի կամ կրնայ առանց ուրիշ տէրութիւն մը թշնամանելու, անկէց եկած այն ինչ ապրանքներն իր տէրութեան մէջ մտացնելու արգելք ըլլալ, մի և նոյն ապրանքներն իր երկրին մէջ ալ յա-

ռաջ բերելը գեւրացընելու համար ։ Այս ոչ մէջնամուխութիւն մ'էր, և ոչ չարակամութեան մը նշան, որովհետև ուրիշ ժողովուրդի մը բարեկամութիւն քարոզելուն հանդերձ՝ աւելի իրենց-նները գերազանց համարելու արտօ-նութիւն կայ ։ Ռուսիա ֆաբրիկները կա-րող կկարծէր բամբակեղէն, չուխայ և մետաքսեայ կտաւ շինել և փոր-ձել կուզէր. ուստի նախ և յառաջ գործէն ելած մի և նոյն տեսակ ապ-րանքներն արգիլել սկսաւ. բայց Գաղ-ղիոյ դէմ ոխակալութիւն ընելու մը-տօք չէր՝ գաղղիական այս կամ այն ապ-րանքներն արգիլելը, այլ միայն ինքն ալ շահելու համար էր, և ապացոյցը սա է թէ մի և նոյն հրովարտակաւ բոլոր անգղիական և գերմանական բազմատեսակ ապրանքներն ալ արգի-լեց ։ Նոյն ինքն Գաղղիա և միևնոյն միտք, Ռուսիոյ այն ինչ ապրանքնե-րը չէր արգիլած. ինչպէս՝ բորակա-ծին աղն (կիւվէրչիլէ) ։

Աղեկսանդր Ա. պատասխանեց նաեւ թէ՝ արդարեւ կընդունիմ ամերիքական ապրանքներ, որոնց մէջ քանի տեսակները կրնան անգղիական ըլլալ ընդդէմ որոշմանս. բայց ես անոնց բացարձակապէս պէտք ունիմ, որովհետեւ առանց անոնց՝ հպատակներուս մէկ մասն անօթութենէ կըմեռնին։ Լոնտոնով Պերլինի և Միլանի դաշնագրութեանց դէմ պակասութիւն ըրած կըլլամ, բայց Նաբոլէոն Ա. նոյն ինքն ալ առաջին եղաւ իր խոստմանցը մէջ պակսիլ, և հարիւրին յիսուն՝ իր նոր ցուցակաւը (թարիֆա)։ Պէտք է նա ըլլա հանգիստ թողու այնպիսի ընթացքի մը համար, որ նոյն ինքն ալ կընէ, ինչ պակաս օրինաւորութեամբ, վասն զի ինքն իր անձն ստիպեալ պէտք էր նըկատել ամենէն աւելի, իր որոշումներն յարգելու։

Նաբոլէոն Ա. Աղեկսանդր Ա.ի այս մեկնութիւնները շատ գէշ գտաւ,

որուն վրայ պատկերագմի պատրաստուե-
ցաւ ։ Ընգղիոյ կառավարութիւնն ու-
րախութեամբ ամփոփեցաւ թէ Ռուսիոյ
և Գաղղիոյ մէջ բաժանում մը մօտ
էր, որովհետեւ Ընգղիոյ վիճակը
շատ կծանրանար ։ . . . .

Նաբօլէոն Ա. եթէ իր 'ի գործ
դրած միջոցներէն անձն սպասածը չըն-
տեսաւ, գտնէ խոհեմութեամբ սպա-
սածը տեսաւ. մանաւանդ երբ յա-
ջողելու համար պէտք էր հակառակիլ,
ոչ միայն ժողովրդեան ճաշակը, սո-
վորութիւնները, յարմարութիւնը,
շահերն, այլ ամբողջ գաւառին ։ Մէկ
կողմէն գաղթական պարէն նորա կը-
միտնէր կործանիչ սուրը վճարելով,
որուն համար անհաշուելի քանակու-
թեամբ պարէն դիզուեցաւ Լոնտոնի
մէջ, և այնքան կպահէին որ ապ-
րանքին գինէն աւելի պահելու ծախք
կերթար ։ Միւս կողմանէ անգղիա-
ցւոց գործարանները, գաղթականաց
գերբավաճառութեան վրայ հաշուելով,

բոլոր ազգաց գաղթականաց պէտք ե-ղածէն երբեք չորս անգամ աւելի ապ-րանք չինեցին ։ Լիվըրբուլէն ելած նաւերն սովրեալ էին բեռնաւորած ապրանաց մէկ մասն Եւրոպա ետ դարձնել ։

Սակայն սա պայմաններն ունէին թէ, պանքան գործարանապետներուն և վաճառականաց թուղթերուն գինը իջեցուց, և կուտար իր բնական ար-ժէքովը, որոնց երթալով բարձրա-նալը մէկ օրէն միւսը կրնար աղէտ պատճառել ։ 1811 ին անձկութիւնն այնքան մեծցաւ, որ Բրիտանիոյ խոր-հրդարանը ընդհանուր սնանկութենէ վախնալով՝ 6,000,000 անգղիական ոսկիի օգնութիւն ընել որոշեց ամե-նանեղ վիճակի մէջ գտնուող վա-ճառականաց և գործարանապետաց դիւ-րատուութեան ձեւով տալու համար ։ Այսպիսի վիճակ մը եթէ քիչ մ' ալ տեւէր, հարկաւ կամ դրամական ա-ղէտ մը պիտի պատճառէր, և կամ

հաշտութեան փափաք մը, կառավարութիւնն ալ չկրնալով դիմանալ։ Ուրեմն մեծ յանցանք գործած եղաւ Նաբոլէոն Ա. Ռուսիոյ հետ պատերազմելով։ 1812ին Անգղիոյ վիճակն նախորդ տարիներէն աւելի նեղ եղաւ։ Գաղթական ապրանքներն այնքան նուաստացան, որ շաքարին մէկ լիտրը (150 տրամ) Փարիզի մէջ վեց ֆրանգի կծախուէր, և Լոնտոնի մէջ հազիւ 70 կամ 60 փարայ կարժէր։ Թայմիզը բեռնալից նաւերով գոցուած էր, որոնք իբրեւ համբարանոց կգործածուէին։ Գործարանները դադրեցան. գործաւորք գործ չունէին աշխատելու, թշուառութիւն որ աւուր վրայ աւելնալով՝ 1812ին սով եղաւ, այնպէս որ ժողովուրդն իր օրական հացն անգամ վճարելու կարողութիւն չունէր, մանաւանդ երբ հացը շատ սուղցաւ. այնպէս թէ որքան որ Նաբոլէոն Ա. Ռուսիոյ կըգանգատէր բրիտանիական վաճառա-

կանութեան դուռ մը բանալու, այնքան Անգլիոյ վիճակը չէր աղէկնար։

Անգլիացի պաշտօնեայն, այս վիճակն աւելի կծանրացընէր Ամերիկայի դէմ բռնած իւր անխոհեմ ընթացքովը.

Հիւսիսային Ամերիկան, սպանիական, հօլանտական և գաղղիական գաղթականներու հետ միայն ինքն, այն մեծ երկիրը մնացած էր բրիտանիական վաճառականութեան։ Անգղիա հոն կղրկէր 200 էն մինչև 250,000,000 ի ապրանք, որոնց մէջ գաղթականական պարէն ալ կգտնուէր, որ անգղիացիք այս կամ այն միջոցաւ մը, ընդ դէմ պաշարման խստութեանց միշտ գաւառը կրնային մտցընել։ Ուրեմն Անգղիա մեծ իրաւունք ունէր Ամերիկայէն ակնածելու, բայց բան մը չըրաւ։ Տեսնուեցաւ թէ ամերիկացիք Նաբօլէոն Ա. ի և Անգղիոյ դաշնադրութեան խստութիւններէն իրենց նաւերն ազատ պահելու համար, ազ-

գրգռուած էր անոնց Գաղղիոյ և Անգղիոյ եղերքն յաճախել, աւելցընելով թէ այն երկու ազգութեանց դէմ ալ այն խստութիւնը կընեն, եթէ խստութեանց դրութեան ականջ չդնեն ։

Նաբօլէոն Ա. այս կէտիս մէջ խոհեմ ընթացք մը բռնելով, խոտորմունք ըրած էր, ամերիկացւոց համար Պերլինի և Միլանի իր պայմանները, ըսելով թէ այս կերպիւ կրնայ տեսնել վերջապէս ամերիկացիներն, իրենց դրօշակն արգիլել ամէն անոնց դէմ, որք զանի կթշնամանեն ։ Այս իմաստուն ընթացքին պատասխան, ամերիկացիք Գաղղիոյ շահն ապահովցուցին և Անգղիոյ դէմ պաշտպանեցին ։ Բայց այն ատեն ամերիքական նաւերն անգղիացւոց կարգէ դուրս հարստահարութեանցն ենթակայ եղան ։ Անգղիոյ մէկ փերջին պակասութիւնը, խիստ ծանր, և որ ամէն օր ալ մի և նոյն համարձակու-

թեամբ և խստութեամբ նորոգուելով Անգղիոյ հետ պատերազմը մօտալուտ կընէր, այն պատրուակաւ թէ իր նաւաստիներէն շատերը, զօրային ծառայութենէ ազատելու համար, Ամերիկա կգաղթէին, անհամար ամերիկացի նաւաստիներ ընջելու : Միութեան կառավարութիւնը խստօրէն գանգատեցաւ և կըսէր իրաւամբ թէ, եթէ զինուորութենէ փախուստը յանցանք մ՛ էր, որով անգղիացիք անիրաւաբար իրաւունք կունենային հալածելու և պատժելու իրենց երկրին վրայ, չէին կրնար նոյնն ընել նաեւ ուրիշին երկրին մէջ : Եթէ ծովերուն վրայ իր ազգային դրօշակը կանգնող նաւ մը, իբրեւ ազգային երկիր կնկատուէ, եթէ այս բոլոր ժողովուրդներէ ընդունուած սկզբունք մ՛ է, թէ յետ այնորիկ ամերիքական նաւի մը վրայ գաղղիացի նաւաստի մը փընտռելն կամ ոչ, այնքան ապստամբողական գործ պիտի համարուէր, որ-

քան Ուաշինկթօնի մէջ յանցաւոր անգղիացի մը անգամ բռնել ուզող հաւատարիմ անգղիացի մը, թէ այն երկիրը պղծել պիտի նկատուէր, թէ կառավարութեան մը իրաւունքներն, օտար հողի մը վրայ իր ազգէն յանցաւոր մը հալածելով, զանի իր կառավարութեան ձեռքն յանձնելը խնդրել կվերածուին :

Անգղիացի պաշտօնեայն այս բողոքներուն ականջ չկախելով, Մ՝ատ-սըն Նախագահը դաշնագրութեան մէջ պատերազմի խնդիր առաջարկեց : Արդարեւ 1812 յունիս 19ին պատերազմն որոշուեցաւ : Դժբաղդաբար Նաբօլէոն Ա. Ռուսիոյ հետ թըշուառ պատերազմն սկսած, և Աղեկսանդր Ա. Անգղիոյ հետ միացած էր : Կրնայ երեւակայուիլ թէ պատերազմի այս ազդարարութիւնն ինչ ազդեցութիւն կընէր, եթէ Անգղիա Եւրոպիոյ մէջ առանց դաշնակցութեան գտնուած ըլլար : Ամերիկացիք

գաւառային պաշարման մէջ կմնէին , և Նաբոլէոն Ա. բոլոր ուժն Սպանիոյ վրայ թափել անգղիացիներն արտաքսելու . որոնցմով անգղիացիք անշուշտ կստիպուէին անհրաժեշտ հաշտութիւն խնդրել իրենց վաճառականութեան նեղութենէն ։ Ո՛հ այսպէս Նաբոլէոն Ա. ի Անգղիոյ դէմ ի գործ դրածներուն ամէնն ալ անօգուտ եղան , և նոյն ինքն անձամբ աշխատեցաւ իւր անկմանը ։ Վերջորդ միաւորութիւնը եղաւ Մոսկուայի աղէտէն յետոյ , և դաշնակիցները Փարիզ բերաւ ։ Բոլոր տէրութիւններն ալ յաջորդաբար գաւառային պաշարումը մէկդի թողուցին ։

11. 1815էն ի վեր Եւրոպական իրաւունքը ։

Բոլոր աշխարհ դիտեց Եւրոպիոյ տէրութեանց ներկայացուցիչներուն լռութիւնը Վենետիկի և ծո-

վայրին խրատանց զանազան կէտերուն վրայ հետզհետէ եղած դեսպանաժողովներուն ։ Մինչև 1815 էն ի վեր Նոր—աշխարհի վիճակներուն և եւրոպական տէրութեանց մէջ նաւարկութեան և վաճառականութեան վերաբերեալ բազմաթիւ դաշնադրութիւններ եղան ։ Այս դաշնադրութեանց մէջ պատերազմողներուն և չեզոքներուն խրատանց վրայ զանազան պայմաններ աւելցուցին , և այն պայմաններն ընդհանրապէս ծնունդ առած են այն սկզբունքներէն , որոնց վրայ հիմնեալ են առաջին և երկրորդ ծովային չէզոքութիւններն ։ Այս դաշնադրութեանց մէջ գրեթէ միշտ սա հետեւեալ երկու կէտերը կը գտնուին ։

"Դրօշակ չեզոք , ապրանք չեզոք" — "Դրօշակ թշնամի , ապրանք թշնամի" ։

1854 ին Ղրիմի պատերազմն Ազգաց Իրաւանց մէջ նոր յառաջա-

զինուորութիւն մ՚ալ բերաւ ։ Ասոնք են աՀա 1856 ի Դեսպանաժողովին Հաստատեալ սկզբունքներն ծովային պատերազմի Համար ։

Ա. Ասպատակութեան ջնջումն ։

Բ. Չեզոք դրօշակը թշնամի ապրանքը կպատրուակէ բաց ի պատերազմէ արգիլեալ վաճառ տեսակէն ։

Գ. Չեզոք ապրանքները բաց ի պատերազմէ արգիլեալ եղող տեսակէն չբռնուիր, թշնամի դրօշակի տակ ըլլալովն անգամ ։

Դ. Պաշարմունք անիրողական չեն Համարուիր, մինչեւ որ իսկական չըլլան ։

Դեսպանաժողովը գոցուելէն յետոյ Գաղղիոյ կառավարութիւնը, նոյն ժողովոյն ներկայ չեղող օտար տէրութեանց մէջ միջնորդութիւններ ըրել սկսաւ, թէ անոնք ալ միանան ծովային իրաւանց սկզբունքներու ներկայացնող վճռոյն (1856 ապրիլ 16) ։

1858 յունիս ամսոյն Պ. Մ ա-

դէպքի, գաղղիացւոց կայսեր տեղեկագիր մը տուաւ, որով կհաստատէ թէ միայն տէրութիւնք, Սպանիա, Մեքսիկա և Միացեալ Նահանգք այս սկզբանց բոլորովին միանալը մերժեցին։

Սպանիա և Մեքսիկա ապրանքներուն ազատութիւնն ու պաշարմանց ճշդութիւնը հաստատեցին, բայց այս կառավարութիւններն ասպատակութեան ջնջումն չընդունեցին։

Իսկ Միացեալ Նահանգք դեսպանաժողովին վերոյիշեալ սկզբանց դէմ գալէն յետոյ, աւելին ալ ուզեցին։ Խնդրեցին թէ պատերազմող ազգաց քաղաքացւոց մասնաւոր ստացուածքն անեղծելի ըլլան և զօրային նաւերէն չառնուին։ Այս պայմանին համար միայն, Միացեալ Նահանգք ասպատակութեան ջնջումը կընդունին։

Այս էր ահա, Պ. Մարսի, Վաշինկթօնին խորհրդարանին արտաքին գործոց պաշտօնէին նամակին հա-

մառօտութիւնը ջնջման մասին վերաբերեալ. ջնջել այս իրաւունքը, հայրենիքնին վտանգի մէջ եղող քաղաքացիքը կամաւ պատերազմի մասն առնելու արտօնութիւններին կարգէ դուրս սեղմել էր։ Նոյնպիսի քաղաք մը հայրենակցութեամբ գտնելիք աղբիւրներէն զրկել է, և իր քաղաքացիներուն գործողութիւններէն. մանաւանդ այն քաղաքն, որ սովորաբար նաւային զօրաւոր բանակներ կպահէ։ Խնդրուած հրաժարումը ճիշդ հետեւութիւն կունենար, եթէ բոլոր աշխարհիս արտօնութիւն տրուած ըլլար, երկու կամ երեք մեծ տէրութեանց ծովային բացարձակ պետութիւն շնորհել և նուաստացընել բոլոր այն ժողովուրդներն, որոնք կարող չեն կամ չեն ուզեր ինքզինքնին հաշտութեան ժամանակ մեծ նաւատորմղի մը լուծին տակ դնել։

Ի՞նչ պէտք է մտածել ջնջման վրայ։

Բարոյականութեան առջեւ այնպիսի միջոց մ'է, որ պէտք է լուսաւորեալ ժողովրդոց խղճովը դատապարտուի : Պատիւ է զինուորի մը, երբ ամէն վայրկեան հաճութեամբ իւր կեանքը զոհելու պատրաստուելէն զատ, նաեւ մաքառելու մասնաւոր փափաք մ'ունենայ : Իսկ ըստ անձնական կրից՝ փառաց սէր, և ծառայութիւններովն արժանաւորութեանց հասնելու անձնասիրութիւնն ընդունուած է : Մնացածին համար ամէնաբացարձակ անշահասիրութիւն կհըրամայուի անոր : Ուրիշին ստացուածքին մէջ իր անձնական շահուն բան մը ընելու չէ, մինչեւ անգամ իր թշնամւոյն : Այս պարագայիս մէջ աւարառու և ասպատակ մ'է. ուստի անողորմն իր քաղաքին համար զինեալ քաղաքացի չէ, իր վէճն յառաջ տանելու և իւր փառքն ու իրաւունքները պաշտպանելու, այլ սպանիչ անարգ շահու մը համար :

Առաջներն այսպէս չէին մտա-ծէր . Գաղղիոյ ամենէն մեծ նաւա-պետները մեծ ջնջումներ ըրած են : Ուրիշ ժամանակ , ուրիշ սովորու-թիւնք : Օֆինուար մը՝ որ այսօր ստա-կի խոստմամբ պատերազմի դաշտի մէ-ջէն բանտարկեալ մ՝ ազատէ , իրեն ընկերաց առջեւ կանարգուի , և իբրև մատնիչ իւր հայրենեաց՝ պատերազ-մական ատեանի առջև յանցաւոր կը-դատուի . այսպէս կընէր ահա Պայ-եարթ , որ կկարդանք պատմութեան մէջ , իբրեւ օրինակ առաքինութեանց և հայրենասիրութեան :

Սակայն պէտք չէ կարծել թէ Միացեալ Նահանգք բարոյականու-թեան այս գաղափարաց անզգայ էին : Յայտնեցին անոնք թէ ջնջումը կըն-դունին , եթէ ուրիշ պայման մ'ալ աւելցուի թէ՝ պատերազմական նա-ւերը վաճառական նաւերուն վրայ չը-յարձակին , մինչեւ անգամ եթէ թշ-նամի դրօշակի տակ ըլլան : Ասոնք նաև

թէ ինչպէս որ պատերազմող տէրութեան մը զինուորները թշնամի տէրութեան մը հպատակաց անձնական ստացուածոց վրայ իրաւունք չունին , այնպէս ալ պէտք է որ այս սկզբունքը ծովային պատերազմի մէջ ալ ընդունուի ։

Պատասխան այս նախադրութեան ։

Անտարակոյս իրաւ է թէ թշնամի քաղաքի մը մէջ բանակեալ զինուոր մը իր անձնական գործածութեանն համար և ոչ մէկ բան մը առնելու է* . բայց այս ճշմարիտ է երբ զինուորը իբրև սոսկական անձ կգործէ ։

* 1862 ի , Չինաստանի կայսեր էթէ պալատին նոր աւարը մեր հաստատութեանը դէմ չէ . այս պարագային մէջ թէ գաղղիացիք և թէ անգղիացիք այնպիսի տէրութեան մը հետ գործ ունէին , որ առանց ամաչելու ամենաստորին կերպիւ կվարուէր . և այնպիսի ժողովրդի մը հետ , որ առանց ազդու դասերու չէր կգար ։

Պատերազմի իրաւունքն արտօնութիւն կուտայ թէ բոլոր զօրապետ , բանակ , պաշտօնեայ , քանի որ թշնամի երկրի մէջ կգտնուի , կրնայ պատերազմի տուգանք սահմանել , բնակչաց թուահամարն ընել տալ , զինուորները բընակչաց տուներուն մէջ տեղաւորել , հունձերն իրենց ձիերուն կերցնել , եւայլն ։ Վերջապէս մասնաւոր ստացուածոց դէմ գործել , միայն թէ բոլոր այս եղածներէն ստակի արդիւնք չպիտի ըլլայ ո՛չ գլխաւորին եւ ո՛չ զինուորաց ։ Իսկ ի՞նչ պիտի ըլլար ծովային պատերազմն , երբ պատերազմող ազգաց վաճառականութիւնը կարենար խաղաղութեամբ յառաջ երթալ , կամ շարունակել իր ընթացքը՝ երբ նաւատորմիղները բռնուէին ։ Արդար եւ օգտակար է ազգաց , որ ազատաբար կգործեն պատերազմի ազդարարութիւն ընելով , պատասխանատու ըլլան եւ պատերազմին հետ եկող տանջանաց մասն ունենան . այն

տուեն առելի և անբարոյական կըլլար վաճառականութեան և ազգաց իրարու մէջ դաշնադրեալ պայմանադրութեանց յաջողութիւնը, կառավարութեանց արիւնոտ մաքառման քով:

Ծովային պատերազմի սկզբունքը թշնամւոյն վաճառականութիւնը նեղել է: Ի՞նչ է նպատակնին երկու պատերազմող տէրութեանց: Ծովերուն երեսէն թշնամւոյն գրօշակն արգիլել, և ծովային վաճառականութեան շահերը նոյն ազգէն զրկել: Ինչու համար ծովային ազգերը մէկըզմէկու դէմ պատերազմական նաւատորմիղներ կհանեն. այս տեսակ զէնքերն ի՜նչ բանի կծառայեն, եթէ թշնամին կարող ըլլար անոնց աչաց առջեւ իր վաճառականութիւնը շարունակել և բացարձակապէս փարուիլ իբրեւ թէ անոնք չկային: Ի՞նչ օգուտ ուրեմն նաւատորմիղի դէմ ՚դընելը, քանի որ ծովային վաճառականութեան չկրնար դպչիլ: Մեծ

յիմարութիւն մ՚ եղած կըլլար այն նաւատորմիղին՝ հետ պատերազմելու ծախք ընել, քանի որ չկրնար քեզ վնասել, որովհետեւ իր միակ պաշտօնն է շուրջ գալ, մինչեւ որ իրեն դէմ հակառակորդ մը գտնէ ։ Մէկ խօսքով ըսել է թէ ծովային պատերազմը ջնջուած է ։

Ծովային սեպհականութեան ճշմարիտ անունն է վաճառականութիւնը. պէտք է որ անդրժելի ըլլայ պատերազմող վիճակաց մէջ այն օրն, յորում գաւառային պատերազմաց ատեն իրենց պատուաւոր հպատակաց վաճառականութիւնը անդրժելի կհրատարակեն ։ Բայց ինչպէս մէկը, նոյնպէս միւսն ալ անգործադրելի է ։

Ա ռ ա ջ ի ն ։ Նաւատորմիղ մը առանց վաճառականութեան դէմ ըլլալու կրնայ գեշութիւն ընել ։ Նաւատորմիղները ցամաք ելնելը կպաշտպանեն, և թշնամւոյն երկրին արշաւանքը կդիւրացնեն ։ Ասիկա մօտերս

տեսնուեցաւ երբ Գաղղիոյ և Անգղիոյ նաւատորմիղները Գրիմի մէջ Սեվաստօփօլի պաշարման համար դաշնակցեալ խումբերը դուրս հանեցին։

Պատասխան։ Սեվաստօփօլը կարգէ դուրս պարագայ մ՚ է. Ճշմարտապէս խօսելով՝ ծովային պատերազմ մը չէր այն։ Ռուսիա ծովային պատերազմը մերժեց. և արդարեւ հոն միայն ցամաքային պատերազմ եղաւ։ Ծովայինը միայն բանակը Գրիմ տանելու ծառայեց։

Համառօտաբար՝ պատերազմողաց վաճառականութիւնն իրարու մէջ ազատ և անարատ ազդարարութիւն ընելը, ծովային պատերազմը ջնջել ըսել է։ Ծովային վիճակաց այսպիսի առաջարկութիւն մ՚ ընելն, և միայն աս նպատակաւ ասպատակութիւնը ջնջելը, ճշմարիտն ըսելով զանի ջնջելը մերժել է, և նոյն է նպատակաւ Միացեալ Նահանգաց, որոնք այս կարծիքէն էին, որովհետեւ կար-

ծեցին թէ այս մերժումն իրենց շահաւոր է ։

Ասպատակութեան ընդմամբ, ինքզինքնին, խաղաղութեան առեն զօրային զօրապետ մը իրենցմէ աւելի զէնք ունեցող տէրութեանց դէմ անզէն կարծելով ։

Զվախիցանք այս ծանր խնդրոյն պատմական մասին վրայ ընդարձակօրէն խօսելու ։ Այս բացատրութիւններն օգտակար էին, չեզոքներուն վաճառականութեան վերաբերեալ 1856 ի դեսպանաժողովով ընդունուած վերջին որոշումն աղէկ հասկնալու համար ։

Իսկ դեսպանաժողովով վճռուած միւս երեք կէտերուն վրայ արդէն բաւական խօսած ըլլալնուս, դարձեալ զանոնք յառաջ բերելու պէտք չինք տեսներ ։

ԳԼՈՒԽ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՀԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

1. Պատերազմողներու հաշտութեան :

Բարոյականութիւնը կսահմանէ ամէն պատերազմող տէրութեան խաղաղութիւն ընել, երբ պարտուպատշաճ հատուցում մը կընծայուի : Բայց շատ անգամ կպատահի թէ յաղթող պատերազմականները թշնամւոյն նըուէրներն ընդունելը կմերժեն, և կուզեն իրենց յաջողութիւնը չարաչար գործածել. ինչպէս Սպանիոյ* ժա-

*Լուգովիկոս ԺԴ. Կարոլոս Բ. ի կտակին ընդունելովը, որ իր տիեզերական ժառանգորդին համար կհաստատէր Անժուի դուքս, Գաղղիոյ թագաւորին թոռը, դաշնադրութիւն մ'եղաւ, սպանիական լայնատարած պետութեան գահակալութեան գլուխ այս իշխանն ըլլալն արգիլելու :

ռանգութեան պատերազմին մէջ , չորեքտասաներորդ դարուն սկիզբն , բազմաթիւ տարիներ Լուդովիկոս ԺԴ. ի ընծաները մերժուեցան ։

Հաշտութեան համար առաջին առաջարկութիւններն ուղղակի պատերազմող տէրութեանց մէկէն կըլլան . երբեմն ալ չեզոք տէրութեան կողմանէ , որ իր բարի ծառայութիւնները յառաջ կբերէ , և որ շատ անգամ իբրև միջնորդ կընդունուի ։ Երբեմն ալ խաղաղութեան կարեւոր պայմանները դեռ չժողովւած , կորոշուին ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ ։ Ինչպէս Լէոպէնի հաշտութեան պայմանները (1796) , Քամբօ—Ֆօրմիցի (1797) դաշնադրութենէն յառաջ եղան ։ Նոյնպէս Վիլլա—Ֆըրանքայի (1859) հաշտութեան պայմանները՝ Զիւրիքի դաշնադրութենէն ։

Որոշելու առաջին բանն է , երբ դեսպանաժողովի միութեան համար է , միաւորութեան տեղն , որուն

ընտրութիւնն անտարբեր բան մը չէ ։ Եթէ որոշատեղին գործողութեան գիծերուն մէջն եղած է , պէտք է զանի չեզոք հրատարակել , այնպէս որ պատերազմող մէկը կարող չըլլայ իր ուժը մտցընել , ժողովոյն վէճերուն մէջ շփոթութիւն պատճառելու ։ Ասոր համար է որ Վէսթ Ֆալի խաղաղութիւնն որոշող ժողովքին ատեն Մունսթրը և Օզնապրուք քաղաքները չեզոքացուցին ։ Այս կէտին մէջ պէտք է նաեւ թղթաբերներու անեղծութիւնը պայմանել ։

Դ. Դիւանաժողովքի բանակցութեան եղանակը ։

Երբ ժողովատեղին ու ժամանակին որոշուած է , անոր մասն առնող տէրութիւնք կպարտաւորին իրենց ներկայացուցիչներին ղրկել ։ Նիստերուն նախագահութիւնն ու որոշմանց տնօրինութիւնն , որու վերաբերելու խնդիրն յառաջուց որոշուած է միշտ

զանազան ատերութեանց մէջ ։ Ընդհանրապէս նախագահութեան մասին ընդունուած սովորութիւնն է, ժողովին եղող քաղաքին ծերակուտի նախագահին կամ արտաքին գործոց պաշտօնէին նուիրել նախագահութիւնը ։ Բայց հակառակ էր որ 1856ին Փարիզի դեսպանաժողովին նախագահը եղաւ Պ. Վալեւսքի ։ Որոշումներ կըլլին կատարեալ արտօնութեանց ընդունութեամբն ու փոխանակութեամբը ։ Յետոյ կորոշեն վճռելու եղանակն, արտադրութեան կէտերը, կարգը և նախադասութիւնը. կէտեր, որոնք առաջուան նման դըժուարութիւններ չեն յարուցաներ ։ Ընդհանրապէս ներկայացուցիչք այբուբենի, կամ իրենց հետզհետէ հասնելու կարգաւը կնստին ։ Մէկ մէկ նիստին ատենագրութիւնը կըլլայ ստորագրելով բոլոր ներկայացուցիչներէն ։

Սակայն կրնայ ըլլալ որ խօսա-

կցութիւններն ուրիշ եղանակմ՝ առնուն ։ Ինչպէս՝ 1859 ին , Զիւրիքի դեսպանաժողովին , ժողովը դաղղիացի ներկայացուցիչին տունը կկազմուէր · բայց ինչպէս որ Սարտենիոյ և Աւստրիոյ մէջ դաշնագրելիք խնդիրները խիստ փշոտ և շատ անգամ նաեւ գրգռիչ էին , գաղղիացի ներկայացուցիչն ունեցաւ ժողով կամ նիստ յաջորդաբար թէ Սարտենիոյ և թէ Աւստրիոյ հետ , վիճաբանութեան տակ ինկած կէտերն երկու կողմանէ ալ ընդունել տալու ։

3 · Դաշնագրութեանց խմբագրութիւնը ։

ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ անունն ըսելէ յետոյ , մինչև անգամ Օսմանեանց հետ եղած դաշնագրութեանց մէջ պահուած եղանակ , դաշնագրութեանց պատճառները և ներկայացուցչաց անուանքը կհամրուին , յետոյ կհետեւի հաշտութեան և բա-

ընկամութեան հիմն եղող յօդուածը . և յաջորդաբար՝ բանտարկելոց ազատութիւնն ու փոխանակութիւնը վաճառականութեան սկսիլը , թղթակցութիւն , ևայլն ։

Այս յօդուածները միշտ հաշտութեան պայմաններէն յետոյ կուգան ։

Միաբանելու ամենադժուարին կէտն է , սովորաբար իրարմէ առնուած յաղթութեանց և ստացուածոց կէտն ։ Ասոր վրայ կհիմնին , երբեմն պատերազմէ յառաջ եղած դիրքն , երբեմն պատերազմի ատեն եղած դիրքն և երբեմն ալ վերջապէս պատերազմողին մէկը կամ միւսն իր յաղթութեանց մէկ մասը յետս կդարձընէ ։

Վերջին յօդուածը կորոշէ թէ որ ժամանակին և ուր տեղ պիտի ըլլայ հաստատութեան փոխանակութիւնը ։

Շատ անգամ երրորդ տէրութիւն մը կհրաւիրուի հաշտական դաշ-

նադրութեան մը ապահովութիւնը հաստատելու թէ ինչպէս բոլոր դաշնակից տէրութեանց, թէ բոլոր դաշնադրութեան և թէ անոնցմէ մէկուն օգտին կամ մասնաւոր յօդուածքին մը։ Ինչպէս որ (1779) Պրուսիոյ և Աւստրիոյ մէջ եղած Թեշէնի հաշտութիւնը Ռուսիայէ հաստատուեցաւ։

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Կհասկցուի թէ Ազգաց Իրաւունքն Ազգաց իրարու մէջ ունեցած յարաբերութիւններն կկանոնաւորէ։ Լուսաւորեալ ազգերէ ընդհանրապէս ընդունուած այս օրէնքներն այնքան կատարեալ չեն։ Մարդկային գործոց զանազան կէտերուն մէջ անկատարելութիւն միշտ կգտնուի, բայց և այնպէս չկրնար ուրացուիլ թէ Ազգաց իրարու հետ ունեցած յարաբերութեանց վերաբերեալ իրաւանց այս գաղափարը 'ի սկզբանէ 'ի վեր մեծ յառաջադիմութիւն ըրաւ։ Անշուշտ մեր դարն աւելի պիտի տեսնէ, արդէն Իտալիոյ վերջին դէպքերուն մէջ նոր սկզբունք մ'ալ աւելցաւ. Ժողովուրդք կրնան ընտրել հին իշխանութեանց մէջէն այն գլուխն, որով կունենան Իտալիոյ միութիւնը։ Այսօր նաեւ Գերմանիոյ և Տանիմարքայի մէջ երեւան ելած մաքառումը, քաղաքականութիւնը յոգնած իր զօրութիւններէն կարծիքները միացընելու, կարելի է անհաշտելի,